

4 84.3
STOCKHOLMS HÖGSKOLAS
JURIDISKA BIBLIOTEK

STRÖDDA BIDRAG

TILL

CIVILRÄTTENS HISTORIA

AV

JAN ERIC ALMQUIST

STOCKHOLM 1953

KUNGL. BOKTRYCKERIET. P. A. NORSTEDT & SÖNER

531483

488c/
53

Arbetet är tryckt med bidrag från
Justitierådet Edvard Cassels stiftelse

Denna digitala version av verket är nedladdad från juridikbok.se.

Den licens som tillämpas för de verk som finns på juridikbok.se är **Creative Commons CC BY-NC 4.0**. Licensvillkoren måste följas i sin helhet och dessa finner du här <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/legalcode.sv>

Sammanfattningsvis innebär licensen följande:

Tillstånd för användaren att:

- Kopiera och vidare distribuera materialet oavsett medium eller format
- Bearbeta och bygga vidare på materialet

Villkoren för tillståndet är:

- Att användaren ger ett korrekt erkännande, anger en hyperlänk till licensen och anger om bearbetningar är gjorda av verket. Detta ska göras enligt god sed.
- Att användaren inte använder materialet för kommersiella ändamål.
- Att användaren inte tillämpar rättsliga begränsningar eller teknik som begränsar andras rätt att göra något som licensen tillåter.

Se även information på

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.sv>

2r. 3
STOCKHOLMS HÖGSKOLAS
JURIDISKA BIBLIOTEK

STRÖDDA BIDRAG

TILL

CIVILRÄTTENS HISTORIA

AV

JAN ERIC ALMQUIST

STOCKHOLM 1953

KUNGL. BOKTRYCKERIET. P. A. NORSTEDT & SÖNER

531483

488c/
53

Arbetet är tryckt med bidrag från
Justitierådet Edvard Cassels stiftelse

FÖRORD

Mitt arbete »Strödda bidrag till familjerättens historia» (1 uppl. 1932; 2 uppl. 1945), som använts vid den akademiska undervisningen i ämnet rättshistoria, har numera slutsålts i bokhandeln. Vid utarbetandet av en ny upplaga har det ansetts lämpligt att tillfoga två sakrättshistoriska uppsatser, av vilka båda tidigare varit tryckta, den ena i Minnesskrift ägnad 1734 års lag, bd 2 (1934), och den andra i Historisk tidskrift 1939. Som en följd härav har den gamla titeln av naturliga skäl måst ändras, så att ordet familjerätt utbyts mot civilrätt. Samtliga här nedan förekommande »bidrag» hava före publiceringen undergått vissa smärre, mestadels endast formella ändringar. Dock har hänsyn tagits till den nya litteratur i ämnet, som under mellantiden utgivits genom trycket.

Djursholm den 16 oktober 1953.

J. E. ALMQUIST.

FÖRKORTNINGAR

DL	= Dalalagen.
DS	= Diplomatarium Suecanum.
EB	= Eghnobalk.
ES	= Eghna salur (balk i ÖgL).
FMU	= Finlands medeltidsurkunder, utg. av R. HAUSEN.
GB	= Giftermålsbalk.
Hd	= Härad.
HL	= Hälsingelagen.
HSB	= Handlingar rörande Skandinaviens historia.
Jb	= Jordebok.
JB	= Jordabalk.
KA	= Kammararkivet, Stockholm.
KB	= Kungliga biblioteket, Stockholm.
KrLL	= Kristoffers landslag.
LB	= Lunds universitetsbibliotek.
LUÅ	= Lunds universitets årsskrift.
MELL	= Magnus Erikssons landslag.
MESL	= Magnus Erikssons stadslag.
RA	= Riksarkivet, Stockholm.
RB	= Rättegångsbalk.
SD	= Svenskt diplomatarium från och med år 1401.
SdL	= Södermannalagen.
SRP	= Svenska riksarkivets pergamentsbref från och med 1351, utg. av N. A. KULLBERG.
SRPapp.	= Svenska riksarkivets pappersbrevsamling.
SRPerg.	= Svenska riksarkivets pergamentsbrevsamling.
SvJT	= Svensk Juristtidning.
Tb	= Tänkebok.
UB	= Uppsala universitetsbibliotek.
UBPerg.	= Uppsala universitetsbiblioteks pergamentsbrevsamling.
UL	= Upplandslagen.
ULA	= Uppsala landsarkiv.
UUÅ	= Uppsala universitets årsskrift.
VFT	= Västergötlands fornminnesförenings tidskrift.
VgL I	= Äldre Västgötalagen.
VgL II	= Yngre Västgötalagen.
VmL	= Västmannalagen.
ÅB	= Ärvdabalk.
ÖgL	= Östgötalagen.

OM BLODSSKYLDSKAP SÅSOM ÄKTENSKAPSHINDER ENLIGT SVENSK RÄTT

Blodsskyldskap såsom äktenskapshinder utgör ett av de få institut i vår svenska rättshistoria, som kunna följas tillbaka till en tidpunkt, då landskapslagarna ännu icke börjat upptecknas i skrift. Förklaringen härtill ligger i öppen dag. Detta rättsinstitut tillhörde nämligen under den äldsta kristna tiden¹ icke den borgerliga lagstiftningen utan reglerades helt och hållet av den mäktiga katolska kyrkan, som genom påvliga skrivelser dikterade sin vilja för de svenska myndigheterna. Det är m. a. o. den kanoniska rätten, som redan under detta ålderdomliga skede utövar sitt inflytande på svensk rättsuppfattning.

Det äldsta kända påvebrevet rörande äktenskapshinder, som ankommit till Sverige, är utfärdat av påven Alexander III den 9 september 1171 eller 1172² och innehåller ett förbud för personer, befryndade t. o. m. sjunde led (kanonisk komputation), att ingå äktenskap med varandra. Förbudet skulle i viss omfattning även tillämpas retroaktivt. Dock tillägges i brevet, att de, som redan voro gifta med släktingar i fjärde eller fjärmare led, ej på grund av förbudet behövde åtskiljas. Denna senare bestämmelse ändrades emellertid redan genom påven Innocentius III:s skrivelse den 13 november 1198,³ enligt vilken endast de, som befunnos gifta med fränkor i femte eller sjätte led, fingo fortsätta äktenskapen, sedan de erlagt böter till biskopen. Ungefär samma innehåll har ett senare påvebrev av den 3 oktober 1213.⁴ De stränga kanoniska reglerna om äktenskapshinder kunde förmodligen hos oss lika litet som bland övriga germanska folk⁵ i längden upprätthållas.

¹ Härmed har jag ej velat påstå, att våra hedniska förfäder icke skulle hava uppställt nära skyldskap, t. ex. mellan syskon eller mellan far och dotter, resp. mor och son, såsom hinder för äktenskap. Detta är tvärtom tämligen säkert, ehuru några lagstadganden härom ej bevarats åt eftervärlden. Jfr E. Kock i SvJT 1932, s. 560.

² DS 56. Ang. dateringen, se Finlands medeltidsurkunder, Bd 1 (ed. R. Hausen, 1910), s. 13. Jfr K. B. Westman, Den svenska kyrkans utveckling (1915), s. 149 ff. Denne, som anser, att brevet »måste vara» daterat (den 11 sept.) 1171, synes dock icke hava observerat Hausens utredning.

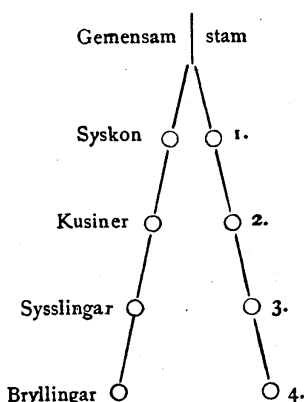
³ DS 108; jfr Bullarium Danicum, Bd 1 (ed. A. Krarup, Kbhvn 1931), nr:is 5—6.

⁴ DS 150; Bullarium Danicum n:o 88.

⁵ Jfr H. Eichborn, Das Ehehinderniss der Blutsverwandtschaft nach kanonischem Rechte (Breslau 1872), s. 24.

Det är f. ö. svårt att förstå, hur prästerskapet i Sverige kunnat kontrollera en så pass avlägsen släktskap som mellan anförvanter i femte, sjätte och sjunde led under en tid, då skriftligt material för upprättande av släkttregister i allmänhet måste hava saknats.¹ Huru som helst bestämdes på Lateransynoden 1215, att de sista tre leden helt skulle frigivas, och att äktenskapshindren sålunda skulle inskränkas till de fyra första leden jämlikt kanonisk komputation. Genom påven Innocentius III:s skrivelse till Sverige den 5 april 1216² förordnades vidare, att de präster, som hädanefter understodo sig att viga dem, vilka befunno sig i förbjudna led, skulle straffas, och att barnen av sådana förbindelser skulle anses såsom oäkta.

Kanonisk släktskapsberäkning (komputation).

I de svenska medeltidslagarna omtalas bl. a. även blodsskyldskap såsom äktenskapshinder. Några närmare föreskrifter i ämnet lämnas dock icke. Det anföres blott, att dylika fall skulle bedömas enligt Guds och kyrkans rätt.³ Av andra lagrum, som handla om lägersmål, framgår det till yttermera visso, att det fjärde ledet betraktats såsom

¹ Det äldsta kända försöket i Sverige att från kyrkligt håll skapa förutsättningar för en kontroll av åtminstone de förnämsta adelssläkternas äktenskapsförbindelser möta vi i den s. k. *biskop Hans Brasks släktbok* som i något överarbetad form bevarats i en avskrift från 1544. Se härom närmare H. Gillingstam i *Släkt och Hävd* 1951, s. 209 f.

² DS 156.

³ VgL I, Giftermålsbalken kap. 7; II, Giftermålsbalken kap. 14; ÖgL, Kristnubalken kap. 28; UL, Kyrkobalken kap. 15; VmL, Kristnubalken kap. 19—21; HL., Kyrkobalken kap. 15; MELL, Giftermålsbalken kap. 4 pr.; KrLL, Giftermålsbalken kap. 4 pr.; MESTL, Giftermålsbalken 4 pr. Jfr A. Winroth, *Äktenskapshindren* (1890), s. 187—88.

det yttersta av de förbjudna leden.¹ De svenska lagstiftarna hava m. a. o. utgått från Lateransynodens beslut såsom gällande även för Sverige. I praxis gav emellertid påven stundom dispens, då det gällde äktenskap i tredje och fjärde led, varvid såsom skäl plägade anföras brist på passande giftermål eller lämpligheten att behålla vissa jordagods inom släkten.²

I och med reformationen inträder en ny epok i äktenskapshindrens historia. Visserligen blev sakläget till en början icke något nämnvärt förändrat, men man började nu diskutera och analysera äktenskapshindrens natur på ett helt annat sätt än förut. Härigenom öppnades väg för en lagstiftningsreform, som under nästa århundrade skulle komma att överskrida den kanoniska rättens gamla ramar. Under medeltiden hade man i allmänhet låtit sig nöja med de minst sagt krystade motiv, som kommit till uttryck i de påvliga skrivelserna. Då äktenskapsgränsen satts vid sjunde led, hade sålunda orsaken angivits vara den, att världen blivit skapad på sju dagar. Och då kyrkan av omständigheternas makt tvungits att inskränka de förbjudna ledens antal till fyra, hade det påståtts, att fyrtalet valts med hänsyn till de fyra grundelementen: eld, luft, vatten och jord.³ I Sverige kom det nya programmet första gången till synes i »en liten boock om sakramenten», som 1528 anonymt utgavs genom trycket. Det har länge tvistats om vem som författat detta arbete. Numera synes det stå utom allt tvivel, att boken utgör en fri litterär översättning ur en tysk anonym skrift, som utgivits i Nürnberg 1525, och som inom litteraturen f. n. går under namn av »Ansbacher Ratschlag». Översättningen har med all säkerhet verkställts av OLAVUS PETRI, som delvis kompletterat framställningen med sina egna funderingar.⁴ Det möter i varje fall ingen svårighet att upptäcka, varifrån stoffet hämtats till den nya förkunnelsen. Några år före tillkomsten av »Ansbacher Ratschlag» eller 1522 hade nämligen LUTHER låtit trycka en »Predigt vom ehelichen Leben», vilken i stort sett utgår från samma synpunkter.⁵ Det är alltså Luthers lära om äktenskapshindren,

¹ Se t. ex. VgL II, Kyrkobalken kap. 52; SdL, Kyrkobalken kap. 15 pr.; DL, Kristnubalken kap. 9 pr.

² Påvliga brev 1252 ²²/₁₀, 1259 ¹/₈, 1284 ¹³/₂ och ²³/₁₂, 1288 ²¹/₅, 1289 ¹⁹/₁₂, 1299 ¹⁸/₃, 1303 ⁷/₁₁, 1347 ¹²/₉ (DS). Jfr Winroth, a. a., s. 188, och H. Hildebrand, Sveriges medeltid, Bd 1, s. 93, not 3 och 4. Det förstnämnda brevet har analyserats av A. F. Liljeholm i Genealogisk tidskrift 1953, s. 102.

³ Eichborn, a. a., s. 19 och 28.

⁴ Jfr K. B. Westman i inledningen till Olavus' Petri samlade skrifter, Bd 1 (1914); C. Bergendoff, Olavus Petri and the Ecclesiastical Transformation in Sweden (New York 1928), s. 114, 117 och 133; S. Belfrage, Studier i svensk reformationslitteratur 3—5 (1932), s. 3 ff.; H. J. Holmquist i Svenska kyrkans historia III: 1 (1933), s. 178.

⁵ Jfr R. Sundelin, Framställning och granskning af Luthers sociala etik I (1880), s. 89.

som Olavus Petri genom sin publikation 1528 ville befrämja och sätta som en motvikt till den kanoniska rättens hithörande föreskrifter.

I boken »om sakramenten»¹ har dess författare verkställt en grundlig undersökning av den mosaiska rättens bud rörande äktenskapshinder. Han påvisar bl. a., hurasom i Mose bok III: 18 uppräknas de blodsfränkor, med vilka Gud förbjudit en man att gifta sig, nämligen moder, syster, sondotter, dotterdotter, faster och moster. »Där skulle påven och hans hop låtit bliva vid», utbrister författaren. Men i stället hade »papisterna» förbjudit äktenskap mellan befryndade personer »allt intill femte led». Detta godtycke behövde man nu ej längre rätta sig efter. Om ett äktenskapshinder förelåg enligt »påvens lag», betydde detta intet, såvida det icke samtidigt återfanns i »Guds lag».

Vid det kyrkomöte, som 1529 hölls i Örebro, tog den svenska kyrkan ståndpunkt bl. a. även till frågan om äktenskapshindrens omfattning. Beslutet härom präglas emellertid av en viss försiktighet, som står i bjärt motsats till innehållet i 1528 års publikation, ehuru själva tankegången givetvis är en och densamma. »Efter påvens lag», heter det i beslutet, »förbjuder några led i äktenskapet, dem Gud intet förbjudit haver, må de där tillskickade äro av redliga orsaker därutinnan dispensera.» Dock tillades, att vederbörande så mycket som möjligt skulle söka undvika »föregelse».² Ungefär enahanda ståndpunkt återfinnes ännu i 1572 års kyrkoordning, vilket är desto egendomligare, som de samtida lutherska kyrkoordningarna på kontinenten i regel redan hunnit övergiva det kanoniska systemet.³ 1572 års svenska kyrkoordning fasthöll däremot i likhet med 1529 års konciliibeslut principiellt vid Lateransynodens föreskrifter och förklarade alltså fjärde led jämn sidolinje för det yttersta av de förbjudna leden. Dock medgavs liksom tidigare dispens, såvida det icke var fråga om något i Mose lag förekommande äktenskapshinder. Ej heller fingo kontrahenterna för dylik händelse befinna sig »alltför nära» den gemensamma stammen.⁴

Förhållandet, att 1572 års kyrkoordning beträffande äktenskaphinder kom att intaga en med hänsyn till tidsläget törhända alltför konservativ ståndpunkt, berodde så gott som uteslutande på ärke-

¹ Denna finnes omtryckt i Olavus' Petri samlade skrifter, Bd I (1914).

² Svenska riksdagsakter, Ser. I, Avd. I, D. 1, s. 119.

³ Jfr Winroth, a. a., s. 191.

⁴ Hithörande lagrum i 1572 års kyrkoordning är av följande lydelse: »Därför skall ock intet äktenskap bindas innan femte led, med mindre besynnerlig orsak kan vara på färde, varför något må varda någrom efterlåtet uti någon av de leder, som icke äro förbjudna uti den heliga skrift och rotenne icke äro alltför när.» Ang. tidigare praxis jfr H. j. Holmquist i Svenska kyrkans historia III: I (1933), s. 282.

biskopen LAURENTIUS' PETRI ställning till frågan. I motsats till sin broder Olavus var ärkebiskopen mera skolastiskt betonad, och vördnaden för de katolska kyrkofädernas meningar ledde honom ofta till en alltför doktrinär tolkning av bibelns lärosatser. Vår förnämste kännare av reformationstidens litteratur¹ uttrycker saken på följande sätt: »Under det att Olavus' verksamhet huvudsakligen gått ut på att lossa alla de onödiga band, i vilka medeltidens kyrka insnört människonaturen, söker Laurentius att ånyo hopdraga de lösta knutarna.» Visserligen vägrade även Laurentius att böja sig för sådana stadgar, som direkt stredo mot Guds bud, men dels tolkade han skriften så extensivt som möjligt, dels förklarade han den kanoniska rätten, då den ej uttryckligen vederlades av bibeln, vara åtminstone i många fall bindande för människorna. I en särskild skrift med titeln »Om förbuden skylskap och svågerskap», utarbetad i november 1571 och tryckt påföljande år i Uppsala, har ärkebiskopen närmare motiverat sin och kyrkoordningens ställning till äktenskapshindren. Han säger däri, att det tredje och fjärde ledet medtagits bland de förbjudna leden »liksom en gärd och ett värn», för att man icke så lätt skulle kunna bryta Guds förbud beträffande de led, som lågo närmare den gemensamma stammen. Men samtidigt erkände Laurentius, att han icke gärna ville utan nödtvång förändra en ordning, varefter »hela kristenheten» sig »nu så lång tid» rättat. Då emellertid tredje och fjärde led ej uttryckligen angåvos såsom äktenskapshinder i Guds lag, medgav ärkebiskopen, att dispens fick förekomma i dessa fall. Detta kunde han f. ö. så mycket lättare tillåta, som ett dylikt förfarande ju tillämpats redan under den katolska tiden.

I praxis kunde kyrkoordningens föreskrifter rörande äktenskapshinder dock ej längre upprätthållas.² De världsliga myndigheterna, som hade svårt att förstå vördnaden för den katolska traditionen, funno dem vara onödigt stränga, särskilt då de jämförde dem med motsvarande stadganden i andra protestantiska länder. I de borgerliga lagförslag, som tillkommo under 1600-talets första decennium,³ finner man också en strävan att inskränka de förbjudna ledens antal. Författarna till det Rosengrenska lagförslaget ville sålunda sätta det tredje ledet jämn sidolinje såsom det yttersta, och i Karl IX:s lag-

¹ H. S c h ü c k, Svensk litteraturhistoria, Bd I (1890), s. 259.

² Ännu vid synoden i Västerås 1596 fastslögs dock, att äktenskap var »totaliter förbjudet i fjärde led jämn sidolinje. I kyrkoordningsförslaget av år 1608 (ed. G. C. Piltz, 1935), s. 146, har åter prästerskapet under trycket av den allmänna opinionen mildrat sin uppfattning. Förslaget gick ut på att först tredje led jämn sidolinje skulle anses såsom otillåtet. Jfr H. C n a t t i n g i u s, Den centrala kyrkostyrelsen i Sverige 1611—1636 (1939), s. 131.

³ Lagförslag i Carl den niondes tid (Handl. rör. Sveriges historia, Ser. 2, 1864).

förslag önskade man stanna först vid det andra ledet jämn sidolinje eller vid kusiner. Förmodligen utgör det Rosengrenska förslaget på denna punkt en trogen avbild av dåtida praxis, medan Karl IX:s lagförslag pekar hän mot en kommande utveckling.¹ Detta framgår även av vissa uttalanden från prästerskapets sida under 1620-talet, enligt vilka det medgavs, att för framtiden borde i överensstämmelse med tidigare praxis först det tredje ledet jämn sidolinje börja antalet av de förbjudna leden.² Samma ståndpunkt intager också 1619 års förslag till kyrkoordning.³ Äktenskap i fjärde led skulle alltså utan vidare räknas såsom tillåtet såväl i jämn sidolinje som i tredje och fjärde led ojämn sidolinje.

Ett sätt, varigenom principens giltighet i praxis lätt kan konstateras, är att undersöka förekommande rättsfall rörande lägersmål.⁴ Bevarade dombrev från 1619 och närmast följande år utvisa nämligen, att lägersmål mellan personer befryndade i fjärde led bestraffats såsom vanligt lönskaläge, under det att dylika förbrytelser i tredje och närmare led föranlett särskilt ansvar.⁵

Frågan om lägersmålen bestraffning upptogs sedermera till behandling av 1642 års lagkommission. I sitt principbetänkande av den 17 mars s. å. ansåg kommissionen, att lägersmål även i tredje led jämn sidolinje skulle bestraffas såsom vanligt lönskaläge,⁶ och i det lagförslag, som sedermera den 8 augusti s. å. utarbetats av 1643 års lagkommission, ville man t. o. m. hänföra andra och tredje led ojämn sidolinje till samma kategori.⁷ Den ståndpunkt, som kommit till uttryck i principbetänkandet, blev emellertid den segrande så till vida, att den så gott som omedelbart kom att läggas till grund för hovrättspraxis.⁸ Förmodligen berodde detta på att någon dispens i fråga om

¹ Karl IX:s personliga uppfattning kommer till synes, då det 1603 var fråga om giftmål mellan sysslingarna Nils Bielke och Ingeborg Oxenstierna. Årkebiskopen avrådde bestämt, men det oaktat ingingo de 1604 trolovning och 1605 äktenskap om icke med konungens skriftliga dispens så dock med dennes uppenbara gillande. Cn a t t i n g i u s, a. a., s. 130.

² Olika betänkanden den 5 april 1620 och den 11 januari 1628 (avskrifter bl. a. i Becchius - Palmerantz' juridiska samlingar, RA, vol. 10 a, fol. 9 och 475). Det förstnämnda är tryckt i Bihaget till A. A. Stiernman: Alla riksdagars och mötens beslut (1743), s. 286 f. Ang. innehållet se närmare Cn a t t i n g i u s, a. a., s. 132.

³ Tryckt i Kyrkoordningar och förslag dertill före 1686, D. 1 (1872), s. 483.

⁴ Jfr Svea hovrätts resolution 1616 ⁵/₁₀ på underlagmannen i Norrland Jakob Anderssons frågepunkter (Domboken, RA, 1616, fol. 26): »Om mökränkning eller lönskaläge i någon skyldskapsled, som icke står uttryckligen i det 18 kap. Levitici förbjuden? Svaras, att där sådana fall kunna hända, då skall lagmannen och nämnden hava fördrag med domen, till dess han haver förfrågat sig här uti den konungsliga hovrätt och bekommit svar därpå, vad straff de skola vara undergivna.»

⁵ Winroth, a. a., s. 192.

⁶ Handlingar rörande 1642 års lagkommission (ed. J. E. Almquist, 1937), s. 135 f.

⁷ Åtgärder för lagförbättring (ed. C. J. Wahlberg, 1878), s. 152.

⁸ Winroth, a. a., s. 192.

äktenskap i tredje led jämn sidolinje ej längre ansågs vara av nöden.¹ Till äktenskapliga förbindelsers ingående i andra och tredje led ojämn sidolinje behövdes däremot fortfarande dispens, och att detta ännu under 1660-talet varit regel,² framgår bl. a. därav, att 1665 års lagkommission i sitt förslag till straffordning³ intog samma ståndpunkt, som 1642 års lagkommission framlagt i sitt principbetänkande. Först genom den kungliga förordningen den 30 december 1680 upphörde legaliter andra och tredje led ojämn sidolinje att räknas bland de förbjudna leden.

1572 års kyrkoordning hade förutsatt, att dispensrätten i princip skulle utövas av de kyrkliga myndigheterna. Blott vid svårare fall, som icke kunde slitas utan »överhetens makt och auktoritet», hade avgörandet ansetts böra överlämnas till den världsliga makten.⁴ Så skedde också i praxis.⁵ Ännu 1620 resolverade hovrätten i ett visst fall, att frågan rörande närskyldas giftermål skulle avgöras av biskopen och domkapitlet. Men redan under nästföljande decennium befinnes det, att dispensrätten gång efter annan utövats av Kungl. Maj:t,⁶ och detta blir i fortsättningen regel. Nämnade förhållande fick stor betydelse för utvecklingen och medverkade i sin mån till att de äktenskapshindrande ledens antal väsentligt inskränktes. Att de kyrkliga myndigheterna ej sågo denna utveckling med blida ögon, framgår bl. a. av den omständigheten, att de i 1659 års förslag till kyrkoordning ånyo påyrkade, att fjärde led jämn sidolinje skulle anses såsom det yttersta av de förbjudna leden. Samma ståndpunkt intog f. ö. prästerskapet ännu i 1682 års förslag till kyrkoordning.⁷

Det verkliga tvistefröet mellan de kyrkliga och världsliga myndigheterna gällde emellertid icke tredje och fjärde led, utan frågan, huruvida ett äktenskap i andra led jämn sidolinje eller mellan kusiner kunde tillåtas genom dispens. 1572 års kyrkoordning var på denna punkt ej fullt tydlig och klar, enär den såsom indispensabla blott

¹ Ännu 1638 $\frac{4}{4}$ hade emellertid Kungl. Maj:t meddelat dispens i dylika fall. Jfr Becchius-Palmerantz (RA), vol. 10 a, fol. 477. Inom lagstiftningen kommer förhållandet till synes först i kungl. brevet den 1 mars 1678 (tryckt hos Schmedeman, 1706).

² Praxis synes dock redan under 1650-talet varit vacklande. Jfr Becchius-Palmerantz (RA), vol. 10 a, fol. 453.

³ Åtgärder för lagförbättring (ed. C. J. Wahlberg), s. 226.

⁴ Jfr Cnattingius, a. a., s. 128.

⁵ Se härom Becchius-Palmerantz (RA), vol. 11, fol. 678.

⁶ I de av prästerskapet 1620 och 1628 avgivna betänkandena hade förutsatts, att kunglig dispens skulle meddelas till ingående av äktenskap i tredje led (jfr Winroth, a. a., s. 192). — Ang. de kyrkliga myndigheternas förhållande till den världsliga dispensutövningen under 1620- och 1630-talen, se Cnattingius, a. a., s. 134.

⁷ Förslagen till kyrkoordning äro tryckta i Handl. rör. Sveriges historia, Ser. II: 2—4 (1872—1920).

omnämner de led, som dels äro förbjudna i den heliga skrift och dels stå alltför nära den gemensamma stammen. Därvid är att märka, att Mose bok III: 18 icke särskilt omtalar kusiner, och huruvida dessa skulle anses stå alltför nära den gemensamma stammen är uteslutande en tolkningsfråga. Sannolikheten talar likväl för att det senare förbehållet intagits i kyrkoordningen just med syfte att förhindra kusinäktenskap. Åtminstone är man benägen till denna slutsats, då man tagit del av prästerskapets och framför allt ärkebiskopens ställning till detta spörsmål omedelbart före kyrkoordningens publicering. De närmare omständigheterna stå i intimt samband med riksrådet friherre Erik Gustafssons [Stenbock] vida beryktade frieri till sin kusin Malin Sture, för vilket jag nu i korthet skall redogöra.¹

Så snart Malin Stures moder grevinnan Märta under våren 1570 fått underrättelse om Erik Gustafssons giftermålsplaner, vände hon sig till ärkebiskopen Laurentius Petri för att inhämta dennes råd och mening i saken. Ärkebiskopen avstyrkte på det bestämdaste ett giftermål mellan så nära anförvanter. Till yttermera visso lät han under vintern samma år biskoparna på ett möte i Stockholm fatta beslut i några frågor angående äktenskapshinder. Ehuru innehållet i detta beslut numera icke är känt i dess helhet, framgår det dock av ett senare uttalande av ärkebiskopen, att beslutet även omfattat förbud mot kusiners giftermål.² Herr Erik, som icke ansåg förbudet äga någon grund i Guds lag, svarade med att rådfråga utländska auktoriteter och lyckades från konsistoriet i Rostock erhålla en skriftlig bekräftelse på riktigheten av sin uppfattning. Konsistoriets utlåtande, som är daterat den 20 juli 1571,³ innehåller följande skäl: 1) Förbud mot kusiners giftermål nämnes ej uttryckligen i Mose lag. 2) Den justinianska rätten tillåter dylikt giftermål. 3) I bibeln finnes flerstädes omtalat, att kusiner tagit varandra till äkta, såsom exempelvis kusinerna Otniel och Aksa i Josua bok 15 kap. 17 vers. 4) Påven har tillåtit giftermål mellan kusiner i flera fall, t. ex. år 1548 mellan kejsar Maximilian II och Maria. 5) De lutherska reformatörerna, såsom t. ex. Luther själv, Philip Melanchthon och Henrik Bullinger, hava uttalat sitt gillande beträffande kusinäktenskap.

Ärkebiskopen lät sig emellertid ej påverkas av dessa skäl. Tvärtom sökte han i flera skrifter⁴ punkt för punkt vederlägga Rostock-konsi-

¹ Se härom utförligare C. M. Stenbock, Malin Stures borttrövande (1916).

² Jfr Stenbock, a. a., s. III och V.

³ Avskrift på tyska i UB, sign. K 23. — En hos Becchius-Palmcrantz (RA), vol. 11, fol. 70, förekommande avskrift utgör endast ett på latin författat sammandrag av de viktigaste skälen.

⁴ Skrifterna, som äro daterade den 17 september, den 1 oktober och i november 1571, återfinnas i kopior bl. a. i UB, sign. K 23.

storiets mening. Han erkände till en början, att Mose lag ej uttryckligen förbjöd giftermål mellan kusiner, men då det talas om att en brorson ej får äkta sin faster eller en systerson ej sin moster, så betydde detta icke allenast, att de ej fingo gifta sig med de särskilt uppräknade personerna utan ej heller med deras avkomma, varav följde, att de ej heller fingo träda i äktenskap med sina kusiner. Denna tolkning syntes ärkebiskopen berättigad med hänsyn till stadgandet i Mose bok III: 18: 6, där det heter: »Ingen skall gå till sin närmaste blodsfränka till att blotta hennes blygd.» I det följande måste emellertid ärkebiskopen medgiva, att åtskilliga teologer på annat sätt tolkat skriftens bud, och ännu svårare hade han att freda sig mot de exempel bibeln omnämner rörande kusiners giftermål, ty här kan han knappast förebära annat än »att Gud såg mycket genom fingrarna med judafolket» och tillstodde därför åtskilligt, som nu ej kunde anses för rätt. Under världens första dagar voro f. ö. äktenskap mellan nära fränder nödvändiga, men nu — då kvinnor funnos i överflöd — kunde det på intet sätt vara berättigat att väcka förargelse genom att bryta mot gammal sed. Den katolska kyrkan hade nämligen i alla tider genom olika konciliibeslut ogillat dylika förbindelser, och de förnämsta kyrkofäderna, särskilt Augustinus,¹ hade ävenledes uttalat sig i samma riktning. Enligt ärkebiskopens personliga mening kunde därför på ett giftermål mellan kusiner icke följa annat än timlig olycka och evig osalighet.²

Ärkebiskopens argumentation medförde önskad effekt. Flera biskopar hade på hösten 1571 i viss mån låtit påverka sig av Rostock-konsistoriets utlåtande,³ men vid det kyrkomöte, som samlades i Uppsala sommaren 1572, lyckades ärkebiskopen genom sina motskäl återställa endräkten.⁴ Enhälligt uttalades under mötet, att »vad man uti dessa sakerna disputerar eller handlar, så kunna vi dock aldrig därpå rätteligen försäkrade varda, att giftermål uti andra led, det är syskonbarn emellan, icke är både emot naturlig och Guds beskrivna

¹ Jfr *De civitate Dei*, lib. 15, cap. 16.

² Jfr Schück, a. a., s. 255—56.

³ Jfr biskop Martinus Gestricius' i Linköping utlåtande den 15 september 1571; biskop Johannes' i Västerås utlåtande den 19 september 1571; biskop Nikolaus' i Strängnäs utlåtande den 20 september 1571, allt om kusiners giftermål (avskrifter hos B e c c h i u s - P a l m c r a n t z, RA, vol. 11, fol. 78 ff.).

⁴ Jfr Svenska riksdagsakter, Ser. I, Avd. 1, D. 2, s. 440. I en samtida berättelse om kyrkomötet omförmäles bl. a., att en av orsakerna till mötets sammankallande var »det olovliga och olidliga giftermål, som herr Erik Gustafsson begärde att begivas med sin syssling [kusin på moderns sida], och hade han däruppå bekommit lov och samtycke utav alla biskopar och lärde här i riket förutom ärkebiskopen och några få med honom; det som nu blev slätt nederslaget och däremot dömt och stadfast, att härefter aldrig någon skall sig fördrista närmare begära än till femte led.»

lag».¹ På detta kyrkomöte antogs också den året förut tryckta kyrkoordningen, som alltså icke gärna kan innehålla någon mot detta uttalande stridande bestämmelse. Det får därför anses som riktigt, att kyrkoordningen ej förutsätter dispens beträffande kusiners giftermål.

Vad Erik Gustafsson och Malin Sture beträffar, läto de emellertid i sin tur icke påverka sig i sina giftermålsplaner av det svenska prästerskapets avvisande hållning. De reste i hemlighet till Danmark och läto där viga sig av en dansk präst. Till straff härför blev herr Erik visserligen efter hemkomsten fängslad och avsatt från alla sina ämbeten och förläningar, men på grund av sina fränders förbön blev han snart benådad och återinsatt i sin forna maktställning. Hans äktenskap betraktades därefter såsom ett laga giftermål.

Vid början av 1610-talet blev frågan om kusinäktenskaps laglighet ånyo aktuell. Det gällde då hertig Johans av Östergötland påtänkta giftermål med sin kusin Maria Elisabet. Saken gav anledning till ett skarpt meningsutbyte mellan änkedrottning Kristina och prästerskapet på riksdagen i Stockholm 1612, varvid hon icke drog sig för att hävda, att frågor rörande äktenskapshinder hörde under världslig lag, och att motståndarna endast avsågo att ställa till buller och förargelse bland allmogen.² Då prästerna funno, att änkedrottningen ej lät sig hejdas, ingåvo de ett särskilt utlåtande till Kungl. Maj:t, i vilket de uttalade sina betänkligheter mot kusinäktenskapet, vilket vore förbjudet enligt kyrkoordningen, »såsom man kan se och förnimma av de skrifter och avhandlingar, som uti salig konung Johans tid, höglövlig i åminnelse, av trycket anno 1572 äro utgångna och sedan uti Uppsala consilio anno 1593 stadfästa». Enär emellertid

¹ Svenska riksdagsakter, Ser. I, Avd. 1, D. 2, s. 443. — Schück, a. a., s. 256, omtalar, att »åskilliga motskrifter» utkommo, vilka sökte vederlägga ärkebiskopens åsikter rörande kusiners giftermål. Av dessa motskrifter har emellertid blott en enda bevarats åt eftervärlden. Denna är författad av en okänd »fosterlandsvän» och hör enligt Schück »till femtonhundratalets yppersta avhandlingar». Förmodligen åsyftar Schück här en viss anonym skrift, som i latinsk översättning finnes tryckt hos J. o. h. B a a z i u s, *Inventarium ecclesiae Sueo-Gothorum* (Linköping 1642), s. 325—30. Jfr även *Palmstiöldska saml.* (UB) 124, fol. 699, där en avskrift finnes på svenska. Det är icke omöjligt, att friherre Erik Gustafsson haft något att skaffa med tillkomsten av denna motskrift.

² H. A l m q u i s t, *Svenska folkets historia*, Bd 2, s. 367. — C n a t t i n g i u s, a. a., s. 131. Schück, a. a., s. 494, omtalar, att en svensk jurist, vid namn Nicolaus Sabancorus, år 1610 i Jena utgivit en akademisk avhandling under titeln *Tractatus de connubiis*, »en skrift vilken, som det förefaller, var avsedd att utgöra ett juridiskt försvar från den romerska och den gudomliga rättens synpunkt för hertig Johans strax därefter ingångna förlovning med Maria Elisabet, vilken förbindelse prästerskapet motarbetade på grund av kontrahenternas alltför nära släktskap». Ett studium av Sabancorus' avhandling ger dock föga stöd åt Schücks förmodan, att skriften tillkommit i politiskt syfte.

det påtänkta giftermålet mellan de furstliga personerna dåmera enligt prästernas mening vore så nära förestående, att det ej syntes kunna förhindras, begärdes endast, att Kungl. Maj:t »ville låta utgå sitt konungsliga interdikt och förbud utöver hela riket, att ingen här efter må fördrista sig att efterfölja detta exempel, vilket sker allenast dessa furstliga personer emellan för viktiga och höga orsakers skull».¹ Prästerskapets begäran synes emellertid icke ha lett till någon påföljd, och redan den 29 november 1612 firades bröllopet mellan hertig Johan och Maria Elisabet. Änkedrottningen fick dock ej mycken glädje av sitt verk, ty äktenskapet blev ganska olyckligt, och vid ett senare tillfälle lär hon hava fällt följande yttrande: »Gud förlåte prästerskapet, som icke tog bladet ifrån munnen och sade nej!» Detta yttrande återropades sedermera ordagrant av Växjö domkapitel i ett officiellt betänkande 1644² och bidrog förmodligen till att ytterligare befästa det kyrkliga motståndet mot kusinäktenskap.

Även planerna på ett giftermål mellan drottning Kristina och Karl Gustaf motarbetades av prästerskapet, som därvid ånyo återropade innehållet i Laurentius' Petri skrifter.³

Juristerna intogo i viss mån en annan ställning till frågan. Såväl RÅLAMB⁴ som LOCCENIUS⁵ och STIERNHÖCK⁶ förnekade, att Mose lag borde tolkas såsom innebärande ett förbud mot kusinäktenskap. Såsom skäl för denna uppfattning återropades bl. a. Mose bok IV: 36: 11, där det omtalas, att Selofhads döttrar gifte sig med sina farbröders söner. Dessutom ansågs det betydelsefullt, att den justinian-ska rätten utan vidare tillät dylika äktenskap.⁷ Varken »Guds ord» eller »världslig lag» kunde således anföras till stöd för förbudet. Juristerna kunde dock icke helt blunda för den omständigheten, att den svenska kyrkoordningen intog en motsatt ståndpunkt, och det gällde därför att teoretiskt motivera denna. Rålamb uttalar sig härom på följande sätt: »Dock likväl haver kristlig överhet detta av en kristlig

¹ Betänkandet jämte änkedrottningens svar härpå är tryckt i Svenska riksdagsakter, Ser. I, Avd. II, D. 1, s. 263 ff.

² Betänkandet återfinnes hos Jöran Nordberg, Kirkio-balker i Sverige, D. 4 ang. consistorialia (mskr. i KB). Jfr J. Hallenberg, Svea rikes historia under konung Gustaf Adolf den stores regering, Bd 2 (1790), s. 595.

³ Se härom närmare min inledning till »Handlingar rörande 1642 års lagkommission» (1937), s. 25 ff., 33 f.

⁴ Observationes juris practicae (förf. 1652, tryckt 1674, andra uppl. 1679).

⁵ Synopsis juris privati (upplagor 1648, 1653 och 1673).

⁶ Se dennes förslag till giftermålsbalk och särskilda betänkande om förbjudna led från 1660-talet (tr. i Förarbeten till Sveriges rikes lag 1666—1686, ed. J. E. Almquist, 1933). Ang. dateringen av förslaget till giftermålsbalk jfr min artikel i SvJT 1943, s. 204, not 2.

⁷ Justiniani Institutiones 1, 10, 4: »Duorum autem fratrum vel sororum liberi vel fratris et sororis jungi possunt.» Jfr Eichborn, a. a., s. 10 ff.

och skäligen orsak förändrat och emellan syskonbarn giftermål förbjudit icke till en correction av Guds lag, som uti sig är fullkomlig, eller lika som överheten skulle bättre veta, vilka led till giftermål äro tjänliga än Gud själv; ingalunda är det i den mening skett. Utan [för] att göra Guds befallning uti förbjudna grader så mycket fastare hava de detta ännu där tillagt såsom en vall och ringmur omkring en fast och oöfvervinnelig plats och fästning, på det människorna, som av deras onda och adamtiska art alltid åstunda det som är förbjudet, skulle finna detta till att bräcka och kyla sitt förvet [= lättsinne] uppå och sålunda icke komma till att bjuda Guds vilja och befallning något motstånd.¹

Sedd ur historisk synpunkt är emellertid denna förklaring vilseledande. Talet om vissa av Gud icke förbjudna led såsom utgörande »en vall och ringmur» kring de övriga härstammar tydligen från Laurentius Petri, men denne hade använt bilden för att förklara, varför han i kyrkoordningen uppfört tredje och fjärde led såsom äktenskaps hinder och ingalunda för att motivera förbudet gentemot kusinäktenskap, vilka han tvärtom ansåg strida mot Guds lag. Detta missstag kan dock icke uteslutande hänföras till Rålamb, ty det återfinnes redan tidigare i 1642 års lagkommissions principbetänkande. Det heter nämligen där angående kusiners giftermål: »Emedan vår kristliga framfarna överhet haver täckts samma grad hålla för en bom eller mur, däröver ingen skulle drista sig springa och alltså nalkas de andra närmare av Gud förbjudna leder, synes ock gott, att samma grad än för ett stängsel bevaras.»² Dock föreslog 1642 års lagkommission samtidigt, att dispens skulle tillåtas i dylikt fall, eftersom kusinäktenskap var förbjudet varken »i Guds lag» eller »jure civili». Samma synpunkt går igen hos Stiernhök, då han säger: »Emot Guds lag och förbud må ingen kristlig konung göra eller dispensera, men emot en världslig lag, den överheten själv stadgat och beviljat haver, kan ock en världslig överhet dispensera.»³ Kärnpunkten i problemet var sålunda: Är kusinäktenskapet förbjudet i Mose lag? Men den frågan besvarades olika av jurister och teologer.

Under större delen av 1600-talet synas de borgerliga myndigheterna i regel ej vågat motsätta sig det kyrkliga kravet på att dispens icke

¹ Rålamb, a. a. (1679), s. 227.

² Handlingar rörande 1642 års lagkommission (ed. J. E. Almquist), s. 136. — Ungefär samma bild återfinnes även i Uppsala domkapitels utlåtande 1644 (hos Nordberg, a. a.), där det heter, att kyrkans lärare hade »flera led såsom en skans eller ringmur framför och kringom de närmaste lederna förbjudit». Jfr även Stiernhök i det förut omnämnda betänkandet om förbjudna led.

³ Förarbeten till Sveriges rikets lag 1666—1686 (ed. J. E. Almquist), s. 109.

fick meddelas beträffande kusinäktenskap.¹ Prästerna nöjde sig emellertid icke härmed, utan begärde vid upprepade tillfällen, att Kungl. Maj:t skulle utfärda en stadga i ämnet. De önskade, att syskonbarns äktenskap måtte förbjudas, emedan det »Guds församling till en stor förargelse ländes», såsom det heter i 1664 års riksdagsbesvär. Kungl. Maj:t utlovade varje gång specialföreskrifter, men det stannade tills vidare vid löften. Först den 1 mars 1678 publicerades ett »öppet brev, huru *vida* skyldskap i äktenskap förbjudes».² Det heter däri, »att efter denna dagen allt giftermål, som är emellan syskonbarn, alldeles skall vara förbjudet och ingen tillåtet vara därutinnan något äktenskapsförbund att upprätta». Detta brev berörde emellertid icke dispensfrågan, som i själva verket var den brännande, och brevets innehåll var därför knappast ägnat att klargöra situationen. Vid 1680 års riksdag begärdes därför från flera håll, att Kungl. Maj:t en gång för alla skulle avgöra detta viktiga spörsmål. Så skedde genom kungliga förordningen den 30 december 1680.³ Här fastställdes, att andra led jämn sidolinje skulle bilda det yttersta av de förbjudna leden. Men samtidigt förbehöll sig Kungl. Maj:t rätten att »efter omständigheternas noga överbägande» få dispensera, därest kusiner skulle vilja ingå giftermål med varandra.

I och med tillkomsten av 1680 års förordning borde striden mellan teologer och jurister rörande kusinäktenskapen hava varit definitivt avgjord. Men så blev ingalunda fallet. Härtill bidrog framför allt ärkebiskopen OLOF SVEBILIUS' ställning till frågan. Under så gott som hela 1680-talet sökte denne ärkebiskop genom talrika ämbetskrivelser³ övertyga konungen om kusinäktenskapens skadlighet synbarligen i avsikt att hindra utövandet av den kungliga dispensrätten. Men trots att hela den teologiska arsenalen allt ifrån Laurentius' Petri dagar förbrukades med lärda citat från kyrkofäderna och tolkningar av bibeln på grundspråket, inverkade detta åtminstone till en början icke i något fall på konungens beslut. Som regel beviljades alla

¹ Kusiner, som önskade gifta sig, plägade under denna tid låta viga sig utomlands. Det mötte dock i regel stora svårigheter att få dylik förbindelse erkänd i hemlandet såsom laga äktenskap. Se t. ex. Svea hovrätts dom (RA) 1634 ²¹/₂ ang. det olaga giftermålet mellan kusinerna Johan Adolf och Anna Stuart. Det heter i domen bl. a., att Johan Adolf Stuart »emot kyrkostadgarnas förbud, mången till förargelse, utrikes inträtt i fullkomligt äktenskap med sitt samborna syskonbarn Anna Stuart, höga överheten, fäderneslandet och det andliga regementet till ingen ringa förakt och sidvördning». — Drottning Kristinas gunstling, friherre Gabriel Gabrielsson Oxenstierna, fick däremot kunglig dispens 1645 ¹²/₁ (Riksregistraturet, RA) före giftermålet med sin kusin Brita Kurck. Jfr Historiska samlingar, D. 2 (ed. C. A. Adlersparre, 1795), s. 165—66.

² Tryckt hos Schmedeman (1706).

³ Flera av dem i avskrift hos Becchius-Palmerantz (RA), vol. rr.

ansökningar om dispens, vare sig lägersmål tidigare förekommit mellan kontrahenterna eller icke.¹ Måhända är det ett symptomatiskt tecken på prästerskapets avoga hållning, att den nya kyrkolagen av år 1686 ej med ett ord omnämner den kungliga dispensrätten i fråga om kusiners giftermål. Det heter däri endast, att »Vi för god ordning samt andra viktiga skäl äktenskap mellan syskonbarn så hädanefter som härtill för Våra undersåtar hava förbjudit». Ärkebiskop Svebilius drog sig ej heller för att i ett dispensärende från år 1688 åberopa kyrkolagens stadganden i ämnet såsom innebärande, att kusinäktenskap ej legaliter kunde tillåtas. Men Karl XI blev honom ej svaret skyldig. I en kunglig skrivelse av den 11 juni s. å. påvisade sålunda konungen, att orden »så hädanefter som härtill», vilka förekommo i stadgandet, måste tolkas såsom inbegripande dispensrätten. Ty redan »härtill», d. v. s. före kyrkolagens tillkomst, hade konungen brukat meddela dispens rörande kusiners giftermål, varav följde enligt ordalydelsen, att han även »hädanefter» hade samma rätt. Ej ens efter utfärdandet av denna »lagförklaring» var det kyrkliga motståndet mot kusinäktenskap helt brutet. Ännu 1691 måste konungen ingripa, då en präst, som efter dispens gift sig med sin kusin, på grund härav förföljdes av sina ämbetsbröder, vilka funno hans giftermål otillständigt.²

Mot slutet av sin regering blev emellertid Karl XI alltmera skeptisk inställd beträffande lämpligheten att dispensera vid ansökan om giftermål mellan kusiner. Särskilt fann han det orimligt, att föregånget lägersmål eller erbjudandet att betala penningar ad pios usus skulle motivera tillstånd, ty i förra fallet blev följden blott, att lägersmål premierades, och i senare fallet fingo de rika en oberättigad förmån framför de fattiga. B. WEDBERG, som närmare undersökt konungens ställning till kusinäktenskapet,³ ger följande slutomdöme: »Det sätt, varpå Karl XI behandlade frågor om dispens till giftermål mellan syskonbarn, är belysande både för hans bundenhet av Guds lag och för hans månhet om allas lika rätt, hans skrupulöst samvetsgranna

¹ Kungl. resolutioner 1680 ³⁰/₈, 1684 ²⁰/₃, 1685 ⁴/₃ och ¹⁴/₃, 1686 ²²/₁₁, 1689 ⁴/₈ och ²²/₁₁, 1691 ¹/₄, ¹⁹/₅ och ²¹/₅ samt 1694 ²¹/₅. Becchius-Palmerantz (RA), vol. 11, fol. 518 ff.; S. Wilskman, *Swea rikes ecclesiastique werk*, D. 1 (1781), s. 740. — I. Arnell påstår i sin kommentar till stadslagen (1730), att ett adelsintresse legat bakom tillkomsten av 1680 års förordning, och att man därigenom egentligen velat förhindra att de adliga godslen genom giftermål utom släkten skulle komma i främmande händer. Denna uppfattning kan vara med riktigheten överensstämmande. I varje fall strider den icke mot adelns projekt till kyrkolag 1685, vari dispensrätten uttryckligen omtalas. Men då Arnell vidare omnämner, att ofrälse personer därför ofta förvägrats att gifta sig med kusiner, beror detta otvivelaktigt på ett misstag. Innehållet i ovan anförda kungl. resolutioner utvisa tvärtom, att det i regel varit ofrälse personer utan några jordbesittningar, som kommit i åtnjutande av dispensrätten.

² Becchius-Palmerantz (RA), vol. 11, fol. 588—632.

³ B. Wedberg, Karl XI och kusinäktenskapet (i SvJT 1945), s. 68—70.

prövning även i ärenden, som kunde tyckas erbjuda utrymme för ett mera fritt skön. Man ställes inför den uppbyggliga bilden av en enväld, allom bjudande och rådande suverän konung, som av rädsla för att obehörigt gynna någon omsider drives till att alldeles inhibera dispensrättens utövning.»

För hans efterträdare voro förutsättningarna något annorlunda.¹ Karl XII hade erhållit en ortodox religiös uppfostran och var därför redan från början mera benägen för avslag än bifall, då det gällde att dispensera i fråga om kusiners giftermål. Som motiv för avslag anfördes stundom, att ansökningen om dispens »strävar emot kyrkolagen». Å andra sidan hade konungen fullt klart för sig, att äktenskap mellan syskonbarn var tillåtet enligt Guds lag, och han drog sig därför icke från att i undantagsfall medgiva dispens, t. ex. när hederlig vedergällning bjöds i form av gåvor ad pios usus. Mot slutet av sin regering ingrep Karl XII med inskränkande direktiv. Dessa gingo särskilt ut på att förhindra kusiner, som redan haft lägersmål med varandra, att därefter ingå äktenskap. Denna princip bibehölls under frihetstiden. I kungliga brevet den 4 juni 1725 bestämdes sålunda, att kusiner, som idkat olovligt umgänge med varandra och därunder avlat barn, skulle anses hava förverkat sin rätt att erhålla dispens för ingående av äktenskap. Men däremot skulle i alla övriga fall dylik dispens ej kunna förvägras kusiner, som därom gjort ansökan i behörig ordning. Det senare betecknar enligt WEDBERG² »ett lossande på de snäva band, i vilka Karl XII insnört dispensrättens utövning».

1734 års lag utgör beträffande blodsskyldskap såsom äktenskapshinder endast en sammanfattning av de under 1600-talet antagna reglerna. Giftermål fick sålunda icke förekomma mellan släktingar i rätt upp- och nedstigande led, ej heller mellan syskon inbördes, ej heller mellan ett syskon och det andras avkomling och ej heller slutligen mellan kusiner, såvida icke »Konungen giver därtill lov». Under förarbetena till lagen hade föreslagits, att halvsyskons barn utan vidare skulle få taga varandra till äkta,³ men förmodligen till följd av prästerskapets motstånd kom detta förslag ej att inflyta i den slutliga redaktionen.

¹ Se härom utförligare B. Wedberg, Karl XII och kusinäktenskapet I—II (i SvJT 1943), s. 582 ff. och 726 ff.

² Å nyss anf. st., s. 582. Samme författare har också utrett, att innehållet i 1725 års kungliga brev berodde på en förvanskning av en ständernas skrivelse, som gått ut på att helt frigöra dispensrätten från tvånget av Karl XII:s maktbud. Istället kom det kungliga brevet att betyda »en åtminstone partiell bekräftelse av samma bud».

³ 1726 års förslag till GB. Jfr lagkommissionens protokoll 1725 ¹⁸/₂. Se Förarbetena till Sveriges rikets lag 1686—1736 (ed. W. Sjögren), Bd 3, s. 276; Bd 6, s. 16. Ang. tidigare praxis se Wedberg i SvJT 1943, s. 590 f.

Förhållandet, att kunglig dispens ännu i 1734 års lag krävdes för ingående av äktenskap mellan kusiner, erhåller en naturlig förklaring, om det antages, att 1725 års nyss anförda brev fortfarande ansågs tillämpligt i praktiken. Dispensansökningen blev nämligen härigenom icke endast en ren formalitet, då det i varje fall måste konstateras, huruvida lägersmål veterligen förekommit mellan kontrahenterna eller icke. D. NEHRMAN gör också gällande i sina 1747 tryckta föreläsningar över giftermålsbalken (s. 25), att 1725 års brev ingalunda upphävts genom 1734 års lag, ehuru lägersmålsprincipen icke kommit till uttryck därstädes.¹ I praxis synes emellertid innehållet i 1725 års brev med tiden hava blivit bortglömt. Åtminstone möter man flestades i den juridiska litteraturen² från senare hälften av 1700-talet den uppgiften, att brevet icke längre var giltigt. Under sådana förhållanden ligger det i sakens natur, att dispensansökningen skulle komma att betraktas som en ren oformlighet i lagstiftningen. L. TENGWALL ville i sina Anmärkningar til giftermålsbalken (1794, andra uppl. 1802) ej ens räkna kusinäktenskap såsom 'dispensfall, eftersom de alltid utan undantag biföllos av Kungl. Maj:t. Sedan såväl lagkommittén som äldre lagberedningen påyrkat, att andra led jämn sidolinje skulle upphöra att vara äktenskapshinder, genomfördes denna reform äntligen³ genom kungliga förordningen den 19 maj 1845. Härigenom blev giftermål mellan ett syskon och det andras avkomling det yttersta av de förbjudna leden. Reformen innebar också, att hithörande äktenskapshinder i formellt hänseende bragtes till full överensstämmelse med den justinianska rättens motsvarande föreskrifter, ett ideal, som föresvävat de svenska juristerna redan under 1600-talet.

Åtminstone från och med 1800-talets början hade önskemål framställt, som gingo ut på att göra även äktenskap mellan ett syskon och det andras avkomling möjligt genom kunglig dispens. Motioner hade i detta syfte väckts vid 1809—10, 1834—35 och 1847—48 års

¹ Riktigheten härav framgår också i viss mån av den omständigheten, att äktenskapsansökningarna under 1700-talet alltid äro åtföljda av pastors intyg rörande kontrahenternas förhållande till varandra. I ett särskilt bihang till Biographica-saml. i RA finnes en mängd dylika ansökningshandlingar bevarade i original.

² Se t. ex. G. Flygare, *De matrimonii prohibitis* (Diss. Ups. 1781); L. Tengwall, *Anmärkningar til giftermålsbalken* (1794), s. 8.

³ Såsom övergångsförfattningar i ämnet äro att betrakta kungl. breven 1792 ^{17/12} rörande invånarna på St Barthélemy, 1805 ^{20/6} rörande lappallmogen och 1829 ^{8/9}. I det sistnämnda brevet bestämdes, att kusiner, som ville söka kunglig dispens för att träda i äktenskap med varandra, hädanefter blott behövde anmäla förhållandet hos kyrkoherden i den kvinnliga kontrahentens församling. Kyrkoherden hade sedermera att vidarebefordra anmälan till konsistoriet, som i sin tur bragte saken till Kungl. Maj:ts kännedom. Hela proceduren avsåg att vara kostnadsfri för kontrahenterna.

riksdagar, men varje gång med negativt resultat. För att undvika 1734 års lags förbud mot äktenskap i första och andra led ojämn sidolinje läto i åtskilliga fall svenska undersåtar tid efter annan viga sig utomlands med eller utan bibehållande av sin svenska nationalitet. De försök, som vederbörande sedermera gjort att utan skedd förändring av medborgarrätten få förbindelsen i hemlandet erkänd såsom laga äktenskap, hava emellertid i regel strandat.¹ Likaledes hava ansökningar om dispens åtminstone i senare tid icke ansetts kunna bifallas av Kungl. Maj:t.² 1734 års lag medgav ju heller icke konungen någon dispensrätt för dylikt fall.

Under påverkan av dansk rättsuppfattning bestämdes slutligen genom lag den 12 november 1915, att tillstånd till äktenskap mellan ett syskon och det andras avkomling kunde givas av Kungl. Maj:t. Samma stadgande ingår numera i Giftermålsbalken av den 11 juni 1920 (2 kap. 8 §). Denna kungliga dispensrätt är emellertid icke att anse som en ren formföreskrift, såsom fallet var rörande kusiners giftermål före 1845, utan förutsätter i själva verket en officiell utredning, huruvida kontrahenterna äro behäftade med ärftliga sjukdomsanlag eller lyten. Är detta händelsen, bör dispensansökningen avslås.³ Genom de nya förutsättningarna för dispensansökningens beviljande har den rasbiologiska synpunkten, som närmast är en frukt av den moderna ärftlighetsforskningen, i viss mån vunnit insteg på den svenska äktenskapsrättens område. Denna synpunkt har numera i allt större omfattning fått ersätta de ålderdomliga, företrädesvis på Mose lag grundade föreställningarna rörande nödvändigheten att förhindra giftermål mellan närskylda.⁴ Med tillhjälp av ärftlighets-

¹ Kungl. Maj:ts utslag 1879 ²⁸/₈ (halvsysters dotter), 1883 ⁸/₁ (brorsdotter) och 1898 ¹¹/₃ (halvsysters dotter). Jfr Lagberedningens förslag till lag om äktenskaps ingående och upplösning m. m. (1913), s. 200. — Rörande undantag från regeln, se G. E l g e n s t i e r n a, Svenska adeln åttartavlor I (1925), s. 134, där ett giftermål mellan svensk man och hans brorsdotter omtalas (vigseln ägde rum i Lybeck 1870 ²⁴/₇), och II (1926), s. 11, där ett giftermål mellan svensk man och hans systerdotter omtalas (vigseln ägde rum i Lybeck 1875 ¹⁹/₁₂).

² Kungl. Maj:ts utslag 1857 ¹⁵/₈ (halvsysters dotter), 1857 ²³/₆ (faderns halvsyster), 1904 ³/₆ (brorsdotter), 1907 ¹⁸/₈ (brorsdotter) och 1910 ⁴/₂ (systerdotter). Jfr Lagberedningens nyss anf. förslag, s. 200. — Från äldre tid finnas några exempel på giftermål mellan svensk man och hans systerdotter, i vilka fall kunglig dispens utan stöd i lag efter allt att döma måste hava lämnats. Se härom E l g e n s t i e r n a, a. a., II (1926), s. 598 (vigseln ägde rum på Falkenhagen i Pommern 1802 ²⁰/₁₀) samt IV (1928), s. 705 (vigseln ägde rum i Vänersborg 1809 ²⁴/₆). Jfr Bondeståndets protokoll vid 1834—35 års riksdag, Bd 5, s. 5.

³ Jfr Lagberedningens förslag till lag om äktenskaps ingående och upplösning m. m. (1913), s. 201.

⁴ Inom svensk juridisk doktrin är C. L u n d i u s den förste, som utförligare sökt förklara grunden till de i Mose lag förekommande äktenskapshindren. Detta skedde i en 1702 utgiven avhandling med titeln: De gradibus in conjugio contrahendo jure pro-

forskningens resultat bör i framtiden en fast grundval kunna skapas för bedömandet av frågan om blodsskyldskap såsom äktenskapshinder.

hibitis. Lundius har däri uppställt ej mindre än fem olika förklaringar. Dessa olika skäl, som alla äro av etisk art, hava sedermera ända till våra dagar upprepats av senare juridiska författare, varvid än det ena, än det andra skälet tillerkänts ett visst företräde.

OM MORGONGÅVAS STADFÄSTELSE MED GLAVEN

I 1644 års stadga rörande »oordningars avskaffande» förbjöds bl. a. allt överdåd i mat och dryck vid adliga bröllop i städerna. »Men», heter det vidare, »eftersom Vi intet vele förändrat hava i kopulationsceremonierna och sängledning den första dagen, ej heller den andra dagen i morgongåvo-stadfästelsen med glaven och vittnen, alltså måge gästerna i städerna fordras tillsamman på bestämd ort och där eller i kyrkan bevista kyrkoceremonierna och de andra solenniteterna.» I den följande överflödsförordningen av år 1664 bestämdes åter, att »hela bröllopsakten» skulle förrättas på en enda dag, »antingen glaven brukas eller icke». Samma föreskrift inskräptes ånyo 1668 med tillägget: »antingen glaven kastas eller icke». Av dessa olika stadganden framgår sålunda, att morgongåva på adliga bröllop plägade stadfästas med glaven, och att till ceremonien hörde, att glaven skulle kastas.¹

Morgongåva ansågs under större delen av landslagens tid vara en brudgummens hyllningsgård åt brudens jungfrulighet² eller som en rättslär³ träffande uttryckt saken: ett *commissæ virginitatis præmium et operæ nocturnæ pretium*. Som en följd härav kunde morgongåvan visserligen fixeras och utlovas redan vid fästningastämman eller på bröllopsdagen, men fick däremot lagligen ej »givas» eller stadfästas förrän »å rätt hinderdag», d. v. s. dagen efter bröllopsnatten. För att ytterligare hedra bruden var det ej ovanligt, att brudgummen på hinderdagen utökade morgongåvans värde utöver vad han tidigare lovat, vilket överskott då fick namn av morgongåvoförbättring. Morgongåva kunde givas såväl i lösören som i jordagods. Det senare var mest brukligt bland adeln. Även om morgongåva gavs i penningar, plägade f. ö. den givande härför pant-

¹ De anförda förordningarna äro tryckta bl. a. hos Schmedeman (1706).

² Änkas ärbarhet (pudicitia) ansågs dock lika hedersam som jungfruligheten (virginitas) och kunde därför på samma sätt hedras.

³ E. Cothmann efter citat hos Cl. Rålamb, *Observationes juris practicæ* (1679), s. 237. Jfr även J. Stiernhöök i *Förarbeten till Sveriges rikes lag 1666—1686* (ed. J. E. Almquist, 1933), s. 132.

förskriva gods till ett värde, som i regel översteg det utfästa beloppet. Beträffande stadfästelsen å hinderdagen bestämde Kristoffers landslag i GB kap. 10 § 3 följande: »Tolv män skola vid morgongåva fasta vara och trettonde den som fore skil (d. v. s. för ordet).» Någon glav omtalas varken här eller på något annat ställe i lagboken.

För att erhålla en närmare kännedom om den egendomliga ceremoni, som enligt 1600-talets överflödsförordningar skulle hava förekommit vid adliga bröllop i sammanhang med morgongåvas stadfästelse, blir det tydligen nödvändigt att uppsöka andra källor än de rent juridiska. En dylik källa utgör innehållet i ett numera tryckt brev från Jesper Crusebjörn till riksrådet Johan Oxenstierna, vari den förre utförligt skildrar det av honom bevistade bröllopet mellan landshövdingen Axel Turesson [Natt och dag] och Elisabet Gyllenhielm, vilket år 1645 firades på Stockholms slott i drottning Kristinas närvaro.¹ Enligt denna skildring skedde vigseln på bröllopsdagens afton (den 13 november), varefter brudparet »sängledes». Dagen därpå samlades bröllopsgästerna i rikssalen. »Svante Banér bar glaven fram.» Riksamiralen Carl Carlsson Gyllenhielm »upprepade vad förra dagen var lovat (till morgongåva) och bad det måtte med glaven bekräftas». Alla närvarande riksråd blevo därpå framkallade för att lägga händerna på glaven. Efter denna ceremoni kastades »glaven ut genom dörren ned på borggården». — Att själva glavkastandet ansetts betydelsefullt och även hedersamt för den, som anförtratts detta värv, framgår av en annan källa, nämligen landshövding Gabriel Kurcks uttalande i sin självbiografi: År 1655, säger han däri, »stod ock greve Ture Oxenstiernas bröllop med fru Beata Leijonhufvud, på vilket jag såsom dess syskonbarn och nästa släktinge anmodades att kasta dess glav».²

Dessa notiser ge vid handen, att glaven, som var ett slags stickspjut eller tyngre lans,³ spelat en framträdande roll vid morgongåvas stadfästelse. Man får dock endast veta, att vittnena manifesterat gåvan genom handpåläggning på glaven, och att denna sedermera brukat utkastas från bröllopsgården av en brudparet närstående

¹ Brevet är tryckt i Historiska samlingar. D. 4 (ed. C. A. Adlersparre, 1812), s. 68—75.

² Landshövdingen friherre Gabriel Kurcks lefnadsminnen (ed. R. Hausen, 1906), s. 83. Bröllopet firades den 16 oktober 1655 i Stockholm.

³ Enligt A. F. Dalin, Ordbok öfver svenska språket, D. 1 (1850), s. 610, var *glav* eller *glaven* (n. el. m.) ett slags stickvapen, som fordom brukades av rytteriet, om 18—21 fots längd, d. v. s. 9—10,5 alnar. Jfr Hist. handl., D. 3 (1863), s. 1 ff., samt C. A. Adlersparre, Afhandling om svenska krigsmagten och krigskonstens tillstånd ifrån k. Gustaf I:s död till k. Gustaf Adolfs anträde till regeringen (Vitt.-Hist.- och Ant.-akad:s handl., D. 3, 1793), s. 274 ff. Glavens användning som stridsmedel för det svenska rytteriet synes hava upphört redan under 1570-talet.

person. Hur glaven sett ut på 1600-talet få vi däremot upplysning genom några anteckningar av riksskattmästaren greve Gabriel Bengtsson Oxenstiernas maka, fru Anna Banér († 1656), vilken säkerligen deltagit i åtskilliga högadliga bröllop och därför måste betraktas som synnerligen vittnesgill på området. Av hennes anteckningar framgår, att glaven skulle vara nio alnar lång och beprydd med 50 alnar långa band i olika färger. Om spetsen var av järn, borde den förgyllas eller försilvras.¹

Ännu utförligare skildringar av morgongåvoceremonien kunna emellertid framskaffas. Den engelske ambassadören BULSTRODE WHITELOCKE bevistade den 11 maj 1654 bröllopet mellan friherre Christer Horn och drottning Kristinas hovfröken Görvel Sparre, vilket firades på Stockholms slott i närvaro av drottningen och de förnämsta i riket. Whitelocke blev därvid vittne till ett för honom sällsamt skådespel, som han därför omständligt beskrivit i sin *Journal of the Swedish embassy*.² Brudgummen och hans fränder infunno sig i den stora salen, berättar Whitelocke, där drottningen och bröllopsgästerna redan intagit sina platser. Under pukors dån och trumpeters smattrande inträdde en adelsman, bärande ett spjut eller lans, som intill den dyrbara silverspetsen var omvirad med taftband i brudgummens färger. Adelsmannen steg fram till bruden, hållande det fällda spjutet i jämnhöjd med bröstet. Samtidigt intog brudgummen sin plats vid brudens sida. Omedelbart därefter uppsteg riksrådet Bonde och tillkännagav — efter ett högtidligt tal till drottningen — vad brudgummen denna dag, d. v. s. dagen efter bröllopsnatten, givit sin brud i morgongåva, varutöver 2,000 dukater tillagts till morgongåvoförbättring, samt att tolv adelsmän av brudparets släktingar varit vittne härtil och lovat tillse, att gåvan, om hustrun överlevde mannen, bleve använd till hennes och barnens bästa. Därpå uppropades dessa vittnen, som i tur och ordning framträdde, gjorde en bugning för drottningen och lade högra handen på spjutet. På detta sätt stadfästes morgongåvan och dess förbättring, varefter spjutet nedlades för brudens fötter. Sedan de i ceremonien deltagande återvänt till sina platser, upptogs spjutet av den förstnämnde adelsmannen, som genom ett öppet fönster utkastade det bland de utanför samlade åskådarna. Dessa sletos om den dyrbara spjutspetsen och taftbanden, av vilka sistnämnda envar ville fästa ett stycke på hatten till brudens ära.

¹ Ang. fru Anna Banérs anteckningar, se Svenska magasinet, Bd 1: 4 (1769), s. 290. Jfr E. M. F a n t, *Accessiones ad historiam Sviogothicam* (Diss. Uppsala 1807. Resp. J. Hedin), s. 6—7.

² Tryckt i London 1772, ny uppl. 1855. I svensk översättning Uppsala 1777.

Härmed bör jämföras den beskrivning, som J. LOCCENIUS ger i sina *Antiquitates* (3 uppl. 1670),¹ s. 155: »Morgongåvan lämnas på adliga bröllop först dagen efter vigseln i närvaro av tolv brudparets fränder eller vänner samt en trettonde, som beskriver och formulerar gåvan. Denna bekräftas med brev och vittnens underskrift. Dessutom nedläggas fränderna ett spjut (contus vel lancea), smyckat med sidenband, för brudparets fötter. Sedan ett kort tal över denna sed hållits, upplyftes spjutet och beröres till gåvans bekräftelse av de närvarande, som bevitnat brevet. Spjutet utkastas därefter genom fönstret och skövlas av adelns tjänare, men själva spjutspetsen — om den är av stål — plägar av brudgummen återlösas med penningar och bevaras till minne av den högtidliga ceremonien.»²

I och med de två sista beskrivningarna, vilka tillkommit helt oberoende av varandra, hava vi fått en efter allt att döma fullständig bild av morgongåvas stadfästelse med glaven. Det återstår emellertid att undersöka ceremoniens juridiska innebörd, dess ursprung och anledningen till dess slutliga upphörande. Det är framför allt dessa spörsmål, som i det följande komma att upptagas till behandling.³

Den förste, som sökt förklara glavens förekomst vid bröllop, är OLAUS MAGNUS i sin 1555 utgivna *Historia de gentibus septentrionalibus*. I bok 14, kap. 4, omtalar denne författare, att vissa vapen av ålder i egenskap av brudgåva plägade förekomma vid nordiska bröllop. Bland dessa vapen nämner han särskilt spjutet (hasta), vilket han anser angiva, att de första äktenskapen kommo till stånd »genom brudens våldsamma bortförande». Den viktiga handpåläggningsceremonien förbigår han visserligen med tystnad, men däremot framhåller han, att »spjutet, sedan uppgörelse om morgongåvan träffats, utkastades enligt övlig sed genom ett fönster i bröllopgården till ett tecken, att de tu ingått förbund med varandra och för beständigt skola sammanbo». Dessa förklaringar äro till sitt värde högst tvivelaktiga, men äro av intresse så till vida, som de synas utvisa, att den verkliga innebörden av bröllopsceremonien redan vid 1500-talets mitt hunnit bliva fördunklad. Påståendet att vapen brukade givas

¹ Ordalydelsen är något olika i 4 uppl. 1676. Denna upplaga är översatt till svenska av Nils Hufwedsson Dal under titeln: *Swenske och göthiske gamle handlingar* (Sthlm 1728). Jfr J. Hermansson, *De ritibus nuptiarum apud veteres Sveo-Gothos* (Uppsala Diss. 1726), s. 19.

² Jfr G. Djurklou i Svenska fornminnesföreningens tidskrift, Bd 1 (1872), s. 243.

³ I det följande kommer jag därför så gott som alldeles att förbigå morgongåva i lös egendom, vilken icke erfordrade någon glav. Morgongåva betyder alltså här nedan morgongåva i fast egendom, såvida motsatsen icke direkt framhålls. Ej heller komma stadsrättens bestämmelser om morgongåva att behandlas i detta sammanhang.

i brudgåva överensstämmer f. ö. näppeligen med verkliga förhållandet i Sverige vid medeltidens slut, men omtalas däremot av TACITUS i hans skildring av germanerna (kap. 18), från vilken källa Olaus Magnus efter allt att döma hämtat uppgiften.¹

Vår förste rättshistoriker, JOHAN STIERNHÖÖK, har däremot i sitt bekanta arbete *De jure Sveonum et Gothorum vetusto* (1672), s. 162—63, lämnat en mera tillfredsställande förklaring.² Efter att i korthet hava beskrivit ceremonien vid morgongåvas givande, sammanställer han denna med de gode män eller fastar, som omtalas i landslagen och tidigare i landskapsrätten, och vilka skulle förekomma 'vid varje avtal rörande jords avyttrande antingen det skedde genom köp, byte, arvsfördelning eller genom gåva såsom vid äktenskaps ingående'. Det enda i ceremonien, som Stiernhöök finner egendomligt, är att vid adliga bröllop begagnades ett spjut (hasta) i stället för en stav (*baculum*), vilket syntes honom vara det naturliga vid meddelandet av fasta. Stiernhöök omtalar vidare, att morgongåva vid ofrälse personers bröllop plägade givas vid brudbägaren och med helt andra formaliteter än de, som voro gängse bland adeln. Därvid synes han dock förutsätta, att det vid dessa bröllop alltid var fråga om morgongåva i lös egendom, och under sådana förhållanden behövdes ju ej heller några fastar.

Även i sitt år 1669 avslutade förslag till giftermålsbalk³ har Stiernhöök sammanställt ceremonien med de gamla bestämmelserna om fasta. »Ty», säger han där bl. a., »i alla jordesaker, där jord antingen såldes, byttes, bortgavs etc., måste alltid vara tolv fastar, som icke allenast vittnade vad skett var, utan ock firmerade och fäste kontraktet med påhållande på skaft av något gevär⁴ eller någon stav. Vår adel haver i den staden, när fästning på morgongåva skulle givas, framburit en glav eller lans till ett tecken av deras ridderliga stånd, på vilken de tolv firmatores eller fastar hålla skulle, och då var lagligen jord given, vilken ceremoni vi än allt intill denna tid behållit hava, men nu begynner så småningom bliva avlagd, efter som man hos den gemene man ej heller mera vet om fasta med skaft eller kavle.⁵

¹ Jfr H. J. Grape, *Studier i Olai Magni författarskap* (1942), s. 218 ff., där likväl förhållandet till Tacitus i detta sammanhang ej observerats. Jfr även Dens., *Det litterära antik- och medeltidsarvet i Olaus Magnus' patriotism* (1949), s. 87 ff.

² Av övriga 1600-talets jurister nämnes glavceremonien i förbigående av Cl. Rålamb, *Observationes juris practicæ* (1679), s. 237, dock utan något försök till förklaring.

³ Tryckt i *Förarbeten till Sveriges rikets lag 1666—1686* (ed. J. E. Almquist, 1933), s. 133. Ang. dateringen av förslaget jfr SvJT 1943, s. 204.

⁴ Gevär är i detta sammanhang identiskt med det tyska Gewehr och betyder alltså här vapen i allmänhet.

⁵ Ang. kavle, jfr L. B. Falkman, *Om mått och vikt i Sverige*, D. 1 (1884), s. 273; C. J. Schlyter, *Glossarium ad corpus iuris Sueo-Gotorum antiqui* (1877), s. 337.

Men när morgongåva gavs i lösören, då fordrar vår gamla lag [d. v. s. i detta fall Västmannalagen] allenast vittnen av dem, som när voro, då bröllopet stod, och, som vår gamla lag säger, öl drucko.»¹

Det spår, som Stiernhöök här med sitt vanliga skarpsinne uppdagat, leder tillbaka till vår äldsta rätt och påfordrar samtidigt vårt intresse för ett ålderdomligt institut, som synes vara av rent svenskt ursprung. Några fastar omtalas nämligen icke i övriga germanska lagar. Som fasteinstitutet inom litteraturen flerfaldiga gånger gjorts till föremål för speciell undersökning,² kunna vi i det följande nöja oss med en kortfattad översikt.

I landskapslagarna omtalas flera olika symboliska former vid överlåtelse av fast egendom. Den äldsta formen var förmodligen den s. k. *skötningen*, som ursprungligen torde förekommit endast vid gåva. Skötning beskrives i ÖgL, ES 1: 1³ och kännetecknades därav, att givaren tog en torva av jorden och lade den i mottagarens sköte. En annan form var den s. k. *omfärden*, som enligt urkunderna begagnats i Västergötland och Värmland. Omfärden innebar en rundvandring omkring de ägor, som voro föremål för överlåtelsen.⁴ En tredje form slutligen var den s. k. *skafthållningen*, som verkställdes av överlåtaren jämte ett visst antal gode män eller fastar genom beröring av ett »skaft». Att skötningen i dess egentliga bemärkelse relativt tidigt spelat ut sin roll som symbolisk form för jordöverlåtelse, framgår av förhållandet, att de övriga här nämnda formerna redan under 1200-talet och senare i urkunderna stundom gå under namn av skötning eller dess latinska motsvarighet *scotatio*. I DS 1038 (a. 1291) heter det sålunda: »Scotatione legitima et approbata secundum patriæ consuetudinem scotavi, videlicet manu mea cum manibus astantium haste apposita.» Detta citat visar, att skötning (*scotatio*) här identifierats med skafthållning. Skaft (skapt) återges nämligen i de latinska urkunderna alltid med *hasta*. I DS 4044 (a. 1341) heter det vidare: »Scotamus . . . cum omni ratificatione et modo legum Vestgotorum, dictis *skapt* et *umfærd*», och i DS 4130 (a. 1347): »Scotatione legitima, que vulgariter dicitur *umfærdh*.» Då det i ett gåvobrev från år 1349 (DS 4438) till omväxling står: »Per scotationem, quæ vulgariter dicitur *skötning*», kan man således icke med bestämdhet säga vilken form, som brevutfärdaren i själva verket åsyftat.

¹ Jfr VmL, ÅB 4.

² Se t. ex. K. von Amira, Nordgermanisches Obligationenrecht, Bd 1 (1882), s. 269 ff.; J. Asik, Om formaliteter vid kontrakt II (LUA 1887—88), s. 52 ff.; K. Lehmann, Abhandlungen zur germanischen, insbesondere nordischen Rechtsgeschichte (1888), s. 97 ff.

³ Jfr VgL II, JB 12.

⁴ Jfr VgL I, JB 2 pr; II, JB 1, GB 2. Djurklou, a. a., s. 249.

I detta sammanhang är det av naturliga skäl skafthållningen, som tilldrager sig det största intresset. Denna form förekom vid varje överlåtelse av jord, stundom i sammanhang med omfärden.¹ Fastarnas antal var som regel i de flesta landskap åtta, i Södermanland däremot tolv och i Uppland 12, 16 eller 24, allt efter jordens värde.² Som fastarnas talesman uppträder härjämte styrefasten i Västergötland, som motsvaras av skilamannen eller forskilamannen i andra landskap. Fastarnas uppgift var att stadfästa överlåtelsen *hastam scotationis tenentibus ad rei memoriam firmiorem*, som det heter i äldre urkunder.³ Vad särskilt morgongåva beträffar, finnas åtskilliga diplom, som visa att fastar och skafthållning även vid dylik jordöverlåtelse varit bruklig form. Följande exempel må här anföras: DS 4871 (a. 1352). Bengt Algotsson [tre stengavlar] ger sin hustru flera gårdar i morgongåva enligt västgötarätt »cum hasta scotationis». — SRP 417—18 (a. 1359). Holmger Tyrkilsson [två korslagda färlor] låter verkställa »skötning» och fasta å flera morgongåvogods (till större delen belägna i Södermanland) med 12 fastar. Brodern Magnus Tyrkilsson uppträder som forskilaman. — SRP 1888 (a. 1379). Anund Nycommin ger sin hustru gods inom Västgöta lagsaga i morgongåva, varvid »uppå omfärd stodo» förutom Anund nio personer. Efter allt att döma är det här fråga om åtta fastar jämte styrefasten.⁴

Å andra sidan förekomma bland urkunderna åtskilliga morgongåvobrev, i vilka saknas varje upplysning om några formaliteter vid stadfästelsen, om man bortser från sigillvittnena.⁵ Två möjligheter stå därvid öppna. Antingen hava fastar i det speciella fallet ej anlitats, eller också har det ansetts onödigt att i urkunden lämna något meddelande om att dylik form iakttagits.⁶ Det förra alternativet stödes av det egendomliga förhållandet, att ehuru de flesta landskapslagarna⁷ förklara, att morgongåva skall ske »mæþ fastum och fullom skiælum»,⁸ de i regel⁹ icke stadga någon påföljd för underlåtenhet härutinnan.⁹

¹ Se t. ex. SRP 1888 (a. 1379). Jfr SD 813 (a. 1407), där gods säges vara »farit med skaft och skäl . . . , och dessa 12 fastar voro uppå omfärden».

² Se härom närmare Lehmann, a. a., s. 97 ff.

³ Jfr DS 3809, 4205 och 5122. I övrigt kan numera hänvisas till en uppsats av G. Hafström om »Skafthållning», som är avsedd att tryckas i en kommande festskrift, tillägnad professor Eric Anthoni.

⁴ Jfr DS 1267 (a. 1299) 3276 (a. 1337) och 4205 (a. 1347) samt SRP 655 (a. 1365).

⁵ Med detta uttryck avses här de personer, som jämte brevutfärdaren beseglat morgongåvobrevet.

⁶ En förklaring härtill kan möjligen vara, att i praxis två urkunder plägat utgivas, den ena innehållande morgongåvoutfästelsen och den andra fasteförfarandet. I varje fall finns bevarat ett exempel på ett dylikt system i SRP 417—18 (a. 1359).

⁷ UL, AB 4 pr.; HL, AB 4; VmL, AB 4. Jfr SdL, GB 3: 2.

⁸ Ett undantag härifrån utgör ÖgL, GB 10 pr., vari föreskrives, att om morgongåva ej var given »mæþ fastum», hustrun vid mannens död ej kom i åtnjutande av fastigheten utan samtycke av mannens arvingar.

⁹ Jfr Ask, a. a., s. 63.

Ansågs i trots härav fastars närvaro vid morgongåva i fast gods som en nödvändig förutsättning för gåvans giltighet, har det säkerligen ålegat dem, som jämte brevutfärdaren beseglat rättshandlingen, att i mån av behov styrka, att alla lagliga formaliteter iakttagits.¹

Från början hade ej endast stadfästelsen av morgongåva utan även av varje annan jordöverlåtelse skett oberoende av tingsmyndigheten. På denna ståndpunkt står exempelvis Västgötalagen.² Efter hand ansågs det emellertid lämpligt, att sådana fång som köp, byte, pant och i någon mån vanlig gåva verkställdes på tinget. Att denna sedvänja även tillämpats i Västergötland före landslagens antagande därstädes, framgår av ett bytesbrev från Marks härad den 25 april 1355.³ Väpnaren Håkan Pedersson omtalar däri, att han »ståndit å häradstinget och farit det godset Byslätt undan mig och min hustru och våra arvingar och under Martin Svan och hans arvingar till evärdlig ägo med dessa goda manna vittnen, som å omfärd voro och å skaffet höllo, först Torsten Akumle, som forskilde å häradets vägnar», var- efter följa namnen på nio fastar jämte »jag själv, Peder Ribbing och Martin Svan». I svealagarna var denna form redan fullt utbildad och fastställdes sedermera för hela riket genom Magnus Erikssons landslag (EB kap. 12), som dessutom bestämde, att fastarna skulle till antalet vara tolv, och att häradshövdingen skulle å ämbetets vägnar tjänstgöra som deras forskilaman. Ehuru det icke uttryckligen stadgas i landslagen, ledde utvecklingen dock småningom därhän, att fastarnas funktion i allt större utsträckning kom att överflyttas på häradsnämnden.⁴

Denna allmänna utveckling lämnade emellertid morgongåvoinstitutet tämligen oberört. Även enligt landslagen skulle nämligen morgongåva givas på hinderdagen, och denna bestämmelse har tydligen omöjliggjort rättshandlingens förläggande till tinget. Då utfästelse och fasta ansågos böra företagas i ett sammanhang och dessutom omfärden icke längre erkändes av lagen som överlåtelseform, följde härav, att morgongåva måste bekräftas inför bröllopgästerna medelst skafthållning. Magnus Erikssons landslag, GB kap. 10 § 3, stadgar härom blott följande: 'Tolv män skola fastemän vid morgongåva vara och trettonde den som för ordet.' Forskilamannens funktion behövde sålunda icke överlämnas till häradshövdingen, liksom då det var fråga om jordöverlåtelse på tinget. Endast för det fall, att bröllopet stått utom häradet, där de bortgivna godsen voro belägna, synes i praktiken

¹ Se t. ex. SD 1725 (a. 1413), som handlar om vittnesmål rörande morgongåva.

² VgI I, JB kap. 2—3.

³ DS nr 5114. Jfr Djurklou, a. a., s. 251.

⁴ Jfr Lehmann, a. a., s. 159.

ett tillkännagivande av morgongåva och dess bekräftelse vid härads-tinget ansetts erforderligt. Som exempel må anföras DS 3521 (a. 1340) och SD 1943 (a. 1414). På det senare stället heter det bl. a.: »Och giver jag [d. v. s. brevutfärdaren] häradshövdingen makt i de härad [ifrågavarande] gods ligger detta å tingen kungöra och stadfästa», och detta, ehuru morgongåvogodset tidigare »å rätt hinderdag» redan blivit »skött och skafftört».

I landslagen fanns visserligen intet bestämt om skafthållning,¹ men då denna, särskilt efter omfärdens upphörande, utgjorde fastarnas huvudsakliga funktion, ansågs ett direkt omnämnande härav betydelselöst.² Att skafthållning fortfarande begagnats i praktiken, visa nämligen åtskilliga bevarade diplom från medeltidens sista århundraden.³ Av samma urkundsmaterial framgår också, att formen för morgongåvas stadfästelse ej undergått någon förändring under loppet av mer än 100 år. Alltjämt höllo fastarna på skaft eller »å fäst» såsom en bekräftelse på morgongåvans lagliga utgivande å hinderdagen. Om någon glav finnes intet nämnt.

Första gången en förändring möter i uttryckssättet är vid själva ingången till nya tiden. Då Måns Bryntesson [Lilliehöök] på hinderdagen den 26 januari 1528 utfärdade morgongåvobrev åt sin maka Brita Jönsdotter [Roos,] omtalar han, att tolv uppräknade personer höllo »uppå glavenet».⁴ Samma uttryck återfinnes också i Erik Arvids-sons [Stålar] morgongåvobrev den 18 januari 1545⁵ och blir sedermera allt vanligare.⁶ Efter ytterligare 150 års förlopp söker man för-

¹ Jag bortser då från förhållandet, att några sena handskrifter av den yngre landslagen försetts med ett tillägg i GB 10: 3, vilket lyder som följer: »Och skal morghongåfwo göras medh skafft och skiäl och fast göras».

² I flera morgongåvobrev från senare delen av medeltiden uppräknas också fastarnas namn utan att skafthållning särskilt är omnämnd. Se t. ex. De la Gardiska arkivet, D. 2 (1832), s. 57—59, och D. 3 (1832), s. 79—81.

³ Följande belägg må här anföras: SD 1025 (a. 1409). Morgongåva, given å rätt hinderdag »med flera gode män, som på skaftet höllo». — SD 1431 (a. 1411). 12 personer, som »a fastone höllo». — 1433 ^{27/7} (Bergshammars arkiv, RA). 12 personer höllo »å skaftet». — 1459 ^{18/8} (Bergshammars arkiv, RA). 12 personer »höllo å skaftet». — 1460 ^{18/8} (HSH 9: 26). »Och att dessa morgongåvor äro så lagliga på rätt hinderdag givne, skaftförde och fullbordade, då voro dessa 12 efterskrivne faste vid dessa gåvor.» — 1510 ^{14/10} (UBPerg.). 12 personer »höllo på skaftet». — 1515 ^{5/2} (Rääf, Ydre härad I: 289). Dito. — 1517 ^{26/1} (Sävstaholms arkiv, RA). Dito. — 1526 ^{17/9} (VFT I: 2, s. 59). Dito.

⁴ Brevet är med felaktigt årtal tryckt i De la Gardiska arkivet, D. 4 (1833), s. 22.

⁵ Tryckt i Bidrag till Finlands historia, D. 3 (ed. R. Hausen, 1904), s. 164.

⁶ Se t. ex. 1549 ^{28/1} (Rääf, Ydre härad I: 295); UBPerg. 1544 ^{24/8}, 1547 ^{6/2}, 1601 ^{28/12}, 1605 ^{11/11}, 1606 ^{22/9} (»Thesse eftherne wore faste och huldo på glafwenn»), 1609 ^{8/6} (här omtalas, att glaven blev »skjutene», vilket förhållande betecknas såsom »god gammal adlig sedvana och lovligt bruk»); Viks pappersbrevsaml. 1562 ^{2/11} (nr 73) och 1581 ^{10/9} (nr 81). Jfr A. G. Oxenstierna, Förteckning öfver handskriftsamlingen på Viks sätesgård i Upland (i Hist. handl., D. 4). — Den gamla benämningen *skaft* återfinnes dock fortfarande i vissa morgongåvobrev även efter 1528. Se t. ex. 1539 ^{24/8} (Sävstaholms arkiv, RA).

gäves efter något omnämmande av glavceremonien i morgongåvobreven. Sista gången glaven begagnats som stadfästelseform för morgongåva, lär hava varit den 4 augusti 1680, då översten greve Gustav Douglas sammanvigdes med grevinnan Beata Stenbock i Stockholm.¹ Denna uppgift bestyrkes i viss mån av P. ABRAHAMSSON, som år 1702 i första upplagan av sin kommentar till landslagen vid GB kap. 10 § 3 gör följande anmärkning: »Detta är nu ur bruk; och fästes morgongåva ettdera skriftligen eller med vittnen, som i annor mål plägar ske.»

Anledningen till att glaven efter 1680 för alltid indrogs vid adliga bröllop är förmodligen dubbel. Huvudskälet ligger säkerligen däri, att hela ceremonien efter 1644 förlorat sin rättsliga innebörd, då morgongåvan genom den nämnda år utfärdade överflödsförordningen fick bortgivas icke liksom förut med full äganderätt utan endast med nyttjanderätt under änkans livstid. Då jorden sålunda ej bytte ägare, erfordrades i själva verket ej längre något fasteförfarande. Att glavceremonien icke desto mindre i vissa högadliga kretsar fortsatte att tagas i bruk, får därför betraktas närmast som en gärd åt traditionen. Det är därvid betecknande, att denna tradition ej längre upprätthölls efter 1680, den stora reduktionens begynnelseår.

¹ Enligt uppgift hos J. P. Tollstorp, *Beskrifning om Södermanland I* (1837), s. 79. Jfr H. Hildebrand i *Kongl. Vitt.- Hist.- och Ant.-akad:s månadsblad*, Bd 1: 1 (1872), s. 107.

DEN SVENSKA KVINNANS ARVSRÄTT

Våra äldsta rättskällor giva ej något svar på frågan, när den svenska kvinnan från början över huvud taget erhållit rätt till arv. Genom jämförelse med andra germanska rättssystem, vilkas källor gå längre tillbaka i tiden, kan emellertid på tämligen goda grunder antagas, att kvinnans arvsrätt ursprungligen tillkommit såsom ersättning för mistad hemgift. Under sådana förhållanden torde det vara berättigat att utgå ifrån, att det hos germanerna funnits en mycket avlägsen period, under vilken mannen ensam räknats som arvtagare. Under en därpå följande period tilläts dotter, som var mö och alltså icke erhållit någon hemgift, att taga arv. Ett tredje steg i utvecklingen blev att med mö jämställa kvinna, vilken som änka återvänt till sin faders hus. Till denna ståndpunkt hade den langobardiska rätten från mitten av 600-talet nått fram. Då lagstiftaren redan på detta stadium brutit med den ursprungliga tanken, att erhållen hemgift skulle omintetgöra arvsmöjligheten, blev det i längden svårt att förhindra, att arvsrätten utsträcktes även till gifta kvinnor. Senare germanska lagar låta ej heller giftermål inverka på frågan, om kvinna skulle få ärva eller icke. Detta betydde dock icke, att kvinna i arvshänseende blev likställd med man. Först och främst kallades relativt länge till arvet blott sådana kvinnor, som voro nära släkt med arvlåtaren, och även dessa fingo stå tillbaka, om jämskylda manliga arvingar funnos.¹

Den äldsta svenska rätten, som i hithörande avseende representeras av Östgötalagen, var en typisk bonderätt. Och för bönderna var det ett livsintresse att bevara jorden åt sina efterkommande inom ätten. De voro därför obenägna att i första hand medgiva en dotter arvsrätt, ty detta innebar, att gården i och med hennes giftermål kunde komma att övergå till en ny ätt. Östgötalagen stadgade därför ursprungligen,

¹ Föreliggande uppsats bygger beträffande medeltiden i stor utsträckning på A. Holmbäck, Ätten och arvet enligt Sveriges medeltidslagar (1919), till vilket arbete här en gång för alla hänvisas. Endast för det fall, då jag varit av avvikande mening, anföres arbetet i följande noter.

att dotter fick ärva sin far först om någon son ej fanns. Voro båda i livet vid faderns död, gick således »hatt till och huva ifrån», för att använda samma lags bevingade uttryck. Saknade bonden åter avkomlingar, hade han icke samma starka intresse av att förhindra, att andra kvinnliga anförvanter ärvde hans jord. Dock synes Östgötalagen hava utgått ifrån, att kvinna, som var släkt med arvlåtaren genom kvinna, t. ex. mormor, moster och systerdotter, saknat arvsrätt efter den döde. Däremot lade samma lag ej något hinder i vägen för mor, farmor, faster och brorsdotter att under vissa förutsättningar taga arv.

Ungefär samma arvsregler förekommo även i den äldre Västgötalagen, som dock i någon mån intog en modernare ståndpunkt. Som exempel må nämnas, att denna lag vid arv till fjärmare släkt ställde man och kvinna lika. Även kvinna, släkt med den döde genom kvinna, hade dessutom där uttryckligen erhållit arvsrätt.

Av anförda skäl var det alltså främst dotter, som i den äldsta svenska rätten erhållit en missgynnad ställning i arvsrättsligt hänseende. Denna skenbart orättvisa behandling, för vilken hon varit utsatt, uppvägs dock i någon mån genom bestämmelsen, att hennes bror var skyldig att taga vård om henne, intill dess hon gifte sig, och att i samband med giftermålet förse henne med lämplig hemgift. Systemet hade dock till följd, att systemen i ekonomiskt avseende blev alltför beroende av broderns godtycke. För att råda bot på detta missförhållande tillkom den ryktbara lagstiftning, som är känd under benämningen Birger jarls arvslag. Den enda källan för vår kunskap om denna lags tillkomst är den rimmade s. k. Erikskrönikan. Där omtalas nämligen, att Birger jarl (omkring 1260) bestämt, att syster och broder för framtiden skulle vara samarva, men att hon därvid skulle få blott hälften så stor arvslott som han. Själva lagstadgandet återfinnes i Östgötalagen, där det betecknas som en nyhet, men själva principen har sedermera genomförts i de flesta av de övriga landskapslagarna. Efter allt att döma har förebilden hämtats från Danmark, där samma regel sedan lång tid tillbaka varit tillämplig.

Det kan ej förnekas, att Birger jarls arvslag i vissa avseenden stärkte kvinnans ställning, men frågan är, om det i stort sätt innebar ett verkligt framsteg. Som förut antytts, hade den folkliga lagstiftningen tidigare gått i den riktningen, att när kvinna tilläts ärva jämsides med man (vilket förekom, då det gällde fjärmare släktingar), hon borde taga lika lott med denne. I detta hänseende kom likväl Birger jarls arvslag, som genom regeringens maktspråk mer eller mindre påtvingats bondebefolkningen, att verka hämmande på den äldre natur-

liga utvecklingen. Ty då syster skulle ärva endast hälften mot broder, måste följden bli den, att alla arvsberättigade kvinnor fingo nöja sig med endast hälften så stor arvslott som man. Och slutligen måste genom kvinna besläktade fränder på samma sätt komma att ärva hälften mot de jämskylda fränder, som med den döda var släkt genom man. Dessa konsekvenser av Birger jarls påbud genomfördes också småningom i den svenska medeltidsrätten. I olika landskapslagar skedde detta blott successivt i viss utsträckning, men i Magnus Erikssons allmänna landslag hava de nya principerna fullständigt slagit igenom.

Endast en mindre del av det nuvarande Småland lyckades — vad landsbygden beträffar — undgå att påverkas av Birger jarls arvslag. I Varend, som bestod av fem härad, gällde nämligen även under landslagens tid den sedvänjan, att man och kvinna under alla förhållanden ärvde lika. När denna sedvänja först uppkommit kan numera ej med bestämdhet avgöras, eftersom källorna för vår kunskap härom på ett undantag när¹ icke gå längre tillbaka än till 1600-talets förra hälft. Flera skäl göra det likväl troligt, att den varendska rätten, som f. ö. gav kvinnan speciella förmåner ej blott i fråga om arvsrätt utan även beträffande giftorätt och fördel av bo oskiftet, varit reglerad i den numera till större delen förlorade Tiohäradslagen (senare oegentligt nog kallad Smålandslagen),² av vilken en fullständig handskrift lär hava funnits bevarad ännu på 1630-talet.³ Under sådana förhållanden kunna den gamla landskapsrättens hithörande bestämmelser hava levat kvar i Varend såsom sedvanerätt, trots att den allmänna landslagen formellt försatt dem ur kraft. Liknande företeelser äro i varje fall kända från andra landskap.⁴

¹ Se härom G. Carlsson i Svenskt biografiskt lexikon, Bd 5 (1925), s. 311. Där åberopas ett arvskifte i Uppvidinge härad från 1350, enligt vilket särskilt avtalats, att en kvinna skulle få lika stor arvslott som var och en av hennes tre bröder. Om några säkra slutsatser härav kunna dragas är dock ovisst. Kunskap saknas sålunda bl. a. om huruvida landslagen redan då antagits i Tiohärad. Detta har en viss betydelse, eftersom systemen i arvskiftet enligt ordalagen fick en »broderlott», vilken alltså jämlikt den dåtida lagstiftningen får antagas hava utgjort en större andel än en vanlig systerlott. Om Tiohäradslagen istället gällt och där stadgats, att bror och syster ärvde lika, borde det emellertid hava varit onödigt att laborera med uttrycket broderlott.

² G. Hafström i SvJT 1936, s. 448 har med stöd av Tiohärads lagmansdombok 1622 ⁹/₁₀ påvisat, att den varendska arvsrätten då ansetts hava gammal hävd även inom Sunnerbo härad, som ligger inom Finnveden. Och han fortsätter: »En närmare utredning skulle antagligen visa, att det i mångt och mycket men ej i allo rädde gemensam ålderdomlig sed i alla de tre landen Finnveden, Njudung och Varend, vilka tillhopa bildade Tiohärads ryktbara lagsaga.»

³ Jfr V. Gödel, Sveriges medeltidslitteratur (1916), s. 260.

⁴ Jfr numera A. Holmbeck och E. Wessén, Svenska landskapslagar, V (1946), s. LXXXI f., som till synes oberoende av min tidigare framställning (1945) uppnått samma resultat.

Det återstår emellertid att förklara, hur det kunde komma sig, att just Tiohäradslagen givit kvinnan en bättre rättsställning än övriga svenska landskapslagar. Alltsedan 1600-talet har man grubblat på detta problem. I äldre tider trodde man sig hava funnit lösningen i den s. k. Blända-sågnen, som hade följande innehåll.¹ På konung Håkan Rings tid hade danskarna fallit in i Varend vid ett tillfälle, då landets manliga försvarare voro borta på krigståg mot Norge. En kvinna vid namn Blända som var av ansedd släkt från Konga härad, samlade då kvinnorna och lyckades med list och vapen nedgöra fienden. Till lön för bragden erhöello Varends kvinnor lika arvs- och giftorätt med männen samt förmånen av särskild, krigisk bröllopsståt. — Det har emellertid visat sig, att denna relation från början till slut hopdiktats enbart i avsikt att på ett naturligt sätt förklara de för Varend egendomliga rättsederna. Steg för steg har man kunnat följa, hur texten under 1600-talet småningom utformats av olika personer för att slutligen kulminera i den bekante regementskvartermästaren PETER RUDEBECKS litterära falsarier. Själva namnet Blända är bl. a. en produkt av hans frodiga fantasi.²

I våra dagar har forskningen i virdarna (så kallas invånarna i Varend) velat se en invandrad folkstam, som stått under inflytande av andra rättssystem än nordborna i övrigt. Som stöd för denna teori har anförts följande. Den sengrekiske historieskrivaren PROKOPIOS (död omkring 560) berättar i sitt arbete »Historikon», att en germansk folkstam, herulerna, efter strider med langobarderna i Italien vid pass 500 år efter Kr. seglat över »oceanen» och bosatt sig på »ön Thule» vid sidan av gauternas (d. v. s. götarnas) folkrika stammar. Om detta får anses vara ett historiskt faktum, ligger antagandet nära till hands, att den lika arvsrätten införts i Varend genom herulerna.³ De kunna i sin tur hava övertagit dessa regler från västgoterna, som veterligen tillämpat samma rätt i Spanien. Detta antagande vinner i styrka, då det befinnes, att den varendska arvsrätten gällt även i några bleking-ska härad. Herulerna måste nämligen anses hava anlant till Varend via åarna i Blekinge.

Sedan uppmärksamheten under 1600-talet riktats mot de egendomliga särbestämmelserna i Varend, uppstod frågan, hur myndigheterna skulle ställa sig till saken. Sedvänjan överensstämde ju icke med

¹ A. V e j d e, Bländasågnen (i Hyltén-Cavallius-föreningens årsbok 1922), s. 105 ff.

² Jfr E. E l g q v i s t, Ett bidrag till kännedomen om Varends härads rätt och Bländasågnen (i Hyltén Cavallius-föreningens årsbok 1926), s. 186 ff.

³ Se härom närmare O. v o n F r i e s e n, Herulernas bosättning i Skandinavien (i Studier tillägnade Esaias Tegnér 1918), s. 484 ff.; N. B e c k m a n, Två rättshistoriska småbidrag (1927), s. 31 ff. — Annorlunda H o l m b ä c k, a. a., s. 105.

svensk rätt, såsom denna kommit till uttryck i den allmänna landslagen. I likformighetens intresse borde den därför förbjudas. Karl XI nöjde sig dock med en kompromiss. I brev till Göta hovrätt resolverade sålunda konungen den 3 september 1685, att den värendska arvsrätten fick tillämpas, under förutsättning att ingen av arvingarna opponerade sig.¹ Detta hade likväl till följd, att sedvänjan kom att bibehållas av lokalpatriotiska skäl, och genom kungliga förordningen den 26 juni 1772² stadfästes densamma av Gustav III såsom ett särskilt privilegium för Allbo, Kinnevald, Konga, Norrvidinge och Uppvidinge, d. v. s. de fem häradena i Varend.

Hittills har hänsyn tagits endast till förhållandena på landsbygden. I de svenska städerna hade emellertid den kvinnliga arvsrätten följt en helt annan utvecklingslinje. Redan enligt den äldsta stadsrätten eller den s. k. Bjärköarätten skulle sålunda son och dotter ärva hälften vardera av föräldrarnas kvarlåtenskap. Då man betänker det starka inflytande från tyskt håll, som under äldre tid påverkade förhållandena i Stockholm, är det mer än troligt, att vi i hansestädernas arvslagar hava att söka förebilden till Bjärköarättens stadganden om sons och dotters lika arvsrätt.³ Samma princip återfinnes även i Magnus Erikssons allmänna stadslag från mitten av 1300-talet, ehuru den där närmare utformats i fråga om detaljerna. Enligt denna stadslag ärvde uttryckligen kvinna alltid som man, alltså dotter som son, syster som bror, mor som far, farmor som farfar o. s. v. Birger jarls arvslag har m. a. o. aldrig utövat någon inverkan på den svenska stadslagstiftningen. Och detta är desto mer anmärkningsvärt, som de arvsrättsliga bestämmelserna i den allmänna stadslagen i regel hämtats från landslagen. Anledningen till denna betydelsefulla olikhet är tvåfaldig. Dels måste traditionen från den äldre inhemska stadsrätten tillika med det fortsatta utländska inflytandet hava spelat stor roll, och dels hade invånarna i städerna ej samma intresse att bevaka som den jordägende befolkningen på landsbygden, där benägenheten att höja kvinnans ställning allt fortfarande motverkades av en stark känsla för jorden, som tog sig uttryck i en naturlig önskan, att gården såvitt möjligt i dess helhet skulle övergå från far till son.

De första seklen under den nya tiden medförde ytterst ringa förändring av reglerna för den kvinnliga arvsrätten i Sverige. Alltjämt ärvde kvinnan hälften mot man enligt landsrätt, liksom hon enligt

¹ Se härom närmare C. J. Schlyter i Juridiska afhandlingar II (1879), s. 173 ff.; Beckman, nyss anf. a., s. 33 ff.

² Tryckt hos Modée.

³ Annorlunda Holmbäck, a. a., s. 196 ff.

stadsrätt delade lika med man. Några modifikationer tillkommo dock under den yngre landslagens tid. Bland dessa märkes särskilt den privilegierade arvsrätten för prästdöttrar. Denna innebar, att döttrar till lantpräster skulle hava rätt att taga lott i sin avlidne faders bo efter stadslagens principer. Detta hade prästerskapet bestämt redan på kyrkomötet i Uppsala 1572. Orsaken härtill är tämligen uppenbar. Prästerna voro i regel icke jordägare och saknade därför förståelse för landslagens arvsregler, som ju tillkommit uteslutande i bondebefolkningens intresse. Det är likväl ovisst, om Kungl. Maj:t i efterhand sanktionerat kyrkomötets beslut.¹ Visserligen återopas sedermera i domböckerna stundom »konung Johans stadga» såsom ett stöd för prästdöttrarnas privilegierade arvsrätt, men detta bevisar endast, att vederbörande då levde i den tron, att Johan III givit sitt formella samtycke därtill. Hertig Karl, som 1594 utfärdade ett patent om prästarv,² saknade i varje fall all kännedom om något dylikt och resolverade i anslutning härtill, att prästerskapet i likhet med andra undersåtar skulle i fråga om arv för framtiden följa gällande lands- och stadslag. Först genom 1650 års prästerliga privilegier lyckades prästeståndet erhålla kunglig bekräftelse på den åstundade arvsrätten. Och principen fastslogs ånyo upprepade gånger under det följande seklet.³

Vad ridderskapet och adeln beträffar, gick utvecklingen snarare i motsatt riktning. Det utmärkande för de flesta adelssläktorna var innehavet av stora jorddomäner, och ståndet hade därför i likhet med allmogen intresse av att inskränka särskilt döttrarnas arvsrätt i avsikt att i största möjliga utsträckning bevara jorden åt den manliga avkomman. Ett förslag till ordning vid tillämpningen av adelns privilegier från 1590⁴ visar klart på vad sätt frälsemännen då ansågo, att önskemålet borde realiseras. Det heter nämligen i förslaget, »att jungfrur av adligt stånd skola utgivas och utstyras med en ärlig brudskatt av föräldrarnas lösören och helst uti reda penningar . . . och sedan intet vara arvtagna av något fast jordagods, utan sådant allt blive vid svärdssidan, som det ock av ålder brukligt varit haver i

¹ I en icke officiell berättelse om vad som tilldragit sig på kyrkomötet, vilken är tryckt i Svenska riksdagsakter, Ser. I, Avd. I, D. 2, s. 441, heter det visserligen: »Blev ock belevat och samtyckt av Kungl. Maj:t och hela consilio, att med präster, prästhustrur och prästbarn skall ärvas efter köpstads lag.» Men å andra sidan är det anmärkningsvärt, att ämnet icke alls beröres i kyrkomötets beslut den 22 augusti 1572 (tryckt där sammastädes, s. 441 ff.).

² Tryckt hos Schmedeman (1706).

³ Jfr J. P. Palmén, Rättshistoriska bidrag till tolkningen af 1734 års lag (2 uppl. 1894), s. 18 f.

⁴ Tryckt i Svenska riksdagsakter, Ser. I, Avd. I, D. 2, s. 1080.

Sverige, intill Birger jarl förvandlade den gamla stadgan och efterlät syster taga arvslott med brodern i jordagods». Förslaget blev visserligen aldrig bekräftat av konungen, men långt fram på 1600-talet fällde ståndets ledande män uttalanden, som gingo i samma riktning. »Så länge döttrarna ärva gods, som härtill är skett, kan adelsståndet icke väl prosperera», yttrade exempelvis rikskanslern Axel Oxenstierna på riddarhuset 1638.¹ Under enväldet lyckades ridderskapet och adeln få åtminstone en kompromiss till stånd. Det var det s. k. tagelottssystemet, som gick ut på att sönerna i adliga sterbhus ägde att före döttrarna taga ut sin lott i såväl fäderne som moderne. Systemet verkade i den riktningen, att brodern tog sätesgården med närmaste omkringliggande gårdar såsom sin brorslott, medan systern fick nöja sig med de längst bort från sätesgården belägna hemmanen såsom sin systerlott.²

Även bönderna ansågo sig under 1600-talet av anförda skäl hava behov av liknande principer. Tagelottssystemet kunde visserligen icke utan vidare användas av den relativt fattiga allmogeklassen. En svensk bonde hade ju i regel endast en gård, som blott undantagsvis kunde styckas. Men istället påbjöd Kungl. Maj:t i ett plakat av den 10 juni 1684,³ att den av arvtagarna, som ägde större andel i ett skattehemman, skulle under vissa förutsättningar få lösa ut de andra arvtagarna, varvid värdering av arvslotterna skulle äga rum. Då son enligt landslagen ägde rätt till $\frac{2}{3}$ och dotter till $\frac{1}{3}$, är det tydligt, vilken part det kungliga plakatet främst avsåg att gynna. Men å andra sidan hade förhållandena före plakatets tillkomst gestaltat sig vida sämre för den kvinnliga arvtagaren. Det hade sålunda inom allmogeklassen tidigare varit ytterst vanligt, att systern fick nöja sig med några silverskedar, medan brodern övertog gården. 1684 års plakat måste därför djupare sett betraktas som ett led i de dåtida myndigheternas strävan att ingripa mot oseden, att brodern på systerns bekostnad tillvällade sig praktiskt taget hela arvet efter föräldrarna.

Frågan om hur den kvinnliga arvsrätten för framtiden skulle ord-

¹ Jfr C. T. Odhner, Sveriges inre historia under drottning Christinas förmyndare (1865), s. 361.

² Se härom Kungl. Maj:ts resolution och förklaring 1686 $\frac{9}{8}$ (tryckt hos Schmedeman). Jfr Abrahamssons kommentar till landslagen (2 uppl. 1726), s. 330, där det heter: »När någon fast egendom å landet uti adliga sterbhus kommer att delas, hava sönerna tagelotten före döttrarna både i fäderne och moderne. Till följd därav tager brodern utan lottande sätesgården med näst omliggande bönder av skatte och frälse för sin broderlott och systern sin andel av de längst ifrån sätesgården belägna hemman, så frälse som skatte i vissa byar, för sin systerlott.»

³ Tryckt hos Schmedeman. Jfr 1680 års kungliga resolution på allmogens besvär, p. 30 (tryckt hos Stiernman).

nas, upptogs vid början av år 1690 till behandling av den s. k. stora lagkommissionen. Av ledamöterna uttalade sig förvånansvärt många för den lika arvsrätten. Detta berodde icke endast därpå, att flera av dessa voro borgare och således redan förtrogna med systemet. Även adelsmän, sådana som ordföranden greve ERIK LINDSCHÖLD och landshövdingen friherre ERIK LOVISIN, uttalade sig med värme för en sådan reform. Särskilt den förre strävade i det längsta efter att få en lagändring till stånd. Om ärligheten i hans personliga övertygelse, att en dylik reform vore »rättrådigast och nyttigast», vittnar hans yttrande, att han för sin del långt före detta genom testamente tillförsäkrat sin dotter samma arvsrätt som sina söner.¹ Oppositionen inom lagkommissionen representerades av bl. a. den bekante urkundsutgivaren JOHAN HADORPH. Denne anförde som skäl för sin motsatta ståndpunkt, att en dylik för kvinnan förmånlig arvsrätt skulle locka in utländska friare i landet, vilka sedermera genom giftermål kunde lägga beslag på allt Sveriges gods. Och han utbrister i detta sammanhang: Det finns »intet land i världen, som i fast (egendom) giver dotter lika med son».² Ordföranden greve Lindschöld hade emellertid hört sig för även hos andra personer utanför lagkommissionen — sannolikt hos herrarna på riddarhuset — och han hade därvid till sin förvåning funnit, att motståndet mot reformen var betydligt starkare, än han tidigare antagit. Under sådana omständigheter ansåg han sig i kommissionen böra förorda, att det gamla systemet skulle bibehållas.³ Därmed var i själva verket saken avgjord, och i samtliga förslag till ärvdabalk, som inom kommissionen uppgjordes, återfinnes den förutvarande regeln.

1734 års lag bibehöll i princip den gamla skillnaden mellan lands- och stadsrätt beträffande den kvinnliga arvsrätten. Om det gällde jord, kunde emellertid för framtiden fastighetens belägenhet bliva avgörande för frågan, rörande vilken lag som skulle tillämpas i det ena eller andra fallet. I ÄB 2: 1 heter det härom: »Dör fader eller moder, ärve då frälsemans och bondes son efter landsrätt $\frac{2}{3}$ och dotter $\frac{1}{3}$, men efter stadsrätt tage prästs och borgares son halvt och halvt dotter. Dock skiftes efter landsrätt den jord med boskap och åkerredskap, som borgare å landet äger, och efter stadsrätt frälsemans och bondes hus och tomt i staden.» Även tagelottsrätten bekräftades för landsrättens vidkommande genom 1734 års lag och utvecklades f. ö. än ytterligare. Härom finnas bestämmelser i ÄB 12: 5—6. Det stadgas

¹ Jfr J. Nilsson, *Bidrag till ärvdabalkens historia*, D. 2 (1895), s. 28 f.

² Nilsson, a. a., D. 2, s. 87.

³ Nilsson, a. a., D. 2, s. 114 f.

där bl. a., att tagelott tillkom broder i förhållande till syster. Om flera bröder funnos, hade de gemensamt denna rätt gentemot syster. Vidare fingo brorsbarn samma rätt, som deras fader, skulle haft, om han levat. De kunde utnyttja denna rätt ej allenast mot den sistnämndes systrar utan även mot dessas avkomlingar. F. ö. skulle också andra än avkomlingar få möjlighet att begagna tagelottsrätten. Slutligen må nämnas, att den under 1600-talet utbildade lösningsrätten i oförändrat skick införlivats med den nya lagstiftningen.

I stort sett kan sägas, att efter tillkomsten av 1734 års lag kvinnan som regel beträffande arvsrätten var ställd i ett sämre läge än mannen. Undantag bildade endast präst- och borgardöttrar samt det fåtal kvinnor, för vilka den värendeska arvsrätten var tillämplig. Då lagkommittén vid början av 1800-talet fått i uppdrag att utarbeta en ny ärvdabalk, var det dock redan från början tydligt, att frågan om en utvidgning av den kvinnliga arvsrätten ånyo skulle bli aktuell. Tidsandan var nu en annan, än då lagkommissionens ordförande 1690 diskuterade samma fråga med sina ståndsbröder. Den franska revolutionen hade under mellantiden bortsopat många fördomar. Frihet och jämlikhet var tidens lösen, och lagkommitténs medlemmar med JOHAN GABRIEL RICHERT i spetsen önskade ingenting högre än att få omsätta de nya idéerna i praktiken. I kommitténs förslag till ärvdabalk förekommer bland motiven¹ en längre utredning om nödvändigheten att giva samtliga svenska kvinnor lika arvsrätt som män. Det påpekas där bl. a., att de seder och lagstiftningsgrunder, som tidigare kunnat tala för en inskränkt kvinnlig arvsrätt, numera för länge sedan försvunnit. Släkternas bestånd fordrade sålunda ej längre ett ovillkorligt bibehållande av jordegendomar. Tidigare påvisade olägenheter av den lika arvsrätten upptogos och avvisades av kommittén med bl. a. en hänvisning till förhållandena i Varend. Där hade aldrig försports någon klagan, ehuru reformen i denna landsända varit genomförd sedan urminnes tider. Visserligen måste även kommittén medgiva, att det ur statsfinansiell synpunkt ej var lämpligt, att jordegendomarna alltför mycket delades, men detta kunde å andra sidan förhindras genom att vederbörande begagnade lösningsrätten, vilket institut ingalunda borde avskaffas. Huru som helst ansåg kommittén för att citera dess egna ord i detta sammanhang, att en dylik olägenhet »vore i allt fall långt ifrån så betydlig, att man därför borde uppoffra den klara och ovedersägliga rättvisan av en jämlik egendomsfördelning emellan barn, som med lika anspråk på föräldrars

¹ Förslag till allmän civillag (1826), motiver, s. 43 f.

kärlek och omvårdnad också måste vara lika berättigade till deras förmögenhet, då den går i arv».

Kommitténs förslag blev dock ej omedelbart antaget av statsmakterna. Det konservativa motståndet var ännu för starkt. Vid 1840 års riksdag förenade sig visserligen de tre lägre stånden till gemensamt beslut för den lika arvsrätten, men rikets ständers sålunda framställda förslag lyckades ej vinna Kungl. Maj:ts bifall. 1844 års riksdag sammanträdde likväl under andra auspicier. Karl XIV Johan var då död och hade efterträtts av den för de liberala idéerna varmt intresserade Oscar I. Tämligen lätt var det att för andra gången samla de tre lägre ståndens röster för förslaget, men på riddarhuset satte man sig ånyo till motvärn. Åtskilliga talare sågo i detta förslag ett attentat mot adeln, vilket hotade att krossa detta stånd, och en av dem gick så långt, att han sade sig frukta, att den lika arvsrätten skulle leda »till pauperism, S:t Simonism och all annan ism».¹ Resultatet blev också, att ridderskapet och adeln förkastade förslaget med 162 röster mot 73 och därefter i skrivelse till Kungl. Maj:t högtidligen protesterade mot det av de övriga riksstånden fattade beslutet. Allt berodde sålunda på konungen. Trots olika påtryckningar i motsatt riktning undertecknade Oscar I den 19 maj 1845 den nya arvsordningen, som börjar med orden: »Dör fader eller moder, ärve då son halvt och halvt dotter.» Därmed var en sekelgammal tvistefråga bragt ur världen.

Det var emellertid ej endast dotter, som enligt den nya arvsordningen blev jämställd med son. I alla de fall, då kvinnor voro arvsberättigade, fingo de samma förmån i förhållande till manliga samarvingar. Å andra sidan gjorde 1845 års förordning ingen förändring i de gamla tagelottsreglerna, och bestämmelserna om lösningsrätten förändrades t. o. m. i den riktningen, att de uttryckligen skulle gälla för broder, även om denne numera ej kunde åberopa större andel i godset som skäl för sin privilegierade ställning. Först 45 år senare eller den 16 maj 1890 utfärdades en lag, som i jämlikhetens intresse borttog även de sista legala inskränkningarna i den svenska kvinnans arvsrätt.

¹ Ridderskapets och adelns protokoll vid 1844—45 års riksdag. Jfr W. Bergstrand, Den svenska kvinnans rättsliga ställning (1883), s. 18.

DEN S. K. MELLERSTA LAGENS BESTÄMMELSER OM ISTADARÄTT

I sitt inträdestal i Kungl. Vitterhets-, Historie- och Antikvitetsakademien 1841 har C. J. SCHLYTER givit en förklaring till »den i några äldre handlingar förekommande benämningen 'medleste lagen'». Denna utredning, som sedermera kompletterats med en del uppgifter i företalen till samme författares under 1860-talet utgivna editioner av Magnus Erikssons och Kristoffers landslagar, ger vid handen, att den s. k. mellersta lagen är en variant av den äldre landslagen, som i olikhet mot den av Schlyter såsom huvudtext betecknade innehåller vissa stadganden rörande istadarättens utsträckning till femte led. Schlyter har också fäst uppmärksamheten på att samma stadganden jämväl återfinnas i ett flertal såväl äldre som yngre handskrifter av Magnus Erikssons stadslag, vilket förhållande likväl är av mindre betydelse, eftersom stadslagens arvsrättsliga bestämmelser i gemen äro hämtade direkt ur landslagen.¹ Och vidare har samme författare påvisat, att stadgandena i fråga införts i åtskilliga yngre handskrifter av Kristoffers landslag, vilka dock samtliga förskriva sig först från det sextonde århundradet.

Själva benämningen »mellersta lagen» har vållat vissa svårigheter att förklara, då densamma synes förutsätta tillvaron av en särskild lag, som tillkommit mellan tvenne andra lagar. Namnet möter första gången, såsom Schlyter redan omnämnt, i ett riksens råds dombrev, daterat Stockholm den 10 november 1507.² Enligt denna urkund intygade två vittnen, att några år förut på en herredag i Kalmar³ »den äldsta lagen, som somliga nu kalla Björkölagen» blivit förklarad vara »orätt», varemot »den mellersta lagen», som i Ärvdabalkens första

¹ Se härom Å. Holmbäck, Ätten och arvet (1919), s. 197.

² Tryckt första gången i Gambla stadgar (ed. J. Hadorph, 1687), s. 71, samt därefter i Bidrag till Skandinavians historia, D. 5 (ed. C. G. Styffe, 1884), s. 227.

³ Huruvida namnet 'mellersta lagen' använts redan på herredagen i Kalmar kan icke avgöras, emedan hithörande handlingar från detta möte med all sannolikhet gått förlorade.

och andra kapitel utsträckte istadarätten till femte led, blivit stadfäst. I anledning härav dömde riksens råd i enlighet med mellersta lagens bestämmelser. Schlyters hypotetiska antagande, att riksens råd med uttrycket den äldsta lagen eller Björkölagen åsyftat Magnus Erikssons landslag,¹ förefaller troligt endast under förutsättning, att dessa känt till Kristoffers landslag och betecknat denna såsom den yngsta. Mellersta lagen skulle under sådana förhållanden ansetts vara en lagbok, som tillkommit i tiden mellan de nämnda landslagarna. Denna uppfattning kunde synas så mycket naturligare, som redan under mitten av 1400-talet bestämmelserna om istadarättens utsträckning till femte led i vissa handskrifter försetts med en förklarande överskrift, innehållande att i var lagsaga skulle så dömas, som nedan stod skrivet, emedan konungen, lagmännen och rikets råd så stadgat, ehuru stadgandet icke fanns infört i alla avskrifter.²

Frågan om riksens råd 1507 känt till Kristoffers landslag torde emellertid kunna besvaras varken jakande eller nekande. Redan

¹ Hur benämningen *Björkölagen* uppkommit, visar framställningen hos J. L o c c e n i u s, *Antiquitates* (ed. N. Hufwedsson Dal, 1728), s. 89—90, där det heter: »Landslagens begynnelse föra så skrivne som präntade exemplar till det året 832. Björn, den förste kristne konung, vilken hålles före då regerat, begynte utgiva lagen, den Björkölag kallades av staden Björkö, samma tids konungasäte. Sådan lagbok finnes på åtskilliga ställen handskrivne och är dock enahanda med den nu redan utgivna landslagen, som av jämförelsen befinnes. Sedan är denna lag igenom Upplands lagman Viger spa sammansatt och av konung Ingel utgången och åter i Kristoffers av Bajern tid översedd och allom offentlig föreställd och påbjuden, därav han konung Kristoffers lag kallad blev.» — Denna framställning, ehuru avfattad vid mitten av 1600-talet, återger delvis en gammal tradition. Sålunda hava ej heller riksråden år 1507 haft kännedom om någon landslag, utfärdad av konung Magnus Eriksson, utan trott Björkölagen av år 832 vara den äldsta. Mellersta lagen hava de under sådana förhållanden ansett vara identisk med konung Ingels lag eller någon annan av mer eller mindre fantastisk ålder. Jfr konung Birgers företal enligt 1607 års tryckta upplaga av Upplandslagen, där Vigers spa, hedning i heden tid, såges hava varit utsänd av Ingjæld, Svea konung. Notisen om konung Ingjæld återfinnes dock ej i andra, nu bevarade avskrifter av företalet och har i själva verket av obekanta skäl insatts i den tryckta texten på befallning av Karl IX. Se härom L. F. L e f f l e r, *Om 1607 års upplaga af Upplandslagen* (UUA 1880), s. 12. — Jfr ock utkast till Kungl. Maj:ts dom 1587 (Hist. handl., D. 27: 1, s. 163), där det heter: »Man haver först Björkölagen och sedan den helige konung Eriks lag, sedan ock konung Magnus Birgerssons, item ock konung Birger Magnussons [= Upplandslagen], desslikes ock konung Magnus Erikssons [= Södermannalagen] lagböcker, så att om någondera skulle kallas den medelste (mellersta) lagen, då vore det likare att kalla en av deras lagböcker vid det namn och icke den, som långt och så gott som allra senast efter de andre i konung Kristoffers tid . . . blev förändrad eller utspridd.» Att Magnus Erikssons lagbok i detta sammanhang betyder Södermannalagen utvisa tydligt Erik Sparres inlagor i samma rättstvist (se Hist. handl., D. 27: 1, s. 98—99). Detta beteckningssätt innebär ej heller något märkvärdigt, då av det kända företalet till Södermannalagen framgick, att denna konfirmerats av konung Magnus Eriksson. Någon lag med beteckningen »Magnus Erikssons landslag» har tydligen ej varit känd under 1500-talet.

² Schlyter i Vitt.- Hist.- och Ant.-akad:s handlingar, D. 18, s. 217. — Denna uppfattning synes hava uppkommit jämförelsevis tidigt att döma av en konungsdom, daterad Kårsta (Uppland) den 23 februari 1402, enligt vilken Birger Andersson tilldömdes lika arvsrätt som Johan Bondesson efter Knoppes hustru Ingrid, »efter thy riksens råd i Sverige hava stadgat i lagboken» (SD 146).

vid denna tid var det visserligen känt, att handskrifter av landslagen voro i bruk, som delvis sinsemellan icke voro överensstämmande till form och innehåll. Denna kunskap föranledde några avskrivare att redan inemot slutet av 1400-talet i lagböckerna tillfoga vissa »åtskillnader mellan den gamla och nya lagen».¹ Beträffande Ärvdebalken heter det: »Nya lagen håller barnabarn arva, den gamla intill femte man.» Med gamla lagen menas här tydligen mellersta lagen, under det att den nya måste vara Kristoffers landslag. Att märka är emellertid, att namnet »Kristoffers landslag» aldrig användes vid denna tid, och ännu i slutet av 1500-talet omnämnes den nya lagen på ett sätt, som synes utvisa, att vederbörande icke uppfattat densamma som någon ny landslag, vilken man vore pliktig att följa, utan endast såsom en icke auktoriserad revision av den gamla.² I ett utkast till Kungl. Maj:ts dom 1587³ talas det sålunda om de »nyss översedda lagböcker, som nu mest brukas», och av samma text framgår fullt tydligt, att man icke tänkt sig möjligheten av att sätta denna revision i samband med någon lagstiftningsakt under konung Kristoffers regering, ehuru man visserligen hade en dunkel föreställning om att en lagbok under denna tid, då »många utlänningar rädde här i riket och gjorde vad de ville, blev förändrad eller utspridd». Det kan således tagas för givet, att riksens råd 1507 haft kännedom om en i praktiken förekommande ny lagbok, ehuru de måhända ej haft fullt klart för sig dess rättsgrund och därför saknat anledning att taga hänsyn till dess bestämmelser. Därtill kom, att i detta fall ingen av parterna åberopat den nya lagen, vilket måhända ej var utan betydelse, då det under 1500-talet förekom, att parterna »gåvo sig» under en viss lagbok, d. v. s. inför domstolen förbundo sig att rätta sig efter en bestämd lagtext.⁴ Under en tid, då strängt taget ingen auktoriserad lagtext i modern mening fanns att tillgå och lagböcker av olika innehåll användes och åberopades vid sidan av varandra, var det ofta icke lätt för domaren att avgöra, huruvida den ena eller andra lagtexten skulle tillmätas vitsord. Från denna synpunkt sett var det ej ovanligt, att en äldre handskrift förklarades äga tillförlitlighet framför en yngre, då man aldrig med säkerhet kunde veta, om ej skillnaden mellan lagböckerna berodde på en avskrivares tilltagsenhet. Då dessutom vid 1500-talets början handskrifterna, som innehöllo den gamla lagen, till antalet vida överstego dem, som inne-

¹ Jfr H. Hjärne, Om förhållandet mellan landslagens båda redaktioner (1884), s. 10.

² Jfr H. Hjärne, a. a., s. 9, och K. H. Karlsson i Hist. tidskr. 1884, s. 277.

³ Tryckt i Hist. handl., D. 27: 1, s. 155.

⁴ Jfr t. ex. nedan, s. 70.

höllo den nya, var detta därför ytterligare ett skäl, som talade till den gamla lagens förmån. Som bekant var det först på sedvanerättslig väg, som Kristoffers landslag småningom under 1540-talet lyckades uttränga den äldre landslagen.¹

Om det alltså i någon mån är förklarligt, varför den nya lagen icke utan vidare tillämpades vid 1507 års riksrådsmöte, återstår frågan, varför man samtidigt laborerade med tre olika lagar och icke såsom »åtskillnadernas» författare nöjde sig med att räkna med den gamla och den nya. För att besvara detta spörsmål blir det nödvändigt att en smula närmare ingå på rättsfallet i fråga. I processen hade nämligen ena parten stött sig på en lagbok, som utsträckt istadarätten till femte led, under det att den andra parten hade å sin sida åberopat sannolikt ännu äldre handskrifter, som haft en annan lydelse, och som begränsat samma rätt till barns resp. syskons barn. Men dessa senare lagböcker hade tydligen icke kunnat identifieras med den s. k. nya lagen, som därför i domen ej ens behövde bliva föremål för omnämnande. Av det ovan anförda drog man av allt att döma den slutsatsen, att de äldre handskrifterna måste hava innehållit den äldsta lagen, »som somliga nu kalla Björkölagen», och då man samtidigt kände till, att i praxis förekommo vissa handskrifter, som gingo under namn av den nya lagen, återstod endast att beteckna den tredje, som innehöll stadgandet om den utsträckta istadarätten, med namnet mellersta lagen, såsom tillkommen i tiden mellan de båda övriga.²

Ovanstående utredning har visat sig utgöra ett stöd för den av Schlyter omfattade hypotesen, att riksens råd 1507 trodde på befinthligheten av en särskild lag, som de ansågo hava tillkommit under tiden mellan den äldre och yngre landslagen, och som de därför kallade mellersta lagen. Problemet är emellertid därmed ingalunda löst. Fortfarande är nämligen obekant, när den variant av Magnus Eriks-sons landslag, som på grund av missuppfattning fått namn av särskild lag, tillkommit och jämväl under vilka förutsättningar detta skett. Vidare känner man ej med säkerhet, i vilken utsträckning lagen tillämpats, och vid vilken tidpunkt de för den säregna bestämmelserna upphört att gälla. Efterföljande undersökning avser att i samband

¹ Se härom närmare C. O. S o m m a r, Till Kristoffers landslags 500-årsjubileum (SvJT 1942), s. 417 ff.

² Jfr uppfattningen hos författarna till det s. k. Rosengrenska lagförslaget från 1600-talets första decennium (tryckt i Lagförslag i Carl den niondes tid, 1864, s. 255), där det bl. a. heter: »Uti lika motto är ock stor oreda därav kommit, att de, som för härads-hövdingar och lagläsare hava brukade varit, hava icke alla haft lika lagböcker, utan somlige behållit den *äldsta lagen*, som man kallar, den de hava dömt efter; en part den *medelste lagen*, och så andre den *nya lagen*, som sist är översedd bliven, varigenom o lika domar fällda äro i rättgångssaker såsom med arvfall och annat sådant.»

med ett belysande av mellersta lagens stadganden om istadarätt jämväl söka uppnå ett resultat beträffande de nyss uppkastade, ännu olösta spörsmålen.

Mellersta lagens hithörande stadganden innehålla bestämmelser om istadarättens utsträckning till femte led i tre olika hänseenden, nämligen dels i bröstarv, dels i första sidolinjen och dels i andra sidolinjen eller vad Kristoffers landslag kallar för bakarv. I en del handskrifter av mellersta lagen finnes dessutom en allmän regel av följande lydelse: »Ej må femte man arv taga.» Även de sätt, på vilka fallen förekomma i lagen, äro i viss mån av skiljaktig natur. Medan i bröstarv och första sidolinjen istadarätten utsträcks endast genom ett tillägg till den s. k. huvudtexten av orden »allt intill (innan) femte man», hava nämligen bestämmelserna om arv i andra sidolinjen riktats med ett helt nytt stadgande, som till formen varierar i olika handskrifter, men som till innebörden alltid är detsamma. Detta tillägg lyder som följer: »Evar som faderbroder eller fadersyster, moderbroder eller modersyster dess döda kunna till arvs komma efter sitt broderbarn eller ock sitt systerbarn, då skola æ [=alltid] de sitt broderbarn och systerbarn arv med sig giva, den broders lott av brodrenom komma och den systers lott av systrenom komma, allt innan femte man.»¹ Detta förhållandevis vidlyftiga tillägg betingades synbarligen därav, att »huvudtexten» saknade alla bestämmelser om istadarätt i andra sidolinjen.

Vid en undersökning av mellersta lagens stadganden om istadarätt bör uppmärksamheten till en början fästas på den i lagen förekommande allmänna regeln: »Ej må femte man arv taga.» Det förefaller nämligen, som om vi här hade förklaringen till att istadarätten ansetts böra begränsas vid femte led. Spörsmålet blir då, varifrån denna regel om arvsrättens begränsning blivit hämtad. Den närmaste förebilden är otvivelaktigt att finna i Upplandslagen, som ordagrant innehåller samma stadgande. Det är emellertid synbarligen här icke fråga om någon gammal bestämmelse i den svenska rätten, ty i övriga landskapslagar har den icke någon tidigare motsvarighet. Stadgandets genesis torde därför vara att finna inom något utländskt rättssystem.

De äldsta germanska lagarna saknade enhetliga arvsregler. Från början hade väl arvsrätten av allt att döma varit begränsad till de närmaste släktingarna, den numera s. k. ursprungliga arvskretsen, som i vissa lagar ännu är skönjbar, men småningom gick utveck-

¹ Jfr bilagan, nedan s. 87 f.

lingen därhän, att allt flera personer kallades till arvet. Detta sammanhänge givetvis med ett utvidgande av begreppet skyldeman. Regeln var nämligen, att endast de, som kunde ärva, räknades såsom släktingar. Utsträckandet av arvsrätten utöver den ursprungliga arvskretsen försiggick under ett förhållandevis tidigt skede, men utvecklade sig efter skilda principer inom de olika germanska stammarna. Sydgermanerna använde därvid den mänskliga kroppen såsom åskådningsmaterial vid skyldskapsberäkningen. Släktskapen räknades från huvudet, där arvlåtaren tänktes befinna sig och därefter en generation för varje led å hals, skuldror och armar ända till handens naglar, där all släktskap upphörde. På detta vis utsträcktes arvsrätten till och med sjunde led.¹ Detta beräkningssätt återfinnes exempelvis i *lex Visigothorum*, *edictus Langobardorum* och *lex Baiuvariorum* och övergick sedermera från dessa lagar till *Schwabenspiegel*.² Ett annat germanskt beräkningssätt var att hopsummara antalet generationer (män), som utgingo från den gemensamma stammen. Voro sidorna därvid olika långa, nämndes i regel bägge.³ I motsatt fall betecknades släktskapen med uttrycken tvåmänning, tremänning, fyrmänning o. s. v. De stammar, som räknade släktskap på detta sätt eller efter den s. k. germanska komputationen, hade i allmänhet begränsat arvsrätten redan vid femte led. Sådana bestämmelser förekommo exempelvis bland befolkningen i Mähren och Böhmen samt hos vissa frisiska och schweiziska stammar.⁴

Den germanska släktskapsberäkningen kom emellertid redan tidigt att bli föremål för den katolska kyrkans speciella intresse, närmast med hänsyn till den kanoniska rättens stadganden om skyldskap såsom hinder för äktenskap. Vid utformandet av dessa bestämmelser var det givetvis av vikt att hava en enhetlig släktskapsberäkning. På flera ställen i den justinianska rätten, vilken som bekant ofta fått utgöra förebild för den kyrkliga lagstiftningen, var sjunde

¹ Se t. ex. R. Hübner, *Grundzüge des deutschen Privatrechts* (5 uppl. 1930), s. 757 f.

² G. Seelig, *Die Erbfolgeordnung des Schwabenspiegels* (Kiel 1890), s. 40; Loening, *Geschichte des deutschen Kirchenrechts*, Bd 2 (Strassburg 1878), s. 356; J. B. Sägmüller, *Lehrbuch des katholischen Kirchenrechts* (Freiburg 1909), s. 618. — Ang. beräkningen av släktskap i dansk äldre rätt, där även uttrycket »sjunde man» förekommer, se Chr. Kier, *Dansk og langobardisk Arveret* (1901), s. 64 ff.; P. J. Jørgensen, *Dansk Retshistorie* (2 uppl. 1947), s. 220 ff.

³ H. Rosin, *Beiträge zur Lehre von der Parentelenordnung und Verwandtschaftsberechnung nach deutschem und österreichischem, jüdischem und canonischem Rechte* (in *Zeitschrift für das Privat- und öffentliche Recht der Gegenwart*, Bd 28, Wien 1901), s. 387.

⁴ O. Stobbe, *Handbuch des deutschen Privatrechts*, Bd 5 (Berlin 1885), s. 78. Jfr även E. M. Meyers, *Eine germanische Zählung der Verwandtschaftsgrade* (i *Tijdschrift voor rechtsgeschiedenis* VI, 1925), s. 1—52.

graden utmärkt såsom släktskapsgräns. Romarna räknade dock släktskapen icke såsom germanerna endast till den gemensamma stammen, utan hopsummerade istället samtliga generationer med undantag av stammen, vare sig denna utgjordes av arvlåtaren, arvingen eller en deras gemensamma stamfader eller stammoder.¹ Bland de germanska langobarderna, med vilka påven efter stammens kristnande trätt i nära beröring, gällde, som ovan nämnts, liknande regler. Påverkad av dessa omständigheter fastställde påven Gregorius III år 732 sjunde led såsom gräns för äktenskapshinder och därmed även för släktskap.² Personer, befryndade inom sjunde led, fingo m. a. o. icke ingå äktenskap med varandra. Detta förbud upprepades av senare påvar, men vann endast föga gehör bland germanerna, som med förkärlek brukade gifta sig inom släkten. För de stammar, vilka använde germansk komputation, blev förbudet desto mer ödesdigert, som de å sidolinjen fördubblade antalet förbjudna led till följd av sitt speciella beräknings-sätt. För att bringa reda i förhållandena beslöto påvarna att själva tillämpa den germanska släktskapsberäkningen, som därefter fick namn av kanonisk komputation. Trots detta bibehöll kyrkan dock länge sjunde led såsom gräns för äktenskapshinder,³ och först småningom inskränktes detta hinder till de fyra första leden. Definitivt bekräftades denna inskränkning av påven Innocentius III på Lateransynoden 1215.⁴

Det är mot denna bakgrund, som Upplandslagens regel om arvsrättens omfattning till och med fjärde led bör betraktas för att bli va fullt förståelig. Även i de uppländska folklanden hade säkerligen från början funnits en ursprunglig arvskrets, bestående av endast närmare släktingar. Sedermera kom emellertid arvet att omfatta även fjärrare skyldemän,⁵ under det att begränsningen vid femte led

¹ Vad vi i Sverige numera kalla *civil komputation* överensstämmer sakligt, om än ej formellt med det romerska beräkningssättet. Svensk rätt räknar sig nämligen fram från den döde till och med arvingen genom antalet mellanstående skyldemän och således med uteslutande av arvlåtaren. I romersk rätt däremot gällde regeln: Quot sunt generationes, tot sunt gradus. Men av räknasättet följde, att stammen alltid var utesluten på sätt, som i texten omförmäls. Den romerska släktberäkningen tillämpas allt fortfarande i främmande modern rätt. Jfr Anteckningar efter prof. E. V. Nordlings föreläsningar öfver ärfdabalken (1885), s. 49; A. Winroth, Arf och danaarf (1909), s. 66.

² Loening, a. a., s. 557—58.

³ Jfr ovan, s. 5 f.

⁴ Sägmüller, a. a., s. 619; Winroth, Äktenskapshindren (1890), s. 181 ff.

⁵ Huru långt släktskapen inom en ätt ansetts sträcka sig i de uppländska folklanden låter sig numera icke avgöras. Såsom en jämförelse må i detta sammanhang nämnas, att ättböterna enligt VgI skulle erläggas av dråparens släktingar intill sjätte man, enligt ÖgL till sjunde led och enligt HL till fjärde led. Jfr C. G. Björling, Om bötesstraffet (1893), s. 137 ff., och P. J. Jørgensen, Manddrabsförbrydelsen i den skaanske

av allt att döma genomfördes först i sammanhang med Upplandslagens utarbetande 1296. Vi hava tydligen här att räkna med ett kyrkligt inflytande, vars närmaste intresse varit att bringa skyldskapsberäkningen i överensstämmelse med de inom kanonisk rätt gällande reglerna för äktenskapshinder. Tankegången har förmodligen varit denna: Släktingar få ej gifta sig. Men personer befryndade i femte led enligt kanonisk komputation tillåtas äktenskap. Alltså anses dylika ej som släktingar och böra följaktligen icke heller få ärva varandra. Att ett kyrkligt inflytande gjort sig gällande vid Upplandslagens avfattande förklaras lätt av den omständigheten, att den i kanonisk rätt väl förfarne domprosten magister Andreas And¹ varit medlem i den nämnd, som av förmyndarregeringen fått i uppdrag att utarbeta lagen. Genom sin stora lärdom och icke minst på grund av sina släktskapsförbindelser — han var bl. a. kusin till Tiundalagmannen Birger Petersson [Finsta-ätten]² — måste denne klerk hava spelat en framträdande roll under lagarbetet till icke ringa båtnad för det kyrkliga intresset. Av det ovan anförda framgår i varje fall tydligt, att skyldskapsberäkningen i Upplandslagen måste vara grundad på den kanoniska komputationen.³

Utgå vi således ifrån, att Upplandslagens stadgande om arvsrättens begränsning vid femte led tillkommit under inflytande av den kyrkliga äktenskapslagstiftningen, blir nästa spörsmål, varifrån reglerna om istadarätt hämtats. Detta institut är bland de germaniska stammarna av förhållandevis modern natur. Vad sydgermanerna angår, fanns bland dem på 1200-talet en svag ansats till istadarätt, som i allmänhet endast medgavs sonbarn, och först omkring år 1500 tillerkändes samma rätt åt dotterbarn och avlidna syskons barn.⁴

Ret fra Valdemarstiden (Kbhvn 1922), s. 112. Att märka är även, att giftomannen, som i äldre rätt skulle vara kvinnas arvinge, uttryckligen enligt VgL II, add. 8, måste vara henne skyld inom femte led. Jfr C. G. Björling, Vår äldsta lagkommentar (1896), s. IX.

¹ Om honom, se närmare K. B. Westman i Svenskt biografiskt lexikon, Bd 1 (1918), s. 648 ff.

² Om honom, se närmare Y. Brilioth i Svenskt biografiskt lexikon, Bd 4 (1924); s. 436 ff.

³ Annorlunda Holmbäck, a. a., s. 132 och 226. — A. F. Liljeholm har i en uppsats, betitlad »Medeltida arvslagar och släktskapsbestämning. Studier i Svenskt diplomatarium I» (i Personhistorisk tidskrift 1950), s. 108, anslutit sig till Holmbäcks mening. Som skäl anføres dock blott, att den kanoniska komputationens införande i UL 1296 skulle hava medfört, att dess arvslagar utbrutits »ur dess organiska sammanhang med övrig svensk rätt», vilket Liljeholm för sin del finner vara »uteslutet». Reformen på lagstiftningens område — särskilt inom en brytningstid — bruka emellertid medföra vissa ödesdigra konsekvenser för ett föräldrat system, och reformivrarna kunde ju icke veta, att de genom sin verksamhet skulle komma att rubba herr Liljeholms cirklar.

⁴ R. Schröder, Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte (1922), s. 361, 822

En dylik svag ansats påträffas även i den svenska landskapsrätten, närmare bestämt i Västmannalagen, där av ålder sonson — men icke sondotter eller avliden dotters barn — medgavs istadarätt.¹ Man märker tydligt, hur institutet endast med svårighet lyckats vinna fotfäste bland de germanska stammarna, och att det först småningom steg för steg utvecklats till att omfatta allt flera arvskategorier. Orsaken är sannolikt att söka i den gamla germanska grundåskådningen, att fast egendom icke onödigtvis fick styckas, och att arvet därför borde fördelas endast på ett fåtal händer. Med kännedom härom är det så mycket mera förvånande att i Upplandslagen plötsligt påträffa en istadarätt, som både i bröstärv och i första sidolinjen löpte in infinitum, d. v. s. så långt arvsrätten i lagen överhuvudtaget sträckte sig eller till och med fjärde led. Att lagstiftaren i detta fall byggt enbart på inhemsk rätt synes vara så gott som uteslutet. Med hänsyn till innehållet i övriga svenska landskapslagar är det tvärtom all anledning förmoda, att den långsamma utveckling av institutet, som försiggått exempelvis i Tyskland, skulle fått sin fulla motsvarighet i Sverige, om här icke funnits krafter, som medverkat till att åstadkomma ett snabbare förlopp, och som därjämte fått tillfälle att göra sig gällande vid Upplandslagens utarbetande.

Då det gäller att uppsöka förebilder till denna lagstiftning ledes tanken osökt till de justinianska lagböckerna.² Den kanoniska rätten kunde ju i detta fall av naturliga skäl icke direkt komma i fråga, och i den confirmatio, som inleder Upplandslagen, omtalas bl. a. kejsarlagen, med vilket uttryck dåtiden plägade beteckna den av kejsar Justinianus samlade och omarbetade romerska civilrätten. I de bysantinska novellerna påträffas också regler om istadarätten, vilka representera en betydligt modernare ståndpunkt än den, vi förut lärt känna bland de germanska stammarna i allmänhet. Enligt den år 543 utfärdade Novella 118³ skulle sålunda i rätt nedstigande led istadarätt förekomma utan hänsyn till grad. Funnos avlidna helsyskons barn jämte helsyskon, voro de förra, såvida ascenderer ej levde, samarva med syskon och togo den lott, som skulle hava tillkommit deras fader eller moder, om dessa varit i livet. Först därefter inträdde reglerna, att fjärmare grad uteslängdes av den närmare, ävensom att arvet mellan lika nära besläktade delades efter huvudtalet. En gransk-

och 969; R. Hübner, Grundzüge des deutschen Privatrechts (5 uppl. Leipzig 1930), s. 766 ff.

¹ Holmbäck, a. a., s. 127. Övriga stadganden om istadarätt i VmL synas hava tillkommit i senare tid på grund av inflytande från UL. *Ibidem*, s. 156—57.

² Jfr Winroth, Äktenskapshindren, s. 40.

³ Jfr I. S. Landtmanson, Studier i arfsrättens historia I (1869), s. 9—44.

ning av dessa bestämmelser i den bysantinsk-romerska rätten ger vid handen, att de väl kunnat ligga till grund för Upplandslagens stadganden om istadarätt, ehuru Upplandslagen därvid gått längre än sin förebild genom att även i första sidoparentelen utsträcka istadarätten in infinitum.

Detta egendomliga förhållande kan näppeligen i sin helhet förklaras, såvida man icke får antaga, att de bland lagens utarbetare, som speciellt representerat de kyrkliga intressena, haft ett direkt skäl att utsträcka istadarätten i första sidolinjen. Ett dylikt skäl — låt vara att det endast är av formell natur — har säkerligen också funnits, nämligen att bringa hithörande regler i överensstämmelse med den kanoniska rättens stadganden om äktenskapshinder. Ty, som en senare författare uttryckt saken, på samma sätt som man icke får taga sin syster, brorsdotter eller systerdotter till äkta, får man ej heller gifta sig med någon av deras avkomlingar, ty dessa representera syster eller broder. Om nu istadarätten gäller vid äktenskap, varför skulle den då icke gälla vid arv?¹ Det är m. a. o. u n i f o r m i t e t s - p r i n c i p e n, som här i främsta rummet kommit till användning.

Vid sidan härav skulle det kunna tänkas, att bland de världsliga stormännen i Uppland jämväl funnits ett intresse att splittra arvet på så många händer som möjligt. Det är känt,² att stormännen redan under 1200-talet bildade ett särskilt stånd, som till följd av höga anor och såsom ägare till stora jordegendomar intog en ansedd ställning. Dess mest inflytelserika ätter sökte dessutom skilja sig från de övriga genom att gifta sig endast inbördes, vilket hade till följd, att de flesta stormännen stodo i mer eller mindre invecklade släktskapsförbindelser till varandra. Deras anseende berodde utom den egna förmögenheten väsentligen på de »arvsutsikter till de stora familjegodsen», som börden medförde för den enskilde. Det låter under sådana omständigheter väl säga sig, att stormännen i gemen måste hava varit intresserade av en utvecklad istadarätt, om också initiativet härtill torde hava kommit från de rättslärdas klerkerna.

Däremot är det mindre sannolikt, att samma princip även varit ett uttryck för böndernas önskemål. Deras hemman voro i allmänhet av mindre omfattning, och istadarätten var därför alltför mycket

¹ Den anonyme författarens mening är anförd hos C. I. R å l a m b, *Observationes juris practicæ* (Sthlm 1679), s. 277: »Nam quæ ratio valet ad prohibendas nuptias (proximitas scilicet sanguinis jure representationis) eadem etiam valere debet ad deferendam hæreditatem.» — Liknande synpunkter utvecklas också av prästerskapet på 1561 års riksdag (Svenska riksdagsakter, Ser. I, Avd. I, D. 2, s. 8), liksom av Stiernhöök i motiven till hans förslag till ärvdabalk 1668 (tr. i Förarbeten till Sveriges rikets lag 1666—86, ed. J. E. Almquist, 1933), s. 40.

² K. G. Westman, *Svenska rådets historia* (1904), s. 74.

ägnad att för allmogen medföra en ökad fattigdom, då de förhållandevis små arvslotterna på längden icke kunde föda den enskilde jordbrukaren. Det egendomliga förhållandet, att Västmannalagen och Hälsingelagen, vilka likväl båda i sin numera tillgängliga form varit utsatta för ett starkt inflytande från Uppland, icke medgävo istadarätten samma utsträckning som Upplandslagen, visar måhända hän på ett motstånd från allmogens sida, ett motstånd, som icke förmått göra sig tillräckligt gällande i den mera aristokratiskt och kyrkligt färgade Upplandsbygden. Västmannalagen införde visserligen efter 1296 i ÄB 11 pr. en istadarätt jämväl i första sidolinjen, men begränsade densamma till att omfatta blott syskons barn, under det att Hälsingelagen (ÄB 11) medgav samma rätt endast i bröstarv intill femte led.¹ Södermannalagen — såväl den äldre från omkring 1283 som den yngre från 1327² — tycks anmärkningsvärt nog ej hava haft några som helst bestämmelser om istadarätt.³

Mellersta lagens förutsättningar äro härmed till större delen givna. Ännu återstår emellertid att förklara, huru istadarätten på legal väg kommit att bliva gällande även i andra sidolinjen, ett förhållande, vilket är desto egendomligare, som någon förebild härtill ej lär kunna anträffas i något samtida europeiskt rättssystem. Detta spörsmål kan tydligen endast besvaras i samband med en undersökning av frågan, när och hur mellersta lagen ursprungligen tillkommit.

Då de olika landskapslagarna vid mitten av 1300-talet skulle sammanarbetas till en gemensam landslag, visade det sig, att de uppländska reglerna om istadarätten voro alltför radikala för att kunna godtagas av samtliga lagsagor. Tyvärr veta vi för litet om förhållandena vid landslagens tillkomst för att med säkerhet kunna uttala oss om de olika intressen, som med nödvändighet måste spela in under lagarbetets fortgång. Om det vore riktigt, att endast lagmännen i Tiohärad, Västergötland och Värmland deltagit i själva utarbetandet, vilket antagande stödes av den bekanta urkunden från Örebro, daterad den 8 mars 1347,⁴ kunde däri ligga en naturlig förklaring till den kompromiss, som kom att känneteckna den s. k. huvudtexten av Magnus Erikssons landslag, för så vitt densamma rörde bestämmelserna om istadarätt.⁵ Sannolikheten talar dock för, att även övriga lagsagor

¹ Holmbäck, a. a., s. 135 och 157.

² Om Södermannalagens olika redaktioner se senast H. Jägerstad i SvJT 1952, s. 268—79.

³ Holmbäck, a. a., s. 129. Jfr dock Holmbäck och Wessén, Svenska landskapslagar, Ser. 3 (1940), s. 79.

⁴ Värmland är dock i urkunden representerat blott av en underlagman.

⁵ Jfr Holmbäck, a. a., s. 177.

på ett eller annat sätt hava varit representerade, ehuru deras lagmän ej nämnas i urkunden.¹ Dessutom är det tämligen tydligt, att bestämmelserna om istadarätt i huvudtexten hämtats från en stadga för Västergötland, som utfärdats av konung Magnus Eriksson i Skara, då han 1335 red sin eriksgata.² Genom denna stadga hade nämligen konungen för första gången i götarätten infört en istadarätt av begränsad omfattning, nämligen för barnbarn och syskons barn. Och det var samma begränsade istadarätt, som sedermera kom att inflyta i landslagens huvudtext. I denna form antogs lagen 1352 på landstinget i Östergötland och under drottning Margaretas regering med all sannolikhet jämväl i Västergötland.³

Huruvida landslagens huvudtext använts även i övriga lagsagor, är ett spörsmål, som icke låter sig utan vidare besvaras. Därtill erfordras en ingående utredning av frågan, om de numera tillgängliga handskrifterna av landslagen låta sig lokaliseras inom något avgränsat geografiskt område. En dylik språkhistorisk utredning har redan företagits av professor N. BECKMAN.⁴ Av denna utredning framgår, att i landskapen Södermanland, Uppland och Västmanland⁵ samt i Finland, där som bekant Hälsingelagen tidigare gällt, huvudtexten icke ens från början torde varit använd, utan istället den texttyp, som ovan betecknats med namnet *mellersta lagen*. En av Beckman företagen undersökning av de handskrifter, som innehålla Magnus Erikssons stadslag, har dessutom givit en viss sannolikhet för att städerna i respektive landskap i stort sett följt samma fördelning. I Götaland förekommer sålunda fortfarande huvudtexten,

¹ Jfr K. Maurer, Udsigt over de nordgermaniske Retskilders Historie (1878), s. 177; H. Hjærne, a. a., s. 6; H. Schück, Svenska folkets historia, Bd 1: 2 (1915), s. 84.

² Stadgan är tryckt hos Hadorph enligt uppgift efter det numera förkomna originalet. Själva texten synes dock vara korrumpierad på åtskilliga ställen.

³ N. Beckman, Ett bidrag till den svenska rikslagstiftningens historia (Hist. tidskr. 1917), s. 296; H. Hjærne, a. a., s. 8; G. Hafström i Hist. tidskr. 1945, s. 49.

⁴ Studier i utgivna fornsvenska handskrifter (1917). Samme förf:s försök (i Hist. tidskr. 1917) att draga »den rättshistoriska konsekvensen» av denna sin språkhistoriska utredning är däremot — åtminstone ur rättshistorisk synpunkt — föga givande.

⁵ Det bör måhända här anmärkas, att det enda säkra belägget från Västmanland (MELL, cod. 21) visserligen utsträcker istadarätten till femte man i bröstare och första sidolinjen, men däremot från början tydligen saknat motsvarande regler för andra sidoparentelen. Måhända beror detta på ett rent förbiseende av avskrivaren, men å andra sidan kan förhållandet hava ett samband med den konservatism på området, som tidigare visats hava kommit till uttryck i Västmannalagen. Senare har likväl bestämmelsen om istadarättens utsträckning i andra sidolinjen intill femte man införts även i MELL, cod. 21 genom ett tillägg i marginalen. Själva lagboken, som återfinnes i UB, sign. B 10, har tillkommit vid slutet av 1300-talet, då den begagnats i Åkerbo härad. Hundra år senare har den emellertid använts i Norrland. Se härom närmare N. Beckman, Studier i utgivna fornsvenska handskrifter, s. 101 ff.

under det att i Svealand och Finland mellersta lagen varit begagnad. Den sistnämnda undersökningen synes därför också innebära ett stöd för att fördelningen i dess helhet är riktig.

Den slutsats, som med ledning av det uppnådda resultatet kan dragas, synes då vara, att huvudtexten och mellersta lagen ursprungligen varit parallelltexter, vilka betingats av den motsättning, som i rättsligt avseende förefunnits mellan Östergötland och Uppland. Landslagen är som bekant huvudsakligen en kompilation av östgötsk och uppländsk rätt, vilket i viss mån förklarar den lätthet, varmed landslagen — tidigare än i någon annan landsända — antogs på dessa lagsagors ting.¹ Vad reglerna om istadarätten beträffar, har däremot tydligen någon enhet icke kunnat uppstå, och följden har då blivit, att såväl östgötarna som upplänningarna var för sig antagit den text, som representerade deras ståndpunkt till ämnet.² Att upplandslagmannen varit den förnämste förespråkaren för mellersta lagens bestämmelser om istadarätten framgår för övrigt därav, att samma regler till stor del redan influtit i landskapets lag. Visserligen återfinnas därstädes icke bestämmelserna om istadarätten i andra sidoparentelen, men av allt att döma hava dessa endast utgjort en naturlig utbyggnad på den istadarätt, som tidigare reglerats genom Upplandslagen. Med all sannolikhet har denna utbyggnad hunnit utvecklas i praxis inom Uppland under tidsperioden 1296—1350.³ Då i sinom tid frågan blev aktuell för de övriga lagsagorna, låg det så gott som i sakens natur, att götalandskapen skulle ansluta sig till Östergötland och svealandskapen till Uppland. Särskilt svealandskapen hade ju sedan gammalt varit vana att i Uppland se föregångslandet i rättsligt hänseende.

De bevis, vilka ovan anförts som stöd för denna nu utvecklade hypotes, hava såsom vi sett uteslutande varit grundade på rent språkvetenskapliga iakttagelser. Uppenbarligen skulle dessa bevis väsentligt vinna i styrka, om rättsfall kunde framskaffas, som utvisade, dels att östgötatexten och icke upplandstexten tillämpats i Götaland, dels ock att det motsatta förhållandet varit rådande i Svealand. Tyvärr äro de från medeltiden bevarade rättsfallen, som innehålla arvstvister, till antalet försvinnande få, och att bland dessa

¹ K. G. Westman, *De svenska rättskällornas historia* (1912), s. 39.

² Huruvida riksens råd medverkat vid tillkomsten av upplandstexten — i enlighet med uppfattningen under 1400-talet (se ovan, s. 44) — har icke kunnat utrönas. Sannolikheten talar dock för att uppgiften ej saknat all grund. — Annorlunda Schlyter i företalet till konung Magnus Erikssons landslag (1862), s. LXXVI.

³ Jfr UL, add. 7: »Allæ staþi, þær arff til fallæ, ærfwi swa þæn aff broþur ær föddær sum broþir ok swa þæn aff systur ær föddær sum systir, æn þe æru samkollæ.»

finna några, som direkt belysa konfliktsfallen mellan östgötatexten och upplandstexten, måste därför höra till sällsyntheterna. Ett rättsfall från Småland av år 1475 är emellertid i viss mån upplysande i frågan, då detsamma visar, att man i detta landskap med all sannolikhet följt en lagbok, som saknat bestämmelser om istadarättens utsträckning till femte man i andra sidoparentelen. Lagmannen i Tiohärads lagsaga Erik Eriksson [Gyllenstierna] avkunnade nämligen den 10 februari samma år en dom rörande arvet efter häradshövdingen Magnus [Birgersson] Drake till Kalvenäs (Handbörds hd).¹ Rättsfrågan gällde, huruvida Magnus [Magnusson] Drake till Ugglebo (Sunnerbo hd), som förmodligen var kusinbarn till arvlätaren² och i varje fall släkt med honom »till tredje man», skulle behöva dela med sig av arvet åt sina brors- och systerbarn. Men då det befanns, att Magnus Drake till Ugglebo var närmaste arvinge till den döde, tilldömde lagmannen honom hela arvet. Ehuru det icke är särskilt omnämnt, framgår det dock av formuleringen, att den tappande parten stött sitt yrkande på mellersta lagens bestämmelser, vilkas giltighet i Småland genom domen av lagmannen underkändes.

Annorlunda gestaltade sig rättsordningen i Uppland. Av bevarade rättsfall att döma synes här icke mött den minsta tvekan att medgiva istadarätt i andra sidolinjen. Enligt en dom av år 1492³ dömde sålunda lagmannen i Uppland Greger Matsson [Lillie] om ett arv efter en person vid namn Valborg i Andersbo (Våla hd). Hennes kusiner Anders och Karin befunnos därvid samarva. Han, såsom varande släkt på fädernet, erhöll $\frac{2}{3}$ av arvet och hon, såsom befryndad på modernesidan, $\frac{1}{3}$ av samma arv. Men dessutom, heter det i domen, skulle hustru Karin giva $\frac{2}{3}$ av sin andel till sin avlidne broders son Mogens Jonsson. Av innehållet synes det vara uppenbart, att lagmannen i Uppland grundat sin dom på mellersta lagen.⁴

Rättsuppfattningen i Västergötland vid början av det sextonde århundradet lämnar slutligen ett kompletterande bevis. Det största

¹ Dombrevet är tryckt i Hist. handl., D. 27: 1, s. 160. Jfr C. G. Styffe, Skandinavien under unionstiden (1911), s. 226.

² Råla m b, Observationes juris practicae (1679), s. 284, anser, att arvtagaren varit arvlätarens broders sonson. Denna uppfattning, som sedermera går igen bl. a. i De la Gardiska archivet, D. 2 (1832), s. 98, är säkerligen felaktig. Snarare torde det riktiga förhållandet vara träffat i J. O. Åkersteins genealogiska tabeller (RA), fol. 39—40, enligt vilka släktskapen mellan arvlätaren och arvtagaren beräknas på sätt, som antagits i texten. Jfr P. G. Vejde, Kronobergs läns herrgårdar (1929), s. 341.

³ Upplands lagmansdombok 1490—1494 (ed. K. H. Karlsson, 1907), s. 48—49.

⁴ Under sådana omständigheter är det ingalunda förvånansvärt, att den bekante ärkedjåknen i Uppsala Ragvald Ingemundsson 1481 lagt upplandstexten till grund för sin latinska översättning av landslagen. Jfr Schlyter i Vitt.- Hist.- och Ant.- akad:s handlingar, D. 18, s. 202.

intresset tilldrager sig ett rättsfall från år 1506.¹ Tvistefrågan gällde här, om en systerson till arvlåtaren behövde dela med sig av arvet åt sin avlidna kusins avkomling. Processen synes ursprungligen hava börjat i Skara, där lagmannen i Västergötland Ture Jönsson [Tre rosor] i närvaro av ett antal riddare och väpnare från landskapet hade att avdöma målet. Peder Bengtsson [Gylta] gjorde därvid i egenskap av systerson anspråk på hela arvet efter fru Bengta Andersdotter [Öra],² medan motparten riksrådet Lindorm Brunsson [Forstena-släkten] å sin hustrus, Karin Siggesdotters [Sparre] vägnar fordrade andel i samma arv. Fru Karin var nämligen brorsdotters dotter till arvlåtaren.³ Parterna åberopade olika lagböcker, av vilka somliga innehöllo stadgandet om istadarätt till femte led, under det att andra saknade denna bestämmelse. Lagmannen och med honom »flere gode män» ville helst underkänna mellersta lagens stadgande, att »fjärde man skall gå i arv med syskon», men enades slutligen i att underställa målet riksrådets prövning. I ett brev, daterat Vadstena den 13 juli 1506, överlämnade lagmannen ärendet till riksföreståndaren Svante Nilsson och tillfogade därvid, att enligt hans mening månet arv skulle komma att »gå tillbaka i Sverige», såvida fjärde man i dylika fall tillerkändes arvsrätt. Ensamt av detta uttalande torde kunna slutas, att mellersta lagen dessförinnan icke varit gällande i Västergötland. Sedan målet kommit under riksrådet, ingav Peder Bengtsson, som åtminstone under hela 1490-talet⁴ själv tjänstgjort såsom härardshövding i Skånings härad och sålunda får anses hava varit väl insatt i västgötarätten, till yttermera visso tvenne dombrev,

¹ Bidrag till Skandinavians historia, D. 5 (ed. C. G. Styffe), s. 101 och 187. Jfr P. A. Östergren, Till historien om 1734 års lagreform, D. 1 (1902), s. 2, samt E. Hildebrand i Hist. tidskr. 1893, s. 296.

² Då hon i augusti 1460 gifte sig med väpnaren Magnus Pedersson till Tiby (Glanshammars hd, Närke), erhöill hon i morgongåva åtskilliga gårdar. Morgongåvbrevet är tryckt i Handl. rör. Skand. hist., D. 9 (1821), s. 25—27.

³ Släktskapen mellan arvlåtaren och arvspretendenterna framgår av följande tabell:

Anders Knutsson [Öra], levde 1417 och 1442.

Märta Andersdotter. G. m. Bengt [Gunnarsson] Gylta. † 1479	Bengt Andersson [Öra], levde 1445 och 1463.	Bengta Andersdotter † före 1506. G. 1460 m. Magnus Pedersson.
Peder Bengtsson [Gylta]. † 1527.	Birgitta Bengtsdotter. † 1485. G. m. Sigge Larsson [Sparre]. † 1509.	
	Karin Siggesdotter. G. 2:o m. Lindorm Brunsson [Forstena-släkten].	

⁴ SRPerg. 1490 3/5; VFT I: 2 (2 uppl. 1938), s. 53—55.

vilka tidigare utfärdats av lagmannen i Västergötland. Dessa dombrev angivas till innehållet hava överensstämt med den uppfattning, som Ture Jönsson under rättegången velat göra gällande. Det är ej omöjligt, att ett av dessa dombrev är identiskt med det lagmans-tingsdombrev, som Ture Jönsson utfärdat i Skara den 29 januari 1505, och som ännu finnes bevarat.¹ I detta brev, som gällde arvet efter herr Algot i Algotstorp, konstaterar rätten, att en av arvspretendenterna — vilka alla voro besläktade med arvlåtaren å mödernet — nämligen Anders Jensson, var den döde ett led närmare skyld än de övriga. Med stöd av ÄB kap. 2, vilket lagrum tydligt utvisar, att lagmansrätten begagnat ett exemplar av Magnus Eriks-sons landslag, tilldömdes Anders Jensson därför hela arvet. — I stort sett kan alltså sägas, att de tillgängliga rättsfallen varit ägnade att bestyrka riktigheten av den hypotes, som ovan uppställts på grundval av de olika laghandskrifternas lokala struktur.

Enskilda parter försök att tillämpa mellersta lagens bestämmelser i Götaland, hade, som vi sett, icke krönts med någon framgång. Vid slutet av 1400-talet inträdde dock härvidlag en förändring, som småningom skulle medföra mellersta lagens fullständiga seger. Den egentliga orsaken härtill var riksrådets hållning till saken. Under Sten Stures tid hade nämligen riksrådets betydelse som dömande myndighet väsentligt tilltagit. Särskilt de viktigare målen, d. v. s. sådana som angingo stormännen själva, ansågos utan vidare förbehållna de allmänna rådsmötena enligt principen, att en frälseman endast finge dömas av sina likar. Rådsmötena höllos på riksföreståndarens kallelse företrädesvis i Stockholm eller i något av biskopssätena vid Mälaren. Även då de stora unionsmötena höllos i Kalmar, brukade det svenska riksrådet före eller efter underhandlingarna sysselsätta sig med rättegångsärenden. Antalet av de närvarande rådsherrarna, biskoparna inberäknade, steg stundom ända till 30, men någon domstolsnämnd från den ort, målet gällde, omtalas icke, ehuru detsamma icke behandlats vid lägre domstol. Förfarandet led i viss mån därav, att en stor del av rättens medlemmar voro mindre hemmastadda i lagen och ofta nära besläktade med parterna, varför enighet ej alltid kunde uppnås.²

Ett dylikt riksrådsmöte, som i november 1483 sammanträtt i Stockholm, hade bl. a. fått till uppgift att avgöra en tvist mellan riksrådet Karl Bengtsson [Vinstorpa-ätten] och riksrådet Gustaf Olofsson

¹ Tryckt i VFT I: 8—9 (1897), s. 102—03. Vid detta lagmansting hade såväl Peder Bengtsson som Lindorm Brunsson varit närvarande.

² C. G. S t y f f e i Bidrag till Skandinaviens historia, D. 4 (1875), s. CVIII.

[Stenbock, äldre ätten] å sin hustrus, Ingrid Bengtsdotters, vägnar, m. fl. å ena sidan, kärande, samt riksrådet och lagmannen i Västmanland Greger Matsson [Lillie]¹ å andra sidan, svarande, angående arvet efter riksrådet Staffan Ulfsson d. y. [Ulv]. Kärandena, som voro kusiner till arvlåtaren, gjorde gällande, att svaranden icke hade någon rätt till arvet. Denne bestred käromålet och framlade inför rätten fullständiga bevis för, att han var Staffan Ulfsson skyld »till tredje led av syskon», d. v. s. i detta fall arvlåtarens kusinbarn.² Rättsfrågan innebar alltså m. a. o., huruvida kusiner till arvlåtaren voro lagligen skyldiga att dela ett dem tillkommande arv med sina avlidna kusiners avkomlingar.³ Domhavandena förklarade sig icke kunna annat märka, än att svaranden var rätt arvinge, och voro därför alla ense om att han borde tilldömas del av arvet. Kärandena lyckades emellertid slutligen förmå domhavandena att uppskjuta målets avgörande till det möte, som var utsatt att hållas i Kalmar den 15 augusti nästföljande år, då kärandena hade att inkomma med ytterligare skäl och bevis. Huru rättegången sedermera avslöts, är icke med visshet känt, då hithörande handlingar från detta möte icke kunnat återfinnas. Omöjligt är dock icke, att det är nyssberörda Kalmarmöte, som åsyftas i det förut (ovan s. 43) omtalade dombrevet av år 1507. Enligt

¹ Densamme, som sedermera i egenskap av lagman i Uppland dömde över andra parter i principiell överensstämmelse med den ståndpunkt han i detta mål för egen del förfäktat. Se härom ovan, s. 56.

² Dombrevet är tryckt i J. E. A l m q u i s t, Strödda bidrag till familjerättens historia (1945), s. 71.

³ Släktskapen mellan arvlåtaren och de i texten nämnda arvspretendenterna framgår av nedanstående tabell. En utförligare släkttavla, omfattande samtliga arvspretender, finnes tryckt hos F. U. W r a n g e l, Anteckningar om Rytterns socken (1886), s. 99. Denne författare synes dock ej haft kännedom om 1483 års dombrev utan grundat sin släkttavla på vissa uppgifter från år 1480 i Lars Sparres kopiebook (RA), sign. B 16 (gammalt sign. J 7), fol. 256.

Staffan Ulfsson d. ä. [Ulv], riksråd. † 1393.

Ramborg Staffansdotter. † 141(3). G. 1:0 före 1374 m. Ödgisle Sunesson [Lillie].	Ulf Staffansson [Ulv], levde 1405 och 1436.	Kristina Staffansdotter. G. senast 1423 m. Bengt Uddsson [Vinstorpa-ätten].
Mats Ödgisleson [Lillie], riksråd. † 1443.	Staffan Ulfsson d. y. [Ulv], riksråd. † 1478.	Karl Bengtsson [Vinstorpa-ätten], riksråd. † 1493.
Greger Matsson [Lillie], riksråd. † 1494.	Ingrid Bengtsdotter. G. 2:0 före 1448 m. riksrådet Gustaf Olofsson [Stenbock, äldre ätten].	

detta intygade nämligen tvenne vittnen, riksråden Knut Eskilsson [Banér] och Johan Jönsson [Gladö-ätten], att på en herredag i Kalmarmånga år förut de »vördige fäder, ärlige gode herrar, besynnerligen alla lagmän» över hela riket hade stadfäst »den mellersta lagen» i en viss arvstvist, varemot den »äldsta lagen», som saknade bestämmelser om istadarättens utsträckning intill femte led, blivit förkastad. Det är visserligen icke bekant, huruvida de båda vittnena varit närvarande vid 1484 års Kalmarmöte, men att åtminstone den ene, Knut Eskilsson, icke saknat kännedom om den arvstvist, som efter allt att döma där avgjorts, framgår av att han tillhört de riksråd, som tidigare i Stockholm tagit befattning med samma ärende. Även en annan omständighet pekar i samma riktning. Det hette nämligen i vittnesmålet, att »besynnerligen alla lagmän» över hela riket varit närvarande vid den åsyftade herredagen. Nu faller det sig så, att just å 1484 års Kalmarmöte ett ovanligt stort antal lagmän infunnit sig. Ej mindre än sex lagmän voro nämligen bevisligen tillstädes och ännu en sjunde, lagmannen i Tiohärads lagsaga Arvid Knutsson [Drake af Intorp], hade åtminstone erhållit riksrådets kallelse att inställa sig vid mötet.¹

Det utslag, som sannolikt givits å 1484 års Kalmarmöte, fick ökad betydelse därigenom, att det i princip bekräftades på riksrådssammankomsten i Stockholm 1507. Först i och med 1507 års dom, varigenom den ovan (s. 57) anförda arvsprocessen från Västergötland avgjordes till förmån för riksrådet Lindorm Brunssons hustru, kan mellersta lagen sägas hava besegrat östgötatexten inom dess gamla tillämplighetsområde. Domens karaktär av verkligt prejudikat framgår f. ö. genom det uttryckliga åläggandet för domare att även sedermera döma på samma sätt i liknande fall. Detta åläggande hade till följd, att dombrevet kom att avskrivas i åtskilliga exemplar. Det återfinnes bl. a. i ett flertal olika handskriftsamlingar från 1500-talet, och säkerligen har det ofta under samma århundrade tjänat till ledning, då det gällt att avgöra invecklade arvstvister.²

Genom 1507 års dom hade emellertid enligt lydelsen endast fastslagits, att istadarätten fick tillämpas i första sidolinjen till och med fjärde led med stöd av mellersta lagens bestämmelser. Däremot är icke med visshet bekant, huruvida riksråden jämväl avsett att utsträcka istadarätten till andra sidolinjen. Detta fall var nämligen icke aktuellt under rättegången men reglerades å andra sidan

¹ Se Sver[ig]es traktater, D. 3 (ed. O. S. Rydberg, 1895), s. 391 och 395.

² Jfr t. ex. nedan, s. 69.

i den av riksråden bekräftade lagen. En närmare granskning av dessa regler är därför här på sin plats.

Att döma endast av ordalagen i upplandstexten vill det synas, som om lagstiftaren icke avsett, att istadarätten obehindrat skulle gälla i hela andra sidoparentelen. Det var sålunda endast, då den dödes föräldrars syskon ärvde, som mellersta lagen uttryckligen föreskrev, att dessa skulle dela arvet med sina avlidna syskons descenderer intill femte led. För att fullt förstås får detta stadgande dock icke betraktas isolerat, utan måste insättas i sitt naturliga sammanhang. Försättningen å samma stadgande, som f. ö. återfinnes såväl i upplandstexten som i östgötatexten, lyder nämligen som följer: »Äro ej de till [= föräldrars syskon], då äro brylling och syssling [= kusin å fäderne och möderne]; tage brylling tveluti och syssling tridiung. Nu i vad stad som delas veder [d. v. s. tvistas inbördes] å fäderne och å möderne, vad det är man eller kvinna, och äro de jämskylda den döde, då tage æ [= alltid] å fäderne tveluti och å möderne tridiung. Är annan närmare, tage alltsammans och give intet utav i andra släkten.»¹ Lagstiftaren har på detta ställe icke uttryckt sig fullt klart. Det kan därför ej utan vidare avgöras, om istadarätten skulle gälla jämväl för kusiners avkomlingar, under förutsättning att kusiner voro närmaste arvtagare, eller om gradualprincipen i detta fall skulle tillämpas.

Innan vi närmare ingå på detta spörsmål, torde det vara lämpligt att undersöka, vilken tolkning samtiden ansett såsom den rätta. Ett rättsfall från år 1490 synes lämna stoff till problemets lösning.² Fru Birgitta Haraldsdotter [snedbjälke]³ hade såsom närmaste arvingar efterlämnat en kusin, Offe Nilsson [Bååt], jämte flera avlidna kusiners barn, alla å mödernet. Tvisten rörde sig bl. a. om, huruvida Offe Nilsson behövde dela med sig av arvet till dessa, såväl arvlåtarens som

¹ Jfr bilagan, nedan s. 87 f.

² Dombrevet är tryckt i Hist. handl., D. 27: 1, s. 157.

³ Ang. henne, se C. G. Styffe, Skandinavien under unionstiden (1911), s. 206 och 233. Före sin död hade hon emellertid bortgivit sätesgården Eknaholm jämte underlydande gårdar till Växjö gräbrödrakloster och två hemman i Ekna (allt Tjureda sn, Norrvidinge hd) till Offe Nilssons dotter Karin och hennes man Nils [Joensson] Ruska [Bröms] samt vidare testamenterat åtskilliga gårdar till sin kusin på fädernet fru Anna Gustafsdotter [snedbjälke] till Stävlö. Dessutom hade hon under sin livstid bortgivit sin morgongäva, som hon fått av sin andre man riddaren Knut Grundis, till sitt kusinbarn fru Ingrid Jakobsdotter [Tiby], vilket förhållande framgår av en riksrådsdom i Vadstena 1515 ¹⁴/₂ (SRPerg.). Det återstående arvet torde därför ha varit förhållandevis ringa. Se härom förutom Styffe P. G. Vejde, Kronobergs läns herrgårdar (1929), s. 116 och 118, jämförda med Lib. caus, vol. 3, nr 3 i Svea hovrätts arkiv (RA).

hans egna kusinbarn.¹ Enligt domen, som avkunnades den 6 augusti nämnda år i Jungfruhamn (Uppland) av det samlade riksrådet under ordförandeskap av riksföreståndaren Sten Sture, blev detta fallet tydligen med stöd av mellersta lagens bestämmelser. Till samma resultat hade riksrådet i ett analogt fall även kommit enligt 1483 års ovan (s. 58) anförda dombrev, ehuru det definitiva avgörandet vid nämnda tillfälle blivit uppskjutet. Att kusiner till arvlåtaren enligt mellersta lagen jämväl ansetts böra dela arvet med sina avlidna syskons barn faller under sådana omständigheter av sig självt och kan f. ö. direkt utläsas ur det ovan (s. 56) refererade rättsfallet av år 1492.

Funnos däremot arvingar å såväl fäderne som möderne, tillämpades andra principer. Såsom exempel kan omnämnas en konungsdöm från Västmanland, som avkunnades den 15 augusti 1459.² Enligt detta dombrev hade fru Birgitta Magnusdotter [Porse] till Fällnäs avlidit utan att efterlämna några avkomlingar. Anspråk på arvet efter henne gjorde å ena sidan hennes kusinbarn på mödernet, bland vilka märkas Kristina Knutsdotter [Aspenäs-ätten], gift med Birger Trolle d. y., samt Greger Matssons [Lillie] moder Ingeborg Gregersdotter [Aspenäs-ätten] och Fader Ulfssons [Sparre av Ängsö och Hjulsta] hustru Elin Nilsdotter [Natt och dag], å andra sidan arvlåtarens sysslingars avkomlingar å fädernet, bland andra Gustaf Olofsson [Stenbock, äldre ätten] och Anders Nilssons änka Margareta Henekadotter [Bekman]. De senare begärde del av arvet såsom befryndade å fädernet, men då det visade sig, att de voro av fjärmare

¹ Släktskapen mellan arvlåtaren och arvspretendenterna framgår av följande tabell:

Jon Pedersson [Bååt], levde 1390 och 1418.

Nils Jonsson [Bååt]. † 1440.	Peder Jonsson [Bååt], levde 1434 och 1440.		Bengta Jonsdotter. G. m. Harald Larsson [snedbjälke].	
Offe Nils- son [Bååt], levde 1441 och 1490.	Brita Pe- dersdotter. † före 1490. G. m. Gustaf riddare, levde Matsson [stjärna].	Erland Peders- son [Bååt], † före 1490. G. m. Jakob Ingemarsson [Tiby].	Märta Pe- dersdotter. † före 1490. G. m. Jakob Ingemarsson [Tiby].	Birgitta Haralds- dotter. † före 1490. G. 1:0 m. Nils [Nilsson] Guse. 2:0 1444 m. riddaren Knut Grundis.
Kerstin Gus- tafsdotter. G. omkr. 1488 m. Knut Ribbing.	Brita Er- landsdotter, levde 1493.	Henrik Er- landsson [Bååt], levde 1511 och 1528.	Peder Er- landsson [Bååt] † 1540.	Ingrid Ja- kobsdotter. G. före 1479 m. Björn Nilsson [Krumme].

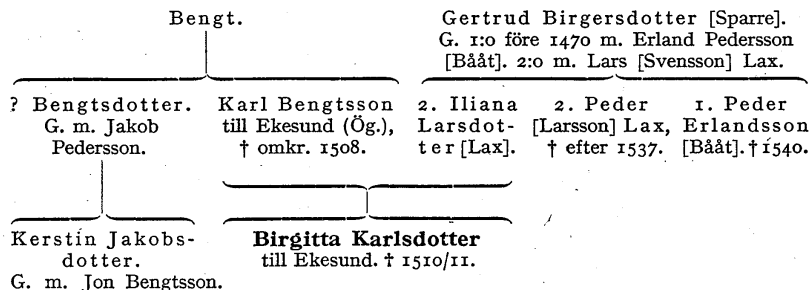
² Dombrevet är refererat hos Klingspor och Schlegel, Engsö (1877), s. xxxxi och 21—22. Se även släkttavlan därstädes å s. xix. Jfr K. H. Karlsson i Personhistorisk tidskrift 1909, s. 87 ff., särskilt släkttavlan å s. 91, samt A. F. Lilje-
holm i samma tidskrift 1950, s. 109.

släkt än arvspretendenterna å mödernesidan, tilldömdes de sistnämnda hela arvet. — Även ett annat rättsfall¹ må i detta sammanhang anföras. Då riksens råd den 18 juni 1511 var församlat i Stockholm för »märkliga» ärenders skull, inställde sig Peder [Larsson] Lax och Peder Erlandsson [Bååt] och kårade till Jon Bengtsson om ett arv, som var fallet efter jungfru Birgitta Karlsdotter. Under rättegången framgick det, att kårandena voro arvlåtarens morbröder, under det att Jon Bengtssons hustru Kerstin var kusin å fädernet till samma jungfru Birgitta.² Riksråden motiverade sin ståndpunkt med Sveriges lag, som i detta fall stadgade, »att delas veder fädernes och mödernes fränder, båda jämskylda den döda, tage fädernes fränder tveluti och mödernes fränder tridingen; är någondera närmare, tage alltsammans». Och »efter det Peder Lax och Peder Erlandsson och deras medarvingar äro en led närmare att ärva deras systerdotter än förberörda hustru Kerstin», heter det vidare i dombrevet, »därför dömde vi förberörde Peder Lax, Peder Erlandsson och deras medarvingar till allt det arv, både i löst och fast, njuta, bruka och behålla till evärdlig ägo».³

Av de anförda rättsfallen framgår med önskvärd tydlighet, att mellersta lagen i praxis tolkats så, att istadarätten skulle obehindrat gälla i hela andra sidoparentelen intill femte led, för såvitt alla arvingarna befunno sig å endera fädernesidan eller mödernesidan. I motsatt fall tillämpades däremot gradualprincipen, enligt vilken de, som voro närmare i led, uteslöto alla fjärmare arvingar. Detta resultat uppnåddes på det sätt, att man hänförde uttrycket »är annan närmare» till »fäderne och möderne» och lät huvudregeln om istadarättens utsträckning analogivis gälla för kusiner. Anmärkningsvärt är emeller-

¹ Hithörande dombrev är tryckt i Hist. handl., D. 27: 1, s. 109.

² Släktskapen mellan arvlåtaren och arvspretendenterna framgår av följande tabell:

³ Bl. a. erhöi Peder Lax härigenom sätesgården Ekesund i Östergötland. Jfr C. G. Styffe, Skandinavien under unionstiden (1911), s. 258.

tid, att man icke nöjde sig med att låta en kusin dela arvet med sina avlidna syskons avkomlingar utan eventuellt utsträckte istadarätten till att omfatta hans och arvlåtarens avlidna kusiners descendenter.¹

Det kan med fog påstås, att mellersta lagens bestämmelser om istadarätten under större delen av 1500-talet i praxis varit så gott som allenahärskande. Detta framgår bl. a. därav, att doktrinen under nämnda tid uteslutande begagnat desamma, även om de stundom av naturliga skäl hämtats från stadslagen eller Kristoffers landslag. Den förste, som inom den svenska litteraturen sökt att belysa arvsreglerna, är reformatorn OLAVUS PETRI, vilken som bekant författat vår äldsta kommentar till stadslagen.² Ett allmänt drag hos denne författare är, att han starkt reagerar mot det före reformationen inom vissa balkar alltför mycket dominerande kanoniska inflytandet. Ehuru stadslagen i motsats till landslagen uttryckligen stadgade, att släktskap vid arv skulle beräknas efter »kyrkione rätt», d. v. s. efter kanonisk komputation, har Olavus Petri enligt ett vittnesbörd från 1608³ på Stockholms rådhus låtit upphänga en målad arvstavla, som med siffror utvisade, hur släktskapen skulle beräknas efter »lagen». Enligt anvisningarna på denna tavla borde man utgå från den döde och där-efter hopsummerna samtliga generationer till och med arvtgaren. Det

¹ Tendensen att på detta sätt splittra arvet på ett flertal händer var ännu vid ingången till nya tiden ett uttryck närmast för den härskande aristokratiens behov och önskemål. H. Rosman har i sitt arbete »Björka-Säby och dess ägare», Bd 2 (1924), s. 22, närmare utvecklat denna synpunkt. »De förnäma släkterna», säger han bl. a., »lierade sig med varandra, och följden blev, att det blott var en tämligen begränsad krets, som fick deltaga i de stora arvskiftena. I den mån släkterna hade samma ekonomiska standard, kunde ett nytt giftermål lämna kompensation, om en förmögenhet splittrades genom uppdelning på flera arvingar. På detta sätt kommo gårdarna ofta endast att gå fram och åter mellan familjerna, och den en gång skapade förmögenheten kunde bibehållas till sina verkningar, även om själva objekten skiftade. Den ledande aristokratien var närmast lik en stor familj, vars medlemmar alternerade vid förvaltningen av de egendomar, som drogos inom gruppens värjo.» En jämförelse mellan de i föreliggande uppsats publicerade eller åberopade arvstavlorna jävar näppeligen detta omdöme.

² Denna lagkommentar är i hithörande delar tryckt av C. G. Björling under titeln: Vår äldsta lagkommentar (1896), samt fullständigt i Olavus' Petri samlade skrifter, Bd 4 (1917). — Ang. författarskapet jfr min artikel i SvJT 1943, s. 131.

³ Se härom Hist. handl., D. 27: 1, s. 167. Att märka är, att traditionen ej bottnar i någon grunlig källa utan har förmedlats genom Hans Hansson Bilefelt, som under åren 1592—98 själv varit Stockholms stads sekreterare. Tavlan omtalas f. ö. redan under 1570-talet och då i ordalag, som antyda dess relativt höga ålder. Jfr Hist. handl., D. 27: 1, s. 107. Årtalet 1535, som Bilefelt nämner såsom tavlans tillkomstår, står dock icke rätt tillsammans med hans uppgift, att Olavus Petri samtidigt varit stadsskrivare i Stockholm. Nämnda syssla lämnade denne nämligen redan 1531. Eftersom tavlan fortfarande befinner sig i rådhuset och dessutom är avbildad i publikationen »Stockholms rådhus och råd», D. 1 (1915), s. 68, kan numera lätt konstateras, att den är signerad av Urban målare 1536 och sålunda bevisligen tillkommit, efter sedan reformatorn lämnat stadsskrivartjänsten. Detta hindrar dock givetvis icke, att denne i enlighet med traditionen varit initiativtagare till åtgärden, enär han 1536 allt fortfarande var verksam i huvudstaden.

är m. a. o. här fråga om samma metod, som i Sverige ännu i dag går under namn av den civila komputationen. Ett starkt stöd för att 1608 års vittnesbörd i huvudsak är med riktigheten överensstämmande, innebär förhållandet, att Olavus Petri i sin kommentar till stadslagen, som efter allt att döma tillkommit före arvstavlan, beräknat släktskapen vid arv efter civil komputation.¹ I det följande skola vi se, huru denna Olavus' Petri insats skulle komma att få en viss betydelse även för istadarättens vidkommande. Vad stadgandet »Ej må femte man arv taga» beträffar, ansåg kommentarförfattaren egendomligt nog, att detta icke hade något att göra med själva arvsrättens begränsning, utan att detsamma var insatt i lagen endast och allenast med hänsyn till istadarätten, »ty hvi skulle icke 5:te man eller fierre arv taga, där det icke bleve honom ifråntaget av de närmare?» Denna överraskande tolkning får emellertid betraktas såsom en naturlig konsekvens av författarens felaktiga ståndpunkt, att upplands-texten, från vilken stadgandet närmast hämtats, byggt sin släktskapsberäkning vid arv på den civila komputationen. Han har m. a. o. tydligen insett det oegentliga i att begränsa arvsrätten redan vid femte led, då denna arvskategori enligt hans åsikt borde inträffa redan vid kusiners barn.² Tydligen är det samma tankegång, som ligger till grund för de uttalanden, som i samband med stadgandet om arvsrättens begränsning till femte led förekomma i en del laghandskrifter från senare hälften av 1500-talet. I anslutning till den vid denna tid gängse uppfattningen, att berörda stadgande införts av konung Erik av Pommern, heter det sålunda: »Med detta stycket blevo många skilda vid arvet; konungen kändes därvid och gav vem honom det syntes det han icke själv ville behålla.»³ Och i en annan handskrift har meningen omskrivits på följande sätt: »Ej må femte man arv taga; främmande herrskap haver oss svenskorn denna lagen givit om arvsrätten och givit deras tjänare jordagodsén, såsom med gamla historier bevisas kan.»⁴

Den kanoniska komputationen har däremot sannolikt legat till grund för de arvsregler, som finnas intagna i borgmästaren PEDER

¹ Björling, nyss anf. arb., s. 25. Observera uttrycket: »Bryllinger [d. v. s. kusiner på fädernet], som är i 4 gradu.»

² Jfr Björling, Vår äldsta lagkommentar, s. X, som anser, att Erik Sparre varit den förste, som uttalat grundsatsen, att släktingar i femte led äro arvsberättigade.

³ Björling, nyss anf. st. Jfr Schlyter i företalet till konung Magnus Eriks-son's landslag (1862), s. LXXIV—LXXVI.

⁴ Beckman, Ett bidrag till den svenska rikslagstiftningens historia (Hist. tidskr. 1917), s. 297.

ANDERSSONS »Extract af lagen i arffall».¹ Åtminstone utsträcker denne författare arvsrätten till och med kusiners barnbarn, vilket torde innebära, att han ansåg dem besläktade med arvlåtaren i fjärde led.² Extraktet, som bär årtalet 1557 och anges vara »grovligen utdraget av den gamla lagen till förståndige mäns förbättring», utgör i det stora hela endast en kortfattad omskrivning av mellersta lagens arvsregler.

Mera givande är en uppsats i ämnet, vilken troligen är 1578 författats av rikskanslern ERIK SPARRE under titeln: »En enfaldig slät och rätt undervisning om arvtäkt, korteligen utdragen och efter Sveriges lags rätta innehåll och mening författad».³ Till grund för sin ståndpunkt har Sparre lagt den »nya lagen», d. v. s. den texttyp av landslagen, som innehållit Kristoffers landslag. Författaren har dock ingalunda haft den uppfattningen, att den nya lagen efterträtt den gamla på grund av någon lagstiftningsakt under konung Kristoffers regering och därför borde gälla, utan användandet har synbarligen endast betingats av den tillfälligheten, att han i sin ägo innehaft ett exemplar av den nya lagen. Detta förhållande var f. ö. ganska naturligt, eftersom de »nyss översedda lagböckerna» på Sparres tid i praktiken helt undanträngt den gamla lagen.⁴ Tidigare har omtalats, att mellersta lagens bestämmelser om istadarätten under 1500-talet begynt överföras till de handskrifter, vilka innehöllo Kristoffers landslag, ehuru bestämmelserna saknades i den ursprungliga redaktionen, som i detta fall överensstämde med östgötatexten av Magnus Erikssons landslag. Detta överförande, som förmodligen skett med stöd av 1507 års prejudikat, synes dock delvis haft en tämligen planlös karaktär. En grupp bevarade handskrifter av Kristoffers landslag har sålunda endast i bröstark utsträckt istadarätten till femte led, en annan har givit istadarätten enahanda utsträckning endast i andra sidolinjen, och en tredje grupp åter upptager mellersta lagens bestämmelser i bröstark och första sidolinjen, men låter däremot gradualprincipen helt gälla i andra sidoparentelen.⁵ Den av Sparre begagnade laghandskriften har tydligen tillhört denna sistnämnda grupp. Han

¹ Finnes i avskrift bl. a. i Nils Hansson Brasks kopiebok (B 113, UB). — Ang. Peder Andersson, se Stockholms rådhus och råd, D. 2 (1915), s. 20—21. Före 1557 hade denne tjänstgjort som häradshövding i Seminghundra och Vallentuna härad i Uppland. Jfr J. E. Almqvist, Domsagor och häradshövdingar i Stockholms och Uppsala län (1946), s. III.

² Jfr Björling, nyss anf. st.

³ Tryckt i Hist. handl., D. 27: 1, s. 95.

⁴ Jfr ovan, s. 46.

⁵ Detta framgår av de uppgifter, som Schlyter lämnat i företalet till sin edition av Kristoffers landslag, s. LXXXIV.

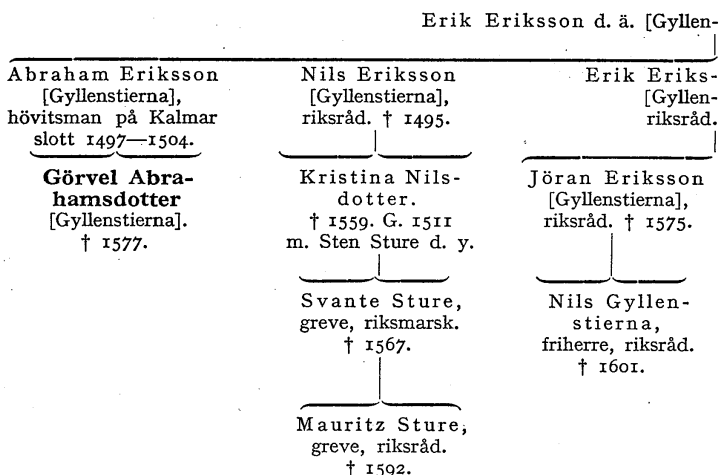
utgår nämligen ifrån, att i »Sveriges beskrivna lag» finnas tre olika slags arvfall, nämligen bröstarv, sidoarv och bakarv. Med sidoarv menade han detsamma som första sidoparentelen och med bakarv »still rygga i släkten och å sidone», allt i överensstämmelse med arvsreglerna i Kristoffers landslag.¹ I bröstarv och sidoarv medgav Sparre en istadarätt »innan femte man», men denna rätt beräknade han samtidigt efter civil komputation jämlikt arvstavlan på Stockholms rådhus, varigenom istadarätten i sidoarv förminskades med ett eller flera led. Han hade emellertid intet att invända mot 1507 års ovan omförmälda prejudikat, som han tvärtom fann vara i full överensstämmelse med lagens stadganden. Detta berodde dock närmast på den tillfälligheten, att parterna i 1507 års process även enligt den civila komputationen voro släkt med arvlåtaren innan femte led.² I bakarv åter borde enligt Sparre de, som voro närmare i led, utesluta alla fjärmare släktingar. Detta betingades först och främst därav, att den av honom åberopade laghandskriften icke omtalade någon istadarätt i bakarv. Dessutom fanns det där uttryckligen föreskrivet, att om föräldrars syskon icke levde, kusinerna skulle taga arv. Det har emellertid icke undgått Sparre, att det fanns en lagbok, som kallades mellersta lagen, och som stadgade istadarätt jämväl i bakarv. Men då övriga av honom kända såväl »gamla» som »nya» laghandskrifter på alla andra punkter — d. v. s. i bröst- och sidoarv — överensstämde med samma mellersta lag, slöt han härav, att stadgandet om istadarätt i bakarv ursprungligen blivit tillagt av en skrivare, »som icke rätt haver förstått lagens grund». I varje händelse stred detta stadgande enligt Sparres mening »mot naturliga skäl» och lagens rätta anda. Detta framgick bl. a. av Mose lag, från vilken »lagen om arvfall utan tvivel sitt rätta fundament och ursprung haver bekommit». Men även om mellersta lagen »mot alla skäl och andra lagböcker» skulle äga vitsord, ville Sparre icke medgiva, att kusiner skulle dela arv med fjärmare släktingar, ty även i denna lag saknades härom uttryckliga bestämmelser.

Erik Sparres sysslande med hithörande spørsmål var ingen tillfällighet, utan hade sin grund i det förhållandet, att han blivit utsedd att representera sin mormor, fru Magdalena [Eriksdotter] Gyllenstierna, i den tvist, som anhängiggjorts mellan henne och en mängd andra släktingar rörande arvet efter fru Görvel Abrahamsdotter [Gyllen-

¹ Syskon ansågos vid denna tid ärva direkt, varför arvet i detta fall icke behövde ledas via föräldrarna. Detta föreställningssätt bottenade sannolikt i gamla rättsförhållanden, enligt vilka syskon stundom ärvde före föräldrar. Se t. ex. DL, GB 11, och VmL, AB 11.

² Jfr släkttavlan ovan, s. 57.

³ Jfr Fjärde Mose bok, kap. 27, v. 11.

stierna]. Ovan omförmälda »Undervisning om arvtäkt» är därför snarare att betrakta såsom ett försök av Sparre att påverka den allmänna opinionen till sin huvudmans förmån än som en strängt vetenskaplig behandling av arvsreglerna. Härmed är emellertid ingalunda sagt, att »Undervisningen» icke skulle hava stått i överensstämmelse med Sparres privata åsikter i ämnet. De rättegångsinlagor, som Sparre sedermera utarbetade,¹ utgjorde visserligen endast en närmare utveckling av de synpunkter, vilka tidigare framkommit i den nyssnämnda skriften, men då arvstvisten i dess helhet är av särskild vikt för vårt ämne, blir det nödvändigt att närmare ingå på denna rättegång, som med skäl blivit ansedd för en av »de mest ryktbara i den svenska rättshistorien».²

Rättsfrågan gällde, huruvida arvlåtarens kusin å fädernet, fru Magdalena, såsom närmast efterlevande släkting skulle tilldömas hela arvet, eller om hon måste dela med sig åt sina och arvlåtarens avlidna kusiners avkomlingar i första och andra led. Sedermera inställde sig också arvlåtarens kusinbarn å mödernet men blevo snart avvisade, enär lagböckerna i detta hänseende tydligt uttryckte, att släktingar, som voro närmare i led, uteslöto de fjärrare. I detta sammanhang kunna vi alltså helt bortse från denna del av arvstvisten. De fjärrare släktingarna å fädernet, närmare bestämt arvlåtarens avlidna kusiners avkomlingar, vilka i rättegången representerades av riksrådet Hogenskild Bielke, stödde däremot sina anspråk på mellersta lagens bestämmelser om istadarätten i andra sidolinjen.³

¹ Tryckta i Hist. handl., D. 27: 1, s. 105 ff.

² Holmbäck, a. a., s. 207.

³ Släktskapen mellan arvlåtaren och arvspretendenterna på fädernet framgår av ovanstående tabell.

stierna], riksråd. † 1477.

son d. y.
stierna],
† 1502.

Magdalena Gyl-
lenstierna.
† 1580. G. 1525 m.
riksrådet Ture Trolle.

Kerstin Eriksdotter.
G. 1473 m. riksrådet
Hans Åkesson [Tott].

Anna Hansdotter.
† 1549. G. 2:o m.
Clemet Bengtsson
Hogenskild.

Anna Hogenskild.
† 1590. G. 1537 m. kam-
marrådet Nils Pedersson
[Bielke].

Görvel Eriksdotter.
G. 1488 m. riddaren
Knut Alfsson [Tre rosor].

Botilda Knuts-
dotter. G. m. Fa-
der Nilsson [Sparre
av Ångsö och Hjulsta].

Görvel Faders-
dotter. † 1605.
Gift 3 ggr.

Rättegången började med att båda parterna — efter ett misslyckat förlikningsförsök — av konungen instämdes inför en kommissorialrätt, som bestod av 22 personer, till större delen riksråd och frälsemän, under ordförandeskap av riksdrotsen Per Brahe, och som i januari 1579 sammanträdde i Stockholm.¹ Hogenskild Bielke gjorde till en början gällande, att mellersta lagen i alla tider varit tillämpad i dylika fall, men till stöd härför kunde han tills vidare åberopa endast 1507 års riksrådsdom, som emellertid förmålde, att samma lag efter den dagen alltid skulle tillämpas. Sparre invände genast, att domen så mycket mindre kunde anses utslagsgivande för detta fall, som riksrådet 1507 endast fastslagit, att mellersta lagen skulle gälla i första sidolinjen, vilket han för sin del ej ville bestrida. Ej ens i mellersta lagen fanns f. ö. någon bestämmelse om istadarätt för kusiners avkomlingar, men däremot föreskrev lagen uttryckligen, att om någon å fädernet eller mödernet var närmare arvinge, han skulle taga alltsammans och icke dela med sig åt andra släkten, vilken regel Sparre ville hava tillämpad även i förevarande fall, »givandes före», såsom det heter i rättegångshandlingarna, »att blodslinjen på fäderna och möderna skall lika mycket gälla, och därför var ingen åtskillnad, vad heller båda parterna äro av en släkt eller av tvenne». Att en helt annan regel måste tillämpas för kusiner än för föräldrars syskon, föreföll Sparre så mycket naturligare, som kusiners barn enligt arvstavlan på Stockholms rådhus voro släkt med arvlåtaren i femte led, vilken kategori enligt mellersta lagen icke ägde att taga arv.² Hogenskild Bielke åter fann detta vara en »vrång uttydning» av lagen och vände sig särskilt emot, att den civila och icke den kanoniska komputationen skulle tillämpas vid arvtäkt. »Ty all skyldskap», framhöll han, »bör ju räknas

¹ Jfr min Inledning till Hist. handl., D. 27: 1, s. 12—13.

² Vid ett senare tillfälle modifierade Sparre dock detta påstående, i det han sökte bevisa, att släktingar i femte led från den döde enligt lagen kunde ärva, såvida det icke fanns någon närmare arvinge. Regeln »Ej må femte man arv taga» skulle

efter kyrkans lag och rätt och icke efter kejsarlagen, som allenast tillåter, att den, som näst är skyld, bör arv taga, vilken lag och rätt haver aldrig varit brukad i detta lovliga gamla konungarike, och dess inbyggare icke heller äro pliktiga till att vara deras främmande rätt undergivna, utan blive vid vår beskrivna lag och våra föräldrars goda gamla sed och bruk.» Av olika omständigheter framgår, att den lag, som Bielke åberopade, varit ett exemplar av Kristoffers landslag, vilket innehållit upplandstextens samtliga bestämmelser om istadarätt.¹

Kommissorialrätten upptog och avgjorde de olika spörsmålen vart för sig i ett dombrev av den 28 januari 1579.² Först och främst förklarades mellersta lagen hava vitsord i målet, dels emedan även Sparre »i första begynnelsen» samtyckt till »att bliva vid» denna lag, och dels för att riksens råd år 1507 stadfäst densamma att gälla i arvstviser. Men den släktskapsberäkning, som Sparre åberopade med stöd av den på Stockholms rådhus uppsatta arvstavlan, och som »av kejsarlagen tagen är», befanns enligt kommissorialrätten icke stå i överensstämmelse med mellersta lagens stadganden. Ty då lagen föreskrev, att den dödes farbroder skulle dela arvet med sin avlidne broders avkomlingar intill femte led, kunde man ingalunda, som Sparre påyrkat, begynna räkningen från arvlåtaren. Men om man istället räknade från farbrodern, vilket lagstiftaren tydligen avsett, var det intet som hindrade, att farbroderns barnbarn och barnbarnsbarn togo arv. Dessa kategorier åter voro från arvlåtaren räknat dennes kusinbarn och kusiners barnbarn, vilka således tvärtemot Sparres påstående enligt lagen hade arvsrätt. Och fördenskull ansåg kommissorialrätten, som tydligen räknade släktskap vid arv enligt kanonisk komputation, att »fru Görvels arvingar såväl i tredje och fjärde led såsom i den andra samma arv bekomma och njuta efter Sveriges lags rätta mening och såsom härtill av ovälde domare uti lika fall såväl av riksens råd såsom av lagmän och häradshövdingar både nu och i förtiden haver varit dömt». Något definitivt utslag blev dock aldrig avkunnat, utan på Sparres begäran sköts målet i sin helhet under konungens dom.

m. a. o. blott åsyfta istadarätten, ej själva arvsrätten i gemen. Att Sparre i detta hänseende rönt inflytande från Olavus Petri förefaller sannolikt.

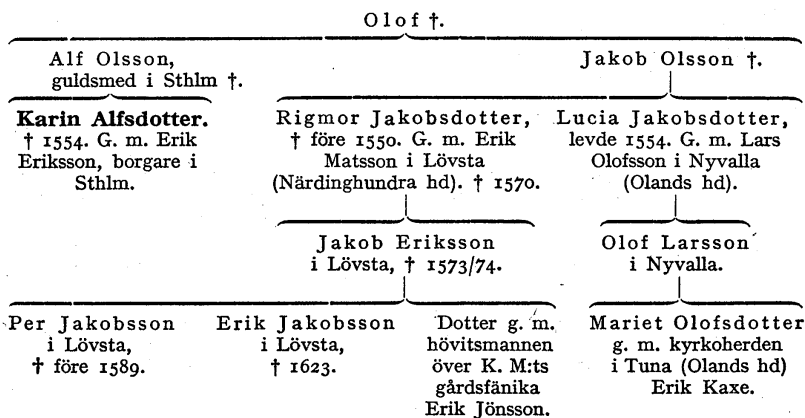
¹ Hist. handl., D. 27: 1, s. 106 och 127—33.

² Tryckt i Hist. handl., D. 27: 1, s. 126 ff.

I själva verket stod innehållet i 1579 års dombrev i principiell överensstämmelse med den praxis, som tillämpats inom riksrådet ännu så sent som 1575. Nämnade år hade nämligen riksrådet avdömt två mål, som i detta sammanhang ej sakna sitt intresse. Den första tvisten gällde ett arv efter guldsmeden Alf Olssons dotter Karin, som 1554 avlidit i Stockholm. Vid arvskiftet infunno sig åtskilliga arvspretendenter på fädernet, men kyrkoherden Erik [Olsson] Kaxe lyckades med stöd av Stockholms rådhusrätt lägga beslag på hela arvet såsom representant för sin hustrus farmor Lucia Jakobsdotter, som befanns vara arvlåtarens enda kvarlevande kusin och närmaste släkting.¹ Lucia Jakobsdotter hade emellertid haft flera syskon, vilka efterlämnat barn och bland dem hemmansägaren i Lövsta Jakob Eriksson. En dotter till honom blev gift med hövitsmannen över Kungl. Maj:ts gårdsfänika Erik Jönsson. Med kännedom om mellersta lagens regler om istadarätt fick denne, sedan hans svärfar dött 1573 eller 1574, ett personligt intresse av att söka omintetgöra rådhusrättens fastställelse av arvskiftet efter Karin Alfsdotter. Han instämde därför kyrkoherden Kaxe inför riksens råd 1575 med begäran, att denne skulle åläggas att avstå större delen av det arv denne tillägnat sig 21 år tidigare.² Riksrådet avgjorde rättsfrågan till förmån för hövitsmannen och dennes medarvingar på den grund, att Lucia Jakobsdotter 1554 ansågs hava varit lagligen

¹ Arvskiftet fastställdes av rådhusrätten den 7 maj 1554. Se härom Stockholms stads tänkeböcker 1553—1567 (ed. J. A. Almquist, 1939), s. 64 och 129.

² Släktskapen mellan arvlåtaren och några av arvspretendenterna framgår av följande tabell:

skyldig att dela med sig av arvet efter sin kusin åt sina avlidna syskons barn.¹

Den andra riksrådsdomen från 1575, som i motsats till den första finnes bevarad i form av en samtida avskrift av dombrevet,² är ännu tydligare till sin innebörd. Tvisten rörde sig nämligen där om, huruvida Peder Christersson [Siöblad], som å sin hustrus vägnar lagt beslag på hela arvet efter hennes kusin, den år 1566 avlidne halvfräse mannen Knut Pedersson till Vi (Memmings hd, Ög.), skulle behöva dela med sig av arvet till hennes och arvlåtarens kusinbarn, under rättegången representerade av hertig Karls kamrerare Mauritz Jöransson [Svan av Djulö].³ Domstolen, som bestod av åtta riksråd med riksdrotsen greve Per Brahe d. ä. i spetsen, hade den 9 februari 1575 sammanträtt på Stockholms slott, och efter noggrann rannsaking och prövning godkändes enhälligt istadarättsprincipen under uttryckligt åberopande av mellersta lagen jämte innehållet i »ett gammalt brev, som Sveriges rikets råd i förtiden hava utgivit här i Stockholm.»

Det dröjde länge, innan Johan III kunde besluta sig för att träffa ett avgörande i målet mellan Erik Sparre och Hogenskild Bielke. Fru Magdalena Gyllenstierna hade under mellantiden hunnit avlida,

¹ Dombrevet finnes icke längre bevarat. Innehållet framgår av olika källor, främst Upplands lagmansdombok 1578—79 (ed. N. Edling, 1929), s. 63 ff., där också en utförligare släkttavla berörande ifrågavarande tvist finnes intagen. Denna källa bör emellertid jämföras med Stockholms stads tänkeböcker 1576—1578 (ed. J. A. Almquist, 1943), s. 16 f. och 119 f.

² Biographica (RA), Krumme.

³ Släktskapen mellan arvlåtaren och vissa av arvspretendenterna framgår av följande tabell:

Björn Nilsson [Krumme] till Vi (Ög.).
Väpnare och häradshövding, † före 1515.

Kristina Björns- dotter. G. m. Peder Staffansson.	Märta Björns- dotter. G. m. ofrälse Peder Knutsson i Vi.	Elin Björns- dotter. G. m. Anders Anders- son [Hindsekind- ätten].
Abraham Pedersson [Rommel] till Grens- holmen (Ög.), † före 1546.	Knut Pedersson till Vi, † 1566.	Anna Anders- dotter. † 1588. G. före 1557 m. Peder Christersson [Siöblad], † omkr. 1603.
Kerstin Abrahams- dotter. G. 1573 m. Mauritz Jörans- son [Svan av Djulö], † 1611.		

och i hennes ställe hade inträtt hennes arvingar, däribland Sparre, såsom hennes successorer i rättegången. Först i mars 1587 avgingo kungliga brev till Sparre och hans vederparter, av vilka de senare ålades att inom åtta veckor inkomma till konungen med ytterligare bevis för sina påståenden, vid äventyr att eljest »allt fru Görvels gods och egendom» skulle övergå på fru Magdalena Gyllenstiernas arvingar »till evärdlig ägo».

Konung Johans avsikt att i målet avkunna slutlig dom blev dock aldrig förverkligad. Orsaken härtill kan hava varit flerfaldig. Då Hogenskild Bielke och hans medparter icke ställde sig till efterrätelse konungens uppmaning att förebringa ytterligare bevisning, var målet, sedan den förelagda fristen gått till ända, faktiskt, om också icke formellt, avgjort till Erik Sparres och hans medarvingars förmån. Å andra sidan lämnades en möjlighet öppen åt motparten att allt fortfarande i rättegångsväg göra sina anspråk gällande. Detta tillvägagångssätt ansågs tydligen — måhända ej utan orätt — såsom en svaghet hos den dömande myndigheten och ledde vid upprepade tillfällen därhän, att olika personer sökte med våld tillägna sig delar av de gods, som tillförsäkrats fru Magdalenas arvingar genom 1587 års villkorliga avgörande. Dessa klagade häröver 1594 först hos konung Sigismund och sedermera hos hertig Karl, och i bägge fallen erhöilo våldsverkarna förståndiganden att icke befatta sig med denna egendom, som »ännu står i träta släkten emellan», men å vilken innehavarna erhållit konung Johans öppna brev att behålla, »intill dess en fullkomlig dom därom kunde avsågd bliva».¹

Då en stor del av högadeln genom sina vidsträckta släktskapsförbindelser var inblandad i denna arvstvist, förefaller det icke otroligt, att de olika rättsprinciper, som förfäktats under rättegången, skulle lämna några spår efter sig i det vid 1600-talets början påbegynta lagstiftningsarbetet. Då arvstvisten de jure ännu icke var avgjord, var det ej omöjligt — särskilt vid denna tid — att en lagstiftningsakt i viss riktning kunde tänkas bliva gynnsam för Erik Sparres motståndare och i varje fall skänka dem en utgångspunkt för ett förnyat upptagande av rättegången. En granskning av det Rosengrenska lagförslaget ger också vid handen, att dess bestämmelser i tredje kapitlet Ärvdabalken stå i full överensstämmelse med de yrkanden, som i arvstvisten framställts av Hogenskild Bielke. Förslaget utgick nämligen från mellersta lagens bestämmelser om arv i andra sidolinjen och stadgade istadarätt för arvlåtarens föräldrars syskons avkom-

¹ Citaten äro hämtade från Hist. handl., D. 27: 1, s. 171.

lingar intill femte led under förutsättning, att föräldrarnas syskon voro närmaste arvtagare. Voro dessa emellertid icke i livet, skulle arvlåtarens kusiner å fäderne och möderne gå till arvet. Men därefter innehöll förslaget ett förtydligande tillägg, som stod i direkt opposition mot de av Erik Sparre under rättegången framförda åsikterna. Det hette nämligen, att jämväl kusiner skulle »sinom broderbarnom och systerbarnom giva arv med sig» intill fjärde led »ifrå sig till räkandes». Sedan följde ånyo ett stycke av lagen: »Evar som vederdeles å fäderne eller möderne och äro jämskylda den döde, vad det är man eller kvinna, tage ju å fäderne två lotter och å möderne tridung. Är annandera närmare, tage alltsammans arvet och give intet ut i andra släkten.» Detta stadgande ansågs emellertid i förslaget ytterligare böra utläggas på följande sätt: »Det är så förståendes, att är någon närmare i fädernes släkt dess dödes än mödernens släkt, då gånge arvet till fädernes släkt och ej till mödernens. Däremot är ock någon närmare i mödernens släkt än i fädernes, vare lag samma. Och vilken-dera som till arvet går å fäderne eller möderne, de skola ock sina medarvingar arv med sig giva, som lag utvisar.»

Lagkommissionens medlemmar hava dock tydligen icke varit fullt ense om denna del av det Rosengrenska förslaget. Detta framgår nämligen av den omständigheten, att det här föreligger en parallelltext, som delvis intager en motsatt ståndpunkt. För att skilja de båda texterna åt kallas i det följande den förra för A-texten och den senare för B-texten.¹

Vad B-texten angår, utgick även denna från mellersta lagens bestämmelser om arv i andra sidolinjen, men istället för att räkna femte led från den dödes föräldrars syskon föreskrev förslaget, att räkningen skulle begynna med arvlåtaren, »och då bliver bryllings [= kusins å fädernet] barn femte knå ifrån den döde». Under sådana förhållanden kunde alltså i andra sidolinjen endast arvlåtarens kusiner komma i åtnjutande av en eventuell istadarätt. Om däremot föräldrarnas syskon icke funnos i livet, skulle »bryllingar och sysslingar» ensamma ärva utan att dela arvet med någon annan, som befann sig i fjärmare led från arvlåtaren. Stadgandet »Är annandera närmare, tage allt arvet och give intet ut i andra släkten» skulle enligt B-texten så förstås, »att är någon närmare i fädernesläkten dess dödas än på mödernesläkten, då går arvet till fädernesläkten och ej till möderne; uti lika måtto, är ock någon närmare i mödernesläkten än i fäderne,

¹ Jfr Lagförslag i Carl den niondes tid (1864), s. 322—23. Utgivaren har dock icke observerat den olika ståndpunkt, som texterna principiellt intaga i förhållande till varandra, utan finner B-texten blott innehålla »för det mesta ett upprepande av det föregående (= A-texten), ehuru delvis med andra ord».

vare lag samma.» Vidare heter det i samma text: »Vilkendera som till arvet går antingen på fäderne- eller mödernesidan, de skola ock sina medarvingar arv med sig giva, som med dem i lika linea vara kunne, som förr är sagt. Här falla nu några på den mening, att de skola giva sina medarvingar arv med sig, menandes, att där arvet faller på fädernesidan, då skola de giva dem alla arv, som på fädernesidan kunna räkna sig skylda vara, sammaledes ock på mödernesidan, oavsett antingen de äro lika när eller fjärmare skylda vid den, som lagen tilldömer. Och var så skulle tillgå, då bliver den regula förgäves i lagen, som så lyder: *Quod proximior in gradu remotiorem excludit*. Ty där den klausul uti lagen står, att ej må femte man arv taga, det bör så förstås, att om någon närmare är i livet, då kan ej den femte man komma därtill, som längre är ifrån, ty hvi skulle icke den femte man eller ock den, [som] längre i släkten skyld vore, komma till arvet, var det icke bleve honom förtaget av dem, som närmare äro? Och därför är detta sagt därtill, att de skola giva dem arv med sig, som med dem i lika linea vara kunna, och skjuta de fjärmare bort.» — B-texten medgav sålunda istadarätt i andra sidolinjen endast t. o. m. kusiner, som enligt civil komputation beräknades vara i fjärde led från arvlåtaren, och företrädde f. ö. samma standpunkt, som Erik Sparre förfäktat i den meromnämnda arvstvisten.

Av de åtta personer, som äro kända såsom författare till det Rosengrenska lagförslaget, hade Ture Jakobsson [Rosengren] och Mauritz Jöransson [Svan] varit ledamöter i den kommissorialrätt, som den 28 januari 1579 haft att avdöma tvisten om arvet efter fru Görvel Abrahamsdotter [Gyllenstierna].¹ Det kan därför med ganska stor sannolikhet antagas, att åtminstone dessa uppträtt såsom förespråkare för A-textens innehåll. Svårare är det givetvis att inom lagkommissionen finna en person, som skulle kunna tänkas representera den motsatta åsikten. Bland de övriga medlemmarna tilldrager sig emellertid Michel Olofsson² i detta sammanhang ett visst intresse. RÅLAMB har nämligen i sina *Observationes juris practicæ* (1674, andra uppl. 1679) utpekat denne såsom författare till en »Discurs om arff-tächt», vilket arbete dock icke kunnat återfinnas. En undersökning av det ställe i Rålamb's framställning, där denna discurs åberopats

¹ Mauritz Jöransson hade dessutom varit part i ett liknande mål, som avdömts 1575. Jfr ovan, s. 72.

² Om honom, se närmare A. Anjou, Kongl. Svea hofrätts presidenter samt embets- och tjenstemän (1899), s. 72. Michel Olofsson, som vid denna tid var kunglig sekreterare, har efter allt att döma utgjort den drivande kraften i 1604 års lagkommission. Jfr J. E. Almqvist, Karl IX och den mosaiska rätten (Lychnos 1942), s. 15.

som källa,¹ ger emellertid vid handen, att en förväxling med all sannolikhet ägt rum. Innehållet finnes i varje fall att läsa i ERIK SPARRES ovannämnda »Undervisning om arvtäkt», med vilken Michel Olofssons arbete av allt att döma torde kunna identifieras. Förväxlingen har så mycket lättare kunnat ske, som någon författare till Sparres »Undervisning» oftast icke fanns angiven i avskrifterna. Emellertid måste det hava funnits något rimligt skäl, varför Rålamb tillskrivit just Michel Olofsson författarskapet till detta arbete. Anledningen kan hava varit den, att Michel Olofsson i lagkommissionen framburit de sparreska synpunkterna och därvid ingivit bl. a. »Undervisningen», förmodligen i förkortad form² och under rubriken »Discurs om arfftäkt». Härigenom förklaras i varje fall Rålamb's misstag på ett tillfredsställande sätt.

Emellertid hava lagkommissionens medlemmar möjligen också haft kännedom om en annan handskrift, som under namn av »konung Johans dom» uppdyker vid samma tid. Dombrevet, vars innehåll närmast överensstämmer med B-texten, anger sig vara ett slutligt utslag i tvisten om fru Görvel Abrahamsdotter Gyllenstiernas arv. Någon tidpunkt, då denna kungliga dom skulle hava utfärdats, finnes däremot icke utsatt i de samtida avskrifter av dombrevet, som ännu äro i behåll.³ Beträffande tillkomsten av denna s. k. dom är följande bekant. Konung Johan hade under år 1587 vidtagit vissa åtgärder för att få till stånd en definitiv dom i den bekanta arvstvisten. Då de flesta av riksråden på ett eller annat sätt visades vara besläktade med parterna och därför i detta fall befunnos jäviga att sitta till doms, tillsattes för ändamålet på kunglig befallning en nämnd av ofrälse häradshövdingar och sekreterare. Dessa personer, bland vilka märkas Nils Hansson Brask⁴ och Hans Hansson Bilefelt,⁵ fingo i uppdrag att först besvara fyra rättsfrågor i målet samt därefter uppsätta förslag till dom. Ehuru detta förslag sannolikt blivit gillat av Johan III, blev det likväl aldrig i vederbörlig ordning dagtecknat och underskrivet. Det bevarades emellertid i avskrift bl. a. hos Bilefelt, som

¹ Rålamb, a. a. (1679), s. 270.

² Erik Sparres »Undervisning om arvtäkt» förekommer nämligen stundom avskrifterna i ofullständigt skick, varvid endast den första, allmänna delen medtagits, under det att de delar, som direkt hänföra sig till rättsfallet i fråga, uteslutits. Se t. ex. Nordinska saml. (UB), nr 318, fol. 42 f.

³ Jfr min Inledning till Hist. handl., D. 27: 1, s. 15, där en daterad sen arvskrift finnes omtalad.

⁴ Det är denne person, i vars kopiebok den i bilagan (nedan, s. 87) förekommande avskriften av mellersta lagens bestämmelser om istadarätt jämte bifogade marginalanteckningar återfunnits. Om honom, se vidare min artikel i Svenskt biografiskt lexikon, Bd 6 (1926), s. 65 ff.

⁵ Jfr ovan, s. 64 not 3.

tydiligen haft den felaktiga uppfattningen, att utkastet sedermera blivit av konungen sanktionerat. Allmänt känt blev förslaget tro-
ligen först i slutet av år 1608, då Bilefelt till Erik Sparres barn lämna-
de en avskrift av »konung Johans dom».¹ De flesta bevarade avskrif-
terna kunna nämligen ytterst ledas tillbaka till just detta exemplar.
Sannolikt som följd av Bilefelts misstag kom »domen» sedermera att
spela en betydelsefull roll för den svenska rättsutvecklingen inom arvs-
rättens område.²

Det viktigaste momentet i »konung Johans dom» var onekligen,
att den fullständigt bröt med den äldre på mellersta lagen grundade
uppfattningen, att istadarätten gällde i andra sidolinjen. I likhet
med Erik Sparre ansågo nämligen författarna till utkastet, att hit-
hörande stadgande i mellersta lagen måste hava tillkommit genom
någon avskrivares tilltagsenhet, enär detsamma icke överensstämde
med lagens anda och f. ö. endast var till finnandes »uti få lagböcker
och i de, som ofullkomligaste äro». Men »uti de gamla, så ock nyss över-
sedda, som nu mest brukas», förekom det icke. I varje fall saknade
stadgandet tillämplighet i den förevarande rättstvisten, då närmaste
släkting här utgjordes av en kusin till arvlåtaren. Däremot hade sam-
ma författare intet att invända mot att istadarätten i första sidolinjen
liksom i bröst arv utsträcktes till femte led, vilket tydligen berodde
på att bestämmelserna härom funnits införda i den avskrift av Krist-
offers landslag, vars innehåll legat till grund för utkastet. Samtidigt
underströks emellertid vikten av att tillämpa den civila komputa-
tionen vid arvtäkt efter den tavla, »som i så många år på Stockholms
rådhus hängt haver och efter lagen sammandragen är». Användandet
av den kanoniska släktskapsberäkningen i enahanda fall betecknades
däremot i »domen» såsom en »villfarelse», vilken hade sin grund i
»oförstånd och oaktsamhet».

Om man utgår ifrån, att författaren till det Rosengrenska förslagets
B-text tagit intryck av innehållet i »konung Johans dom», återstår
att förklara, varför han i strid mot en av de där uttalade principerna
medgivit istadarätt åt kusiner, ehuru dessa befunno sig i andra sido-
linjen i förhållande till arvlåtaren. Först och främst må därvid erinras
om att det föregivna »prejudikatet» förnämligast riktade sig mot
kusinbarnens istadarätt, om vilken det var fråga i denna rättegång,
och därför endast i förbigående underkände varje slag av istadarätt
i andra sidolinjen. Men det förnämsta skälet var givetvis den om-

¹ Det är denna avskrift, som tryckts i Hist. handl., D. 27: 1, s. 155.

² Jfr nedan. — Hur »konung Johans dom» alltsedan dess inom litteraturen betrak-
tats såsom verklig utfärdad, kan ses av min Inledning till Hist. handl., D. 27: 1, s. 15.

ständigheten, att författaren till B-texten näppeligen kunnat undgå att taga hänsyn till den praxis, som alltjämt tillämpades inom riksrådet. Som exempel kan anföras riksens råds dom den 1 maj 1606, som alltså avkunnats vid en tidpunkt, då det Rosengrenska lagförslaget ännu ej fått sin definitiva utformning och sålunda får antagas hava utövat ett visst inflytande på det fortgående lagstiftningsarbetet.

Enligt dombrevet¹ skulle riksens råd i Örebro träffa ett avgörande mellan å ena sidan riksrådet Jöran Claesson [Stiernsköld] å sin hustru, Kerstin Hansdotters [Bielkenstierna] vägnar, och å andra sidan riksrådet Jöran [Nilsson] Gyllenstierna såsom representant för sin hustru, Ingeborg Claesdotter [Bielkenstierna], samt holmamiralen Nils Claesson [Bielkenstierna] å egna och sina bröders vägnar, angående arvet efter fru Karin Månsdotter [Liljeörn].² Den förstnämnde, vars hustru var faster till arvlåtaren, gjorde under rättegången gällande, att hustrun i egenskap av närmaste släkting skulle tilldelas hela arvet. De övriga arvspretendenterna åter visade sig samtliga vara kusiner till arvlåtaren.³ Riksråden stödde sin dom på en handskrift av Kristoffers landslag, vari medgavs istadarätt i andra sidolinjen enligt upplandstextens bestämmelser, och funno därför skäligt, att fru Kerstin delade med sig av arvet åt sin avlidne broders barn.⁴ I dombrevet heter det till yttermera visso, att de ord, medelst vilka istadarätten i andra sidolinjen uttryckligen medgavs, visserligen icke påträffats

¹ Tryckt i Handl. rör. Skand. hist., D. 29 (1848), s. 201—03, efter original i Svea hovrätts arkiv, RA. Jfr Abraham Brahes tidebok (ed. C. M. och R. Stenbock, 1920), s. 63, där det bl. a. heter: »[1606] 1 maj. Voro vi för rätta med Jöran Claesson om det arvet efter fru Karin på Edeby. Blev arvet herr Nils Gyllenstiernas barn frändömt. Vadde jag emot riksens råds dom till konungens egen dom.» — Denna vadeansökan synes i varje fall ej hava lett till någon påföljd.

² Samma dag avkunnade riksens råd en dom, varigenom släktingarna på mödernet till Karin Månsdotter frändömdes arvet efter henne. Detta dombrev finnes i bevarat i UB Perg.

³ Släktskapen mellan arvlåtaren och arvspretendenterna framgår av följande tabell:

Karin Axelsdotter [Tott]. † 1558. G. 1:0 m. Ivar Månsson [Liljeörn] till Edeby (Söd.). 2:0 m. Hans Claesson [Bielkenstierna].

1. Måns Ivarsson [Liljeörn] till Edeby. † 1569.	2. Claes Hansson [Bielkenstierna]. † före 1598.	2. Kerstin Hansdotter. G. 1575 m. Jöran Claesson [Stiernsköld].
Karin Månsdotter till Edeby. † 1604. G. 1582 m. Arvid Gustafsson [Stenbock].	Hans Claesson [Bielken- stierna]. † 1620.	Erik Claesson [Bielken- stierna]. † 1612.
	Ingeborg Claes- dott. G. 1600 m. Jöran Gyl- lenstierna.	Åke Claesson [Bielken- stierna], levde 1598. ärvde Ede- by. † 1662.
	Nils Claesson [Bielken- stierna].	

⁴ Härigenom tilldömdes familjen Bielkenstierna bl. a. säteriet Edeby i Rönö härad (Söd.). Jfr T. Berg, De särskilda fögderierna för förbrutna gods under Karl IX:s och Gustav II Adolfs regeringar (Medd. från svenska riksarkivet för år 1927), s. 198, och J. A. Almqvist, Frälsegodsen i Sverige under storhetstiden, D. 2: 2 (1935), s. 461 f.

»uti alla lagböcker, dock likväl uti många. Och hava mestadels alla domar intill denna tid efter dessa ord så dömda varit. Och när man rätt vill överväga dessa ord, äro de väl till att gilla och äro icke heller emot de andra lagböcker, uti vilka samma ord icke finnas, vilka vi ock säga rätta vara.»

Samma ståndpunkt beträffande istadarätt i andra sidolinjen intager också Karl IX:s eget lagförslag, ehuru det i olikhet mot det Rosengrenska förslagets B-text begagnar den kanoniska komputationen.¹

Båda lagförslagen från 1600-talets första decennium bibehålla sålunda i princip mellersta lagens bestämmelser beträffande istadarätten i andra sidoparentelen, ehuru dessa regler i allmänhet tolkades vida snärvare, än som varit fallet under medeltiden. Författarna till det Rosengrenska förslagets A-text hade visserligen velat lagfästa den tidigare utvecklingen, men en så konservativ ståndpunkt hade vid ingången till det sjuttonde seklet föga utsikter att slå igenom. De frön, som inom arvsrättens område utsåts av Olavus Petri och Erik Sparre, hade numera börjat gro. En bidragande orsak härtill var den mottaglighet för den tysk-romerska rättens inflytelser, som låg så att säga i själva tidsandan, och som på detta område obönhörligt visade hän mot en stark begränsning av istadarätten. Ännu 1606 hade, som vi sett, praxis godkänt en istadarätt i andra sidolinjen åtminstone i viss utsträckning. Även i första sidoparentelen tillämpades samtidigt istadarätt i enlighet med mellersta lagen, vilket bl. a. framgår av ett rättsfall, som avdömdes den 6 juli 1607 å Nils Bielkes lagmansting i Östergötland.² Nils Månsson i Staby hade dött och såsom närmaste släktingar efterlämnat tvenne systrar samt en avliden broders dotterson. Systrarna ville icke medgiva, att brorsdottersonen skulle få del av arvet. Men Bielke motiverade sin dom med att »Sveriges lag innehåller och förmåler uti Ärvdabalken, att slicht tager broders barn som broder och slicht systerbarn som syster i n t i l l f e m t e m a n», varför brorsdottersonen tilläts taga arv efter sin morfars bror jämte dennes systrar.

Den justinianska rätten medgav som bekant ingen istadarätt i andra sidolinjen och i första sidoparentelen endast för helsyskons barn. Det kunde därför med hänsyn till kända omständigheter endast bli en tidsfråga, när mellersta lagens bestämmelser på dessa punkter

¹ Lagförslag i Carl den niondes tid, s. 133—34. Hithörande regler äro f. ö. oklart avfattade och i viss mån stridande mot varandra.

² Detta rättsfall är i sin helhet tryckt hos G. E. Fahlcrantz, Rättfärdighet i rättskipning, D. 1 (1903), s. 212.

skulle komma att modifieras. Det första steget i denna riktning togs redan vid landslagens tryckning 1608. Den handskrift, som låg till grund för tryckningen, var nämligen ett exemplar av Kristoffers landslag, vari mellersta lagens bestämmelser om istadarätten icke blivit införda. Att detta skett medvetet, visar den samling av »varietates», som ingår såsom bihang i den tryckta editionen, och vari de olika stadgandena om femte man bifogas »ex lege antiqua». Samma medvetna begränsning av mellersta lagens bestämmelser om istadarätt finner man också vid stadslagens tryckning 1618, vilket är så mycket mera anmärkningsvärt, som dessa i regel icke såsom i Kristoffers landslag vid en senare tidpunkt blivit införda. Förklaringen härtill är, att man vid tryckningen funnit exemplar av stadslagen, som ej innehöllo dessa tillägg, varav man i analogi med landslagen drog den felaktiga slutsatsen, att stadgandena om femte man i senare tid dit överförts från »middellaghen». Samtiden hade nämligen fått uppmärksamheten riktad på det förhållandet, att laghandskrifterna innehöllo åtskilligt, som »antingen för någon nytta eller vanart av någon främmande eller ock utav oaktsamhet och oflit av inländska skrivare skett är, såsom ock väl något annat finnes uti lagböckerna efter mångas godtycke insatt, som haver föga skäl med sig och intet behövdes».¹ Det gällde därför att, innan laghandskrifterna utgavos genom trycket, söka återfinna den ursprungliga texten, som såvitt möjligt borde vara fri från alla främmande tillsatser. Därvid synes man ifråga om arvsreglerna hava begagnat de justinianska lagböckerna till rättesnöre. I likhet med Erik Sparre ansåg nog mer än en vid denna tid, att »Sveriges lag är medels i alle stycker i Ärvdabalken likmätig med kejsarlagen, så ock i mycket annat; kan ock till äventyrs i förtiden icke allenast hava varit här brukad utan ock utdragen utav själva kejsarlagen».² Följden måste bliva en återgång till Kristoffers landslag i dess ursprungliga skick, och vad stadslagen beträffar, kom östgötatexten av samma skäl att läggas till grund för tryckningen.

Vi hava i det föregående sett, vilken stor betydelse doktrinen ägt, då det gällt att leda rättsutvecklingen in på nya banor. Måhända hade utvecklingen icke gått så hastigt, om någon rättslärdd uppträtt och försvarat de gamla kanoniska principerna, men doktrinen män hade till största delen blivit utbildade vid tyska universitetet och voro därför benägna att åtminstone i alla tveksamma fall rätta sig efter de tysk-romerska rättsprinciperna. Därtill kom en viss osjälvständighet, som medförde, att de svenska rättslärde vid denna tid i tur och ord-

¹ Hist. handl., D. 27: 1, s. 164.

² Hist. handl., D. 27: 1, s. 133, not 1.

ning upprepade varandras åsikter i mer eller mindre utvecklad form. Även detta samverkade sålunda till det betydelsefulla förhållandet, att doktrinen vid början av 1600-talet kunde arbeta med en i det stora hela obruten front.

De åsikter angående istadarättens utsträckning, som framställts av Olavus Petri och Erik Sparre, gingo sålunda också igen i den närmast följande doktrinen, bland vars representanter riksrådet JOHAN SKYTTE och borgmästaren HANS OLOFSSON äro de mest framträdande. Den kommentar till stadslagen, som Skytte 1608 påbörjade, och som Hans Olofsson 1620 ytterligare bearbetade,¹ utgör, åtminstone vad Ärvdabalken beträffar, till största delen en sammanarbetning av tidigare framställningar i ämnet.² Hans Olofssons inledning till nämnda balk visar sig exempelvis sålunda vid närmare granskning vara så gott som ordagrant hämtad från Sparres ovan omförmälda »Undervisning om arvtäkt». I kommentarens hithörande del följer först en utförlig redogörelse för stadslagens olika bestämmelser om istadarätten. Upplandstexten har därvid tjänat Skytte till ledning, och mellersta lagens stadganden om istadarätt intill femte led i såväl bröstarv som i första och andra sidolinjen finnas alltså representerade. Lagtexten tolkas emellertid utan vidare så, att kusiners avkomlingar sakna istadarätt.³ Härefter ingår författaren på en vidlyftig kritik av de anförda lagbestämmelserna, varvid han bl. a. stöder sig på Kristoffers landslag och vissa från den justinianska rätten hämtade satsar, vilka delvis förut blivit använda av Olavus Petri. Ehuru den 1608 tryckta editionen av Kristoffers landslag uttryckligen i bröstarv medgav istadarätt endast åt barnbarn, hade varken Skytte eller Hans Olofsson något att invända mot att samma istadarätt utsträcktes in infinitum. Måhända hava författarna därvid tagit intryck av ett annat stadgande i Ärvdabalken, där det heter, att vid tvist mellan bröst-arvinge och bakarvinge i lika led gånge »bröstarv till och bakarv ifrån». I varje fall anför Skytte detta stadgande som stöd för sin mening, att barnbarnsbarn alltid skulle ärva framför dem, som i bak-arv voro lika när skylda i förhållande till arvlåtaren.⁴ Huru som helst

¹ Se härom närmare min artikel i SvJT 1943, s. 133 f.

² Jfr Johan Skyttes kommentar till stadslagen (ed. E. Wolff, 1905), s. 60 ff.

³ »Aldenstund bryllinga och sysslinga widh then döda äro hvarcken broder eller syster medh then döde, ej heller faderbroder, fadersyster, moderbroder eller modersyster widh then döda, så äre the samma bryllingar och sysslingar icke skyldiga till at nogot gifva sin broders eller systers barn medh sigh uthan behålla arvet allena, effer the äre een leedh närmare.» Johan Skyttes kommentar till stadslagen (ed. Wolff), s. 68—69. Jfr innehållet i 1587 års utkast till dom (Hist. handl., D. 27: 1, s. 155 ff.).

⁴ R å l a m b, a. a. (1679), s. 277—78, anför senare följdriktigt samma lagrum såsom motiv för en obegränsad istadarätt i bröstarv.

var författarnas ståndpunkt säkerligen influerad därav, att de justianska novellerna i bröstarv stadgade istadarätt in infinitum. Som man kunnat vänta, kom kritiken istället att riktas mot mellersta lagens arvsbestämmelser i första och andra sidoparentelen. Vad först angick stadgandet, att brorsbarn skulle taga arv som broder och systerbarn som syster allt intill femte man, hade Skytte trott sig finna, att detta icke förekom »uti många lagböcker och synes nyligen vara där inkommet». Stadgandet befanns f. ö. »sträva mot själva landslagen», som uttryckligen föreskrev, »att man intet skall giva ut i andra slakten, utan där se barnbarn eller samsyskonebarn vid den döda», varav författaren drog den slutsatsen, att landslagen i första sidolinjen endast medgav istadarätt åt helsyskons barn. Det anförda lagstadgandet lade också hinder i vägen för en istadarätt i andra sidolinjen. »Ty», frågar författaren, »om den, som närmare är, skall taga alltsammans och intet giva ut i andra slakten, utan det se barnbarn eller samsyskonebarn den dödas, som förr är sagt, huru rimmar det sig då, att faderssysters barnbarn till femte man skall jure representationis komma till arv?» Dock ville Skytte icke förneka, »att många domar äro så fällda, det den dödes faderssyster, antingen hel eller halv, haver givit sin systers eller broders barn med sig, efter som är till att se utav den dom, som riksens råd fällde i Örebro anno 1606 den 1 maj emellan Jöran Claessons [Stiernsköld] fru till Biby och hennes broders, Claes Hanssons [Bielkenstierna] till Årsta barn, så att hon måste dem giva två delar av arvet, och hon, som tog de andra med sig till arvet, icke bekom mer än en tridiung.»¹ Det hör till saken — ehuru Skytte icke här omnämner förhållandet — att han själv varit en bland domarna i den nyssnämnda arvstvisten. Hans i kommentaren manifesterade nya åsikt har därför av allt att döma tillkommit först efter landslagens tryckning och förklaras alltså i själva verket av den omständigheten, att den tryckta editionen ej medger någon istadarätt i andra sidolinjen. Mellersta lagens regel, att femte man må ej arv taga, upprätthålles dock såväl av Skytte som av Hans Olofsson, vilka emellertid såsom en naturlig konsekvens härav utgå ifrån, att den kanoniska komputationen bör gälla vid arvtäkt. Sannolikt hava dessa författare — i olikhet mot Olavus Petri — ej ansett sig kunna frångå stadslagens uttryckliga bestämmelse härom. I praxis hade emellertid

¹ Detta citat återfinnes i Wolffs edition av kommentaren i ett delvis förvanskat skick. Så anges t. ex. årtalet för domen vara 1566 i stället för 1606. Rätta årtalet finnes emellertid i en bland J. Stiernhööks efterlämnade papper (Västmanlands-Dalans nations bibliotek, Uppsala) anträffad avskrift av kommentaren. Denna avskrift har Stiernhöök egenhändigt utfört, sannolikt 1641. Se härom närmare min uppsats: »Wolffs edition av Johan Skyttes kommentar till stadslagen. En textkritisk granskning» (i Festskrift tillägnad Karl Schlyter 1949), s. 20 ff. Jfr f. ö. ovan, s. 78.

den civila komputationen alltmär börjat begagnas vid underrätterna såväl på landsbygden¹ som i städerna,² och genom hovrättens resolution den 8 juli 1615³ förklarades den tillämplig jämväl i överrätten, enär den ansågs bäst komma »överens med Sveriges lag».⁴

Ovan har redogjorts för hur mellersta lagens stadgande om istadarätt i första sidolinjen ännu 1607 tillämpats i praxis. Efter landslagens tryckning, och sedan doktrinen uttalat sig mot bestämmelsen i fråga, finnas skäl till antagandet, att en förändrad uppfattning i praktiken inom kort skulle göra sig gällande. Detta skedde ock genom regeringens resolution den 29 mars 1633 i tvisten mellan Erland Björnssons [Bååt] arvingar.⁵ Arvlåtarens systerson Carl Christersson Månesköld ville i detta mål icke dela med sig av arvet åt sina kusinbarn, vilka stödde sina anspråk på mellersta lagen.⁶ Svea hovrätt, till vilken domstol arvstvisten instämts, överlämnade rättsfrågan till Kungl. Maj:ts avgörande. Månesköld gjorde bl. a. gällande, att mellersta lagens hit-hörande bestämmelse stred »både emot Guds och naturlig lag». Av-

¹ Jfr rikskanslern Axel Oxenstiernas uttalande i hovrätten 1615 ⁹/₆ (Hovrättens prot., RA).

² Jfr Hist. handl., D. 27: 1, s. 107.

³ Hovrättens prot. (RA). Även i Liber causarum (RA), vol. 3, nr 1. Resolutionens innehåll står i överensstämmelse med den uppfattning, som i hovrätten gjorts gällande av rikskanslern Axel Oxenstierna i egenskap av part i hithörande mål. Denne hade nämligen påpekat, att landslagen i ÅB kap. 3 uppräknar leden ifrån den döde, ehuru den icke nämner själva siffertalen, »vilket en förständig domare väl kan göra». Arvstavlån på Stockholms rådhus borde enligt Oxenstiernas mening hava vitsord, dels emedan den hade sin grund i lagen, och dels emedan den i så många år hade hängt »utan gensago; hade ock icke heller kunnat komma dit utan publica autoritate».

⁴ Inom den senare doktrinen voro meningarna delade, beträffande vilken släktskapsberäkning, som skulle tillämpas vid arv. Stiernhök, Lundius och N e h r m a n höllo därvid fortfarande på den kanoniska komputationen. Jfr diskussionen i riksrådet den 1 juli 1636 enligt Svenska riksrådets protokoll, D. 6 (ed. S. Bergh, 1891), s. 351. Även inom 1686 års lagkommission var saken föremål för diskussion (J. Nilsson, Bidrag till ärfdabalkens historia, D. 2, s. 10, 19 och 32). Resultatet blev, att arvsreglerna i 1734 års lag grundades på den civila komputationen, eller som det heter i ÅB kap. 1 § 2: »Ätt räknas ledevis ifrån och ej med den döda till och med den som ärver.»

⁵ Jfr Svenska riksrådets protokoll, D. 3 (ed. N. A. Kullberg, 1885), s. 84—85; Svea hovrätts dombok 1633 ⁶/₄; liber causarum, vol. 60, n:o 8 samt referentboken, Bd 1 under 1629 ¹⁰/₁₂ (allt RA).

⁶ Släktskapen mellan arvlåtaren och arvspretendenterna framgår av följande tabell:

Björn Pedersson [Bååt], riksråd. † 1570.			
Erland Björnsson [Bååt], riksråd. † 1628.	Brita Björnsdotter. † 1597. G. m. Christer Carlsson Måne- sköld.	Jakob Björnsson [Bååt], † 1588.	
	Carl Christersson Månesköld. † 1671.	Jakob Jakobsson Sna- kenborg [Bååt]. † 1627.	
Elin Bååt. G. m. Lennart Svenske.	Ingeborg Bååt. † 1635. G. 1632 m. Johan Lilliehöök.	Catharina Bååt. † 1698/99. G. 1641 m. Lars Sparre.	Sten Bååt. † 1639.

görande för regeringen synes emellertid hava varit, att den tryckta editionen av landslagen icke stadgade någon istadarätt i förevarande fall. Visserligen fanns mellersta lagens återopade stadgande intaget bland »varietates» i samma edition, men detta betydde ingalunda, att detsamma skulle gälla. Tvärtom var denna omständighet snarare ett stöd för huvudtextens prioritet.¹ I anledning härav beslöt regeringen, att istadarätt i första sidolinjen skulle medgivnas åt syskons barn men icke längre,² vilket i sin tur föranledde Svea hovrätt att den 6 april 1633 avdöma arvstvisten till Måneskölds förmån.

Oaktat samtliga hovrätter voro skyldiga att döma efter de beslut Kungl. Maj:t meddelat i varje särskilt mål, visade det sig sedermera, att hovrätten i Finland icke ställt sig till efterrättelse regeringens resolution om istadarättens inskränkning i första sidolinjen. Presidenten i Åbo hovrätt JÖNS KNUTSSON KURCK hade sannolikt under 1630-talet författat en skrift om arvtäkt, benämnd »Censura de jure hæreditario», vari istadarätt »intill femte man» fortfarande medgavs arvingar i bröst arv och första sidoparentelen.³ Måhända har denna skrift medverkat till att mellersta lagens bestämmelse om istadarättens utsträckning intill femte led i första sidolinjen kom att tillämpas i Finland, långt efter sedan stadgandet härom upphört att gälla i det egentliga Sverige. Att Åbo hovrätt i varje fall varit oviss om hur långt istadarätten borde utsträckas, framgår av förhållandet, att hovrätten i flera skrivelser anhållit om närmare besked i ämnet. Den sista skrivelsen, som är riktad till riksdrotsen Per Brahe, utfärdades den 23 december 1661 och ankom till Visingsborg den 21 januari 1662.⁴ Det är sannolikt med anledning av denna skrivelse, som riksdrotsen år 1665 begärde betänkande om istadarättens utsträckning av den detta år församlade lagkommissionen. I betänkandet härom, som

¹ Jfr R å l a m b, a. a. (1679), s. 275: »Uti denna lag (Kristoffers landslag) uteslutas de orden *allt intill femte man* och restringeras jus repræsentationis till samsyskonebarn allena. Och det icke av förgätenhet, ty medellagens ord finnas igen uti åtskillnaden, dock icke som en regel att döma efter, utan till underrättelse av åtskillnaden på det, som förr haver varit och härefter vara skall.»

² Av ett visst intresse är att iakttaga, hurusom ungefär samtidigt i Danmark genom Christian IV:s förordning av den 23 april 1632 istadarätten utsträcktes till att omfatta jämväl första sidolinjen, varvid gränsen även här i överensstämmelse med den tysksromerska rätten sattes vid syskons barn. För Danmark innebar antagandet av denna rättsregel sålunda en utsträckning, för Sverige åter en inskränkning i istadarättens äldre omfång. Jfr C h r. L. E. S t e m a n n, Den danske Retshistorie (1871), s. 419.

³ Nämnda arbete är efter en avskrift tryckt av O. H. j. G r a n f e l t i Tidskrift utgiven av Juridiska föreningen i Finland 1923, s. 274—76. Istadarättens utsträckning till femte man är visserligen ej fullt tydligt angiven i skriften, men å andra sidan kan Kurcks förklaring, att bröstarvingar »intill femte man» alltid skola gå före syskon, och syskons avkomlingar »intill femte man» i sin tur före farfar, näppeligen förklaras på annat sätt. Jfr R å l a m b, a. a. (1679), s. 278.

⁴ Åbo hovrätts skr. till Kungl. Maj:t (RA).

avgavs den 20 december s. å., och som förmodligen formulerats av STIERNHÖÖK, hade kommissionen beträffande istadarätten i första sidolinjen intet att erinra mot riktigheten av den tolkning, som legat till grund för regeringens resolution den 29 mars 1633. Däremot hemställde kommissionen i detta sammanhang, att Kungl. Maj:t måtte förklara istadarätten i bröstarv gälla in infinitum, i likhet med vad som var stadgat i Upplandslagen och f. ö. befanns vara i överensstämmelse med »den naturliga och mest all annor folks lag».¹ Kungl. Maj:t nöjde sig emellertid med att genom skrivelse den 25 april 1667 förståndiga Åbo hovrätt att i arvfall rätta sig efter lagens klara och tydliga ordalag, varav framginge, att »i bakarv och sidoarv den, som fjärmare är, av den närmare uteslutes». Dock tillades, att »det, som före detta av eder kan vara dömt», skulle lämnas »oförändrat».² Ännu en gång hade sålunda mellersta lagens bestämmelser om istadarätt blivit tillbakavisade.

Arbetet med 1665 års ovan omnämnda betänkande hade tydligen riktat Stiernhööks uppmärksamhet på lagens bristfälliga arvsregler och blottat behovet efter nya bestämmelser i ämnet. Då Stiernhöök påföljande år, den 11 mars 1666, erhöll kungligt uppdrag att översätta lands- och stadslagarna till då bruklig svenska, tog han sig istället för att utarbета lagförslag med utförliga motiv, varvid han betecknande nog började med ärvdabalken.³ Han fick därigenom tillfälle att utförligt beröra även hithörande spörsmål. Stiernhöök medgav, att landslagen i bröstarv stadgade istadarätt endast för barnbarn men ansåg, att domstolarna trots detta förhållande borde följa Upplandslagen, som i motsvarande fall föreskrev istadarätt intill femte man. Till stöd för denna åsikt åberopade han »konung Johans dom», som i detta avseende sades fortfarande äga prejudice-rande verkan. Visserligen hade denna »dom» även i första sidolinjen följt Upplandslagen och medgivit istadarätt intill femte led, men sedan konung Karl IX »konfirmerat» Kristoffers landslag, stod detta medgivande ej längre i överensstämmelse med lagens uttryckliga föreskrift.⁴ Att istadarätten i detta fall icke borde sträcka sig längre än till och med andra led (= syskons barn), framgick enligt Stiernhöök av 1633 års hovrättsdom, vilken senare alltså skulle hava upphävt »konung Johans dom» hithörande del. Dessutom hade en dylik

¹ Betänkandet är tryckt i *Åtgärder för lagförbättring* (ed. C. J. Wahlberg, 1878), s. 217—18.

² Brevet är tryckt hos Schmedeman (1706).

³ Hithörande lagförslag äro tryckta i *Förarbeten till Sveriges rikets lag 1666—1686* (ed. J. E. Almquist, 1933).

⁴ Jfr den mera kortfattade framställningen i samme författares arbete *De jure Ivecunum et Gothorum vetusto* (1672), s. 24 f. och 191 ff.

begränsning »större skäl» för sig, eftersom därigenom den svenska rätten bragtes i överensstämmelse med den justinianska lagstiftningen. Stiernhöök omtalar slutligen, att istadarätt tidigare med stöd av »Upplandslagen» förekommit även i andra sidolinjen, men denna utveckling hade tagit ett hastigt slut genom »konung Johans dom», vilken »grundligen denna mening förlagt haver». I det stora hela gå samma åsikter igen hos senare juridiska författare under 1600-talet, om också motiveringen är av växlande innehåll.¹

Under tre århundraden hade kampen varat mellan de intressen, som representerades å ena sidan av landslagens östgötatext med en vid första sidolinjens andra led begränsad istadarätt, å andra sidan av den uppländska texten med en istadarätt, som praktiskt taget löpte in infinitum, för att slutligen avgöras till de förras förmån. Djupare sett var det emellertid ingalunda fråga om, huruvida den ena eller andra texten skulle hava företräde. Kampen rörde sig i själva verket om, huruvida det var den kanoniska eller den justinianska rättens inflytande på den svenska rättsutvecklingen, som skulle avgå med segern. Så länge påvekyrkan ägde bestånd i vårt land, var det kanoniska inflytandet det övervägande, varav följde, att de uppländska arvsreglerna under namn av mellersta lagen småningom alltmer vunno terräng. Men sedan det kanoniska greppet på den svenska familjerätten genom reformationen delvis fått giva vika för att istället lämna rum åt ett motsvarande tysk-romerskt inflytande, kom östgötatexten ånyo till heders, och då denna i bröstarv till innehållet icke var fullt identisk med de justinianska novellerna, bragtes den svenska rätten småningom med stöd av den inhemska doktrinen på sedvanerättslig väg² i även denna del till överensstämmelse med den tysk-romerska rättens stadganden i ämnet. Den praxis, som sålunda under 1600-talet utbildats i Sverige, kodifierades sedermera i 1734 års lag.³

Från och med 1800-talet har dock en tydlig svängning i den allmänna uppfattningen ägt rum. Visserligen avtog Kungl. Maj:t en enskild motion, som godkänts av samtliga stånden vid 1828—30 års riksdag, att istadarätten skulle utsträckas att gälla in infinitum i för-

¹ Se t. ex. Råla mb, a. a. (1679), s. 277—83, och Cl. Kloot, *Then svenska lagfarenheetz spegel* (1676), s. 103—05. — Vissa speciella frågor rörande istadarättens omfattning under 1600-talet finnas behandlade hos Holmbäck, a. a., s. 209—10.

² Jfr Abrahamssons kommentar till landslagen, 1 uppl. (1702), s. 109; 2 uppl. (1726), s. 316.

³ Jfr ÅB 2 kap. 2 §: »Ej må någon annan arv taga, så länge bröstarvingar äro till, antingen de äro närmare eller fjärrare i rätt nedstigande ätt.»

sta sidolinjen,¹ men då motionen förnyades vid 1844—45 års riksdag,² godkändes densamma av höga vederbörande, varefter principen upphöjdes till lag genom kungliga förordningen den 19 maj 1845. Såsom motiv anfördes endast, att det numera ansågs obilligt, att fjärrmare sidoarvingar, »som vanligen äro minderåriga», skulle bliva vanlottade, blott emedan de haft olyckan att förlora sina föräldrar eller andra anhöriga i rätt uppstigande led, genom vilka arvet eljest skulle hava kommit dem till godo. Slutligen har genom lagen den 8 juni 1928 istadarätt in infinitum införts även i den andra sidoparentelen.³ Betydelsen härav förringas dock genom förhållandet, att arvsrätten samtidigt avskurits redan vid kusiner. Principiellt innebära emellertid de båda nyssnämnda lagändringarna på arvsrättens område, att det tysk-romerska inflytandet på en viktig punkt brutits, och att utvecklingen med vissa modifikationer⁴ ånyo närmat sig det rättstillstånd, som i äldre tid reglerades genom den s. k. mellersta lagen.

Bilaga.

Den s. k. mellersta lagens bestämmelser om istadarätt.

Efter en avskrift från senare delen av 1570-talet i Nils Hansson Brasks kopiebook (B 113, UB).

Arffda balcker vtaff the böcker, man will kalla the[n] medelste lagenn. Wdtur Nils Jonszons gamla book i Linköpingh.⁵

Döör bonde eller hustru och leffue barn effter, son och datter, ärrfue son tueluti och datter tridiung, och tagi tolckit sonebarnn som son och tolckit datterbarnn som datter, alt thill fempte mann, änn thå at någon leffua aff syskenom. Nu äre ey the thill, thå ähr fader och moder; tagi fader tueluti och moder tridiung. Ehr ey the till, tå ähr broder och syster; tagi broder tueluti och syster tridiung,

¹ Se Expeditionsutskottets förslag till und. skrivelse n:r 287 vid 1828—30 års riksdag.

² Se Expeditionsutskottets förslag till und. skrivelse n:r 91 vid 1844—45 års riksdag.

³ »Är farfader, farmoder, morfader eller mormoder död, då dele den dödes barn hans lott» (Nya ÄB kap. 1 § 3).

⁴ Se härom närmare Lagberedningens förslag till revision av ärvdabalken II (1925), s. 125—29.

⁵ Nils Jonszon är identisk med dåvarande borgmästaren i Linköping Nils Jöns son (Joensson), vilken under perioden 1580—1607 skulle komma att tjänstgöra som lagläsare i Kinda, Valkebo, Åkerbo, Hanekinds, Göstrings och Lysings härad i Östergötland. Om honom se närmare S. Kraft och F. Lindberg, Linköpings historia II:1 (1946), s. 143.

och tagi tolckit broderns barnn aff arffue som broder och tolckit systers barnn som syster, alt till fempte man, än tå att antingenn leffuer broder eller syster. Ehru ey the till, thå ähr faderfader och fadermoder; thagi faderfader tueluti och fadermoder tridiung. Eru ey the till, tå ähr moderfader och modermoder; tagi moderfader tuäluti och modermoder tridiung. Ärhu ey the till, thå ähr faderbroder och fadersyster; tagi faderbroder tueluti och fadersyster tridiungh. Eru ey the thill, thå ähr moderbroder och modersyster; tagi moderbroder tueluti och modersyster tridiung. Ehwar som faderbroder och fadersyster [moderbroder eller modersyster] thesz döda kunna till arffz komma effter sins broders barnn eller och sinom systerbarnom, thå skole [ä] the sinom broders barn [och sinom systerbarnom] arff medh sig giffua, thenn broders lutt aff brodrenom komma och thenn systers lutth aff systrenom komma, alt innann fempte mann.¹ Eru ey the till, thå äre bryllinger och syslinger; tagi bryllinger tueluti och sysling tridiung. Nu i huad stadh som deles wede å fäderne och å möderne, huad thett ähr mann eller quinna, och äre the iempsky[l]dh then dödhe, thå tagi ä å fäderne tueluti och å möderne tridiung. Ähr annat närmer, tagi altsamman och giffui inthe vtaff i andra slechtenne etc.

¹ B r a s k har här antecknat i marginalen: »Miszförstånd i lagenn. Thetta streff[uer] emot alla rä[t]uisa lagböcker. En dåre gör må[n]ge dårer.»

OM S. K. EVIGA RÄNTOR I DET MEDELTIDA STOCKHOLM

De räntor, som under medeltiden utgingo från stadsfastigheter, voro av flerfaldigt slag. Rättsligt sett kunna de uppdelas i sådana, som utgjorde ersättning för nyttjande av fastighet, och sådana som erlades för disposition av i fastigheten nedlagt kapital. I förra fallet betalades räntorna av en arrendator, resp. hyresgäst, till fastighetsägaren; i senare fallet var det fastighetsägaren själv, som erlade ränta till tredje man. En kapitalist, som önskade förskaffa sig en stadigvarande årlig inkomst, kunde alltså antingen köpa en fastighet i avsikt att uppbära avkastningen av denna eller också överlåta sitt kapital till en fastighetsägare med villkor, att denne avstod en viss del av den ränta, som utgick ur hans fastighet. Om i senare fallet räntan principiellt förutsattes kunna utgå för all framtid, uppstod den form av inkomst, som under medeltiden gick under namn av »evig ränta». Denna ränta var formaliter icke identisk med vad vi i våra dagar kalla låneränta, utan var konstruerad som ett mellanting mellan avkomst och låneränta i syfte att kringgå det kanoniska ränteförbudet. De närmare omständigheterna voro följande.¹

På åtskilliga ställen i den heliga skrift² omtalas tagandet av ränta som en moraliskt förkastlig handling. Den kanoniska rätten, som delvis var grundad på bibeln, kunde därför icke undgå att intaga samma ståndpunkt. Räntetagandet som sådant karakteriserades också av kanonisterna som ocker och gjordes till föremål för kyrkliga straff. Även i den världsliga lagstiftningen trängde principen små-

¹ Den följande framställningen rörande kanonisternas rättskonstruktioner bygger i huvudsak på B. von Stempell, *Die ewigen Renten und ihre Ablösung* (Diss. Leipzig 1910), s. 26 ff. och 41 ff. Se även M. Neumann, *Geschichte des Wuchers in Deutschland* (1865); F. Beyerle, *Die ewigen Renten des Mittelalters* (in *Vierteljahrsschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte* IX, 1911). — En jämförelse med fransk rätt kan ske genom studiet av Ch. Lefebvre, *Observations sur les rentes perpetuelles dans l'ancien droit français*. Paris 1914.

² Se t. ex. Andra Mose bok, kap. 22, v. 25; Tredje Mose bok, kap. 25, v. 36; Femte Mose bok, kap. 23, v. 19—20.

ningom igenom. Genom ränteförbudet hade emellertid den katolska kyrkan i själva verket bundit ris åt egen rygg, och den hade därför intresse av att ur förbudssynpunkt tolka räntebegreppet så snävt som möjligt. Först och främst dekreterades, att uppbärandet av ränta i form av arrende ej var något ocker. Ett stöd för denna åsikt funno kanonisterna i Första Mosebok, kap. 47, v. 24, där det heter: 'Och när grödan inkommer, skolen I giva en femtedel åt Farao.' Denna ståndpunkt innebar en given förmån för kyrkan, som med tiden erhållit väldiga jordkomplex, av vilkas avkastning den var beroende. Men då kyrkan ofta kom i besittning även av löst kapital, uppstod problemet, hur detta skulle kunna göras räntebärande, utan att vederbörande råkade i konflikt med bibelns etiska norm. Detta spörsmål blev särskilt brännande i städerna, där man börjat reagera mot det kyrkliga jordinnehavet och småningom på sina håll lyckats åstadkomma ett förbud för andra än borgare att förfoga över stadens tomter och gårdar. Anledningen var närmast den, att kyrkan tidigare, främst tack vare enskilda personers gåvor ad pios usus, lyckats slå under sig stora delar av stadsområdena, och då den därjämte pretenderade skattefrihet för all sin egendom, är det förklarligt, att de världsliga myndigheterna slutligen måste söka sätta spärr för en utveckling, som hotade att förkväva en stads alla möjligheter till ekonomisk uppblomstring. Ej utan skäl talades i detta sammanhang om kyrkans »döda hand». Om sålunda de kyrkliga institutionerna varken fingo äga stadsjord eller utlåna penningar mot ränta, låg det nära till hands för dessa att undersöka möjligheterna för skapandet av ett nytt rättsinstitut, som kunde ställas i kapitalplaceringens tjänst. Kanonisterna ansågo sig fortfarande på grund av redan nämnda skäl ej kunna frånträda uppfattningen, att försträckning (mutuum) måste vara fritt från ränta. Men om ränteavtalet formellt konstruerades som köp (emptio-venditio), borde det icke kunna drabbas av något förbud. Resultatet av detta skolastiska resonemang blev uppkomsten av institutet ränteköp. För att undgå anklagelsen, att detta endast var ett annat namn på det räntebärande hypoteket, framhölls, att föremålet för köpet ingalunda var räntan såsom sådan utan i stället rätten att uppbära denna eller det s. k. jus exigendi. Den, som köpt en ränta, hade ej heller som vid försträckning någon panträtt i fastigheten. Snarare kom hans ställning att likna en fastighetsägares så till vida, att han ansågs äga en ideell andel i den fastighet, från vilken räntan utgick. Jus exigendi kunde emellertid förvärfvas även genom annat laga fång än köp, framför allt genom gåva, resp. testamente. En borgare kunde sålunda skänka till

kyrkan en s. k. själaränta att för evärdliga tider utgå från hans egen eller från någon annans fastighet. I senare fallet förutsattes, att vederbörande tidigare förvärvat dispositionsrätten över en ränta i dylik fastighet. Uttrycket själaränta innebar, att räntan skulle erläggas för en åtagen prestation från kyrkans sida, nämligen läsandet av ett kontinuerligt antal själamässor för visst i avtalet uppgivet ändamål. Genom dessa rättskonstruktioner hade kyrkan skapat ökade möjligheter att erhålla fasta årliga inkomster, varvid den skickligt kringgått såväl det kanoniska ränteförbudet som städernas förbud mot jordförvärv. Utvecklingen ledde dock snart till att åtminstone några hansestäder, t. ex. Riga och Bremen, nödgades förbjuda jämväl själaräntor inom sina områden.

De kamerala problem, med vilka kontinentens borgare brottades, blevo i sinom tid aktuella även i det medeltida Stockholm. Också här hotade kyrkans döda hand att förkväva stadens utvecklingsmöjligheter. För att skydda huvudstaden mot denna fara fann sig marsken Torgils Knutsson någon gång omkring år 1300 föranlåten förbjuda borgarna att sälja tomter och gårdar i Stockholm och på malmarna däromkring till någon medlem av »krigs- eller andliga stånden».¹ Det är anmärkningsvärt, att det här talas blott om försäljning. Gåvor ad pios usus, som voro av ojämförligt större betydelse, hade sålunda undantagits från förbudet. Detta är desto egendomligare, som ett dylikt undantag saknade motsvarighet i de flesta hansestädernas lagar. I Lybeck, där förbudet till en början omfattat allt kyrkans förvärv av stadsfastigheter, hade dock detta i längden ej kunnat upprätthållas, varför förbudet i en senare rättsredaktion av 1294 måst inskränkas till att gälla blott försäljning. Det är förmodligen denna redaktion (Cod. II, art. 226),² som utgjort förebild för Torgils Knutssons förbudsbrev för Stockholm. Lybeck var ju den hansestad, med vilken den svenska huvudstaden hade den livligaste förbindelsen.³ Även i Stockholm visade det sig emellertid snart, att själagåvornas växande antal hotade att äventyra stadens ekonomiska bestånd. Antagandet ligger därför nära till hands, att huvudstadens borgare skulle hava sökt och erhållit ett nytt förbudsbrev, gällande även för själagåva av jord, i överensstämmelse med vad som var stadgat bl. a. för Visby.⁴ Så blev dock icke förhållandet. Myndigheterna nöjde

¹ Innehållet i detta brev, som numera gått förlorat, anföres i Stockholms stadsböcker från äldre tid, Ser. I jordeböcker (1876), s. 441.

² Tryckt hos J. F. H a c h, Das alte Lübsche Recht (1839), s. 364. Jfr C. W. P a u l i, Die s. g. Wieboldsrenten oder die Rentenkäufe des Lübschen Rechts (1865), s. 33; P. R e h m e, Das Lübecker Ober-Stadtbuch (1895), s. 197.

³ Jfr N. A h n l u n d, Svenskt och tyskt i Stockholms äldre historia (1929), s. 7 ff.

⁴ Visby stadslag III: 1: 2.

sig med att gå en medelväg. I de till ordalydelsen okända äldre privilegierna för Stockholm har under 1300-talet inryckts en klausul, som sedermera stundom åberopas i stadens rättshandlingar från följande århundrade,¹ och som gick ut på att själågåva av jord skulle kunna ej endast bördas inom viss tid av arvingarna som vid vanlig fastighetsgåva,² utan även återlösas utan tidsbegränsning av »goda borgare» i allmänhet för en på officiell värdering grundad köpeskilling. I stadens tänkeböcker finnas också åtskilliga exempel på att borgare begagnat sig av möjligheten att på nämnda sätt förvärva stadsjord från kyrkan.³ Förutsättning härför synes hava varit att erhålla magistratens tillstånd i det enskilda fallet. Detta var f. ö. så mycket mera nödvändigt, som denna myndighet hade att föranstalta om utseendet av de »dandemän», vilka skulle uppskatta den utsedda fastighetens värde. På detta smidiga sätt voro Stockholms myndigheter i stånd att reglera omfånget av de kyrkliga jorddomänerna i huvudstaden genom att då och då i mån av behov tillåta tvångsförsäljning av en eller annan dithörande fastighet. Det är mot bakgrunden av dessa förhållanden man har att betrakta införandet av de eviga räntorna i Stockholms rättsliv under loppet av 1300-talet. Det tyska folkelementet, som vid nämnda tid i högsta grad behärskade huvudstaden,⁴ har förmodligen på sedvanerättslig väg infört såväl ränteköp som räntegåvor, därvid kraftigt understött av kyrkan, som önskade utnyttja dessa institut för sina speciella syften. Detta framgår dels därav, att den svenska stadslagen saknade varje bestämmelse härom, dels därav att nämnda institut i Stockholm praktiskt taget så gott som helt och hållet kommo att tagas i anspråk för kyrkliga ändamål. Det är denna utveckling, som i det följande skall bliva föremål för närmare utredning under ständig jämförelse med de utländska, speciellt hanseatiska förebilderna.

De tomter, som kyrkan på det ena eller andra sättet lyckats förvärva i Stockholm, gjordes i regel räntebärande genom att upplåtas till borgare mot årlig tomtlega eller tomtöre. Ägde kyrkan även huset på tomten, kunde detta uthyras, och räntan bestod då av hyresbeloppet, minskat med den årliga underhållskostnaden. I båda fallen löpte emellertid kyrkan risken att få avstå fastigheten åt någon borgare till följd av återköpsbestämmelserna. Visserligen erhöll kyrkan för dylik händelse motsvarande kapital i penningar, men på

¹ Se t. ex. Stockholms stads tänkeböcker (i det följande citerade Tb) 1475 ²/₈, 1477 ³⁰/₄, 1481 ²⁸/₂, 1496 ¹/₆, 1505 ¹/₁₂ (s. 98).

² MESTL, ÅB 19: 1.

³ Se t. ex. Tb 1498 ¹²/₂, 1504 ⁶/₅, 1505 ¹⁸/₈.

⁴ Jfr Ahnlund, a. a., s. II.

grund av det kanoniska ränteförbudet, som till yttermera visso uttryckligen införts i Sverige genom 1344 års kungliga stadga,¹ var det icke alltid så lätt att omedelbart göra kapitalet räntebärande på nytt, allra helst som köp av stadsfastighet fortfarande åtminstone i princip uteslutande var förbehållet medlem av borgerskapet. Under sådana förhållanden var det naturligt, att kyrkan med tillfredsställelse skulle komma att begagna sig av möjligheten att genom ränteköp förvärva eviga räntor. Ävenledes var det till fördel för kyrkan, om denna lyckades förmå stadsinvånarna att i framtiden låta själågåvorna utgå i form av dylika räntor, vilka i varje fall ej liksom tomterna kunde återköpas av vilken borgare som helst.

Någon exakt tidpunkt för införandet av eviga räntor i Stockholm kan icke fastställas på grund av det bristfälliga urkundsmaterialet. Sannolikheten talar dock för att reformen genomförts någon gång vid mitten av 1300-talet, måhända som en direkt följd av 1344 års stadga. Det äldsta kända ränteköpet i Sverige har enligt VON AMIRA² i varje fall ägt rum 1346. Vad Stockholm beträffar, återfinnes det äldsta belägget på förekomsten av eviga räntor därstädes i en på latin avfattad stiftelseurkund från 1370.³ Borgmästaren F. Brakels efterlämnade änka Gertrud Kansteen förklarar sig däri för sin egen och sina avlidna mäns själar vilja grunda en prebenda för ett altare i S:t Nikolai kyrka i Stockholm och anslår för detta ändamål vissa räntor från åtskilliga gårdar darsammastädes. Ett brev med liknande innehåll från år 1400 finnes även bevarat.⁴ Själva termen »evig ränta» möter dock först i tvenne urkunder från 1409.⁵

De nyss omtalade fallen av eviga räntor hava samtliga tillkommit för att tjäna fromma ändamål. Detta är ej heller förvånansvärt, eftersom det bevarade urkundsmaterialet från senare hälften av 1300-talet och början av 1400-talet till allra största delen härstammar från kyrkoarkiven. Bristen på andra källor får dock icke leda till den slutsatsen, att ränteköp borgare emellan ej skulle hava förekommit under samma tidsperiod. Härför talar, dels att själaräntor, som utgingo ur donator icke tillhöriga fastigheter, i regel förutsatte, att ränteköp tidigare ägt rum,⁶ dels att verkligen några fall från 1300-talet införts i

¹ Tryckt i DS n:r 3797.

² Nordgermanisches Obligationenrecht I (1882), s. 668. Urkunden, som finnes bevarad i original och härstammar från Östergötland, är tryckt i DS n:r 4067.

³ Jfr SRP n:r 963.

⁴ Jfr nyss anförda källa n:r 3120.

⁵ SD n:r 1071 och 1200. Jfr Handlingar rörande Helga lekamens gille i Stockholm (ed. I. Collijn, 1921), s. 103—05.

⁶ Jfr A. W i n i a r z, Erbleihe und Rentenkauf in Österreich (Gierkes Untersuchungen. Heft 80, 1906), s. 55.

Stockholms stads äldsta bevarade jordebok,¹ ehuru denna egentligen tager sin början först år 1420. Då källorna i och med detta sistnämnda år börja flöda rikligare än förut, visar sig rānteköpet också vara ett fullt utbildat rāttsinstitut i huvudstaden. För den allmänna affārsrörelsen synes rānteköpet i Stockholm dock aldrig kommit att spela samma roll som i kontinentens stāder. Åtskilliga rāntor tillkommo visserligen genom dylika köp ej minst under 1420-talet, men förr eller senare hamnade de som regel i kyrkans hānder. Som exempel må anföras de rāntor, som borgarna Gerhard Sodde och Lobbert van Kamen var för sig den 22 september 1421 resp. den 7 maj 1424 sålde till rådmannen Herman Rembeke. Den 26 september 1428 grundade nämnde rådmān en prebenda och skānte därvid just dessa rāntor jānte andra till underhåll av stiftelsen.² En dylik transaktion behövde icke nödvāndigt ske genom gāva. Kyrkliga institutioner i Stockholm hava sålunda ej sällan sökt göra sitt penningkapital rāntebārande genom att själva köpa eviga rāntor av stadens borgare.³

Formerna för rānteavtalet voro givetvis varierande allt efter det laga fång,⁴ som kom till användning. Se vi då först på rānteköpet, funnos i stadslagen som redan nämnts inga sārbestāmmelser hārom. Men då en evig rānta tydligen āven i Stockholm uppfattats som ideell andel i fastighet, ligger antagandet nāra till hands, att vederbōrande analogivis begagnat rāttssreglerna om köp av jord i stad. Dylikt köp skulle enligt lagen (JB 6) ske offentligēn på rådstugan infōr fogden, borgmāstaren och rådmānnen, varefter kontrahenterna skulle erhålla bekrāftelse på överlātelsen antingen medelst stadens brev och insegel eller genom att avtalet inskrevs i »stadens bok». Dock synes i praxis under 1400-talet det enskilt avslutade köpet hava tillerkānts obligationsrāttslig verkan. För att sādant avtal skulle få giltighet āven mot tredje man, förutsattes emellertid bl. a., att det sedermera offentliggjordes och i vederbōrlig ordning bekrāftades på rådstugan.⁵ Rānteköp följde ātminstone under 1400-talets förra hālfte i regel formerna för det enskilda fastighetsköpet. De under nämnda period i jordeboken infōrda rānteköpen⁶ inledas nāmligen sā gott som alltid med en

¹ Stockholms stads jordeböcker (i det följande citerade Jb) n:r 42 (1388) och 43 (1396).

² Jfr Jb n:r 26 och 27 samt Nyttā och nöje (1793), s. 237 ff. Se āven Samfundet S:t Eriks ārsbok 1917, s. 80—87.

³ Se t. ex. SRPerg. 1496 14/9. Jfr Hist. handl., Bd 4, s. 380 (n:r 27) samt Nyttā och nöje (1793), s. 353.

⁴ Ett fall av byte omnāmnēs i Jb n:r 1300 (1493). Vanligast voro dock köp och gāva (inklusive testamente).

⁵ Jag bortser i detta sammanhang frān hāvdebestāmmelserna, om vilka nārmare se I. W. Sjögren i Minnesskrift āgnad 1734 ārs lag, Bd 2 (1934), s. 304 ff.

⁶ Se t. ex. Jb n:r 43 (1396), 25 (1420), 26 (1421), 27 (1424), 32 (1425) och 213 (1439).

»bekännelse» av säljaren, att han »har sålt» en viss ränta till uppgiven person. Detta synes förutsätta, att själva köpeavtalet upprättats på ett tidigare stadium och således icke ens formellt ingåtts inför rätta.¹ Under 1400-talets senare hälft förekom det dock stundom, att ränteköpet verkställdes på rådstugan, såsom då exempelvis Joan Lyndorm den 12 november 1485 »kom [in]för rätten . . . och lät upp . . . herr Erik Andreæ en evig ränta i sitt hus och liggande grund, . . . [för] vilken föreskrivna inköpta ränta förenämnde Joan Lyndorm hade anammat, undfångit och uppburit 100 mark».² Det är särdeles anmärkningsvärt, att detta jämte andra liknande ärenden icke förekomma i jordeboken men väl i tänkeboken, d. v. s. stadens allmänna rättsprotokoll. Detta torde nämligen betyda, att säljaren begagnat blott lagens ena alternativ att begära stadens brev, men ej brytt sig om att jämväl låta införa avtalet i »stadens bok», som alltså i detta fall får antagas vara identisk med jordeboken. Åtskilliga ränteköp hava emellertid påträffats, som aldrig blivit inskrivna i vare sig jordeboken eller tänkeboken. Detta förhållande är dock ingalunda utmärkande för Stockholm. Även i de tyska hansestäderna var en dylik försummelse vanlig, och detta trots att införandet av ränteköp i stadsboken som regel var uttryckligen föreskrivet i den utländska rätten.³ Försummelsen anses i Tyskland hava medfört förlust av ränteurkundens beviskraft.⁴ I Stockholm skulle företeelsen kunna förklaras på det sättet, att det enskilda avtalet varit tillräckligt för att skapa obligationsrättslig verkan, och att detta i många fall ansetts fullt betryggande.⁵ För säkerhets skull lät man dock stundom den nye fastighetsägaren bekräfta ränteavtalet. Sålunda förpliktade sig exempelvis borgaren Hans Dingstede, vars kort förut avlidne svärfader, borgmästaren Peder Jönsson, i sin livstid försålt en årlig ränta i Stockholm till Strängnäs-biskopen Kort Rogge, enligt ett bevarat pergamentsbrev av den 14 september 1496 att för framtiden i svärfaderns ställe utbetala samma ränta.⁶

Vad själaräntorna beträffar, uppstodo dessa som nämnt genom gäva (resp. testamente), och rörande formerna för dylikt fång sak-

¹ Enligt von Stempell, a. a., s. 18 skulle i de tyska hansestäderna införandet av ränteavtalet i stadens bok hava likställts med ett upplåtande inför rätta.

² Tb 1485 ¹²/₁₁ (s. 118). Ett annat liknande fall förekommer dårsammastädes 1486 ²⁷/₂ (s. 128).

³ Jfr C. F. Gaedecheus, Die in Grundstücke eingeschriebenen Renten (i Zeitschrift des Vereins für Hamburgische Geschichte, N. F. Bd 4, 1879), s. 432—33 samt von Stempell, a. a., s. 18 not 4.

⁴ Von Stempell, a. a., s. 19 not 3.

⁵ Jfr K. Benckert, Bidrag till inteckningsinstitutets historia (1920), s. 34.

⁶ SRPerg. 1496 ¹⁴/₉.

nades över huvud taget närmare legala föreskrifter. Gåvan manifesterades i praxis genom att räntegivaren utfärdade ett brev om saken, vilket brev sedermera lände som bevis för transaktionen. Något införande i stadsboken har som regel icke verkställts. Detta hade visst samband därmed, att kyrkan i eget intresse strävade efter att förenkla formerna för gåva. Visshet om att viljan härtill eller animus donandi förelåg borde enligt kyrkans mening vara tillfyllest.¹ Genom att gåvan på detta sätt undandrogs offentligheten, inskränktes emellertid möjligheterna för magistraten att kontrollera kyrkans växande ränteeinhav. Det var också tvivel underkastat, huruvida en dylik gåva utan vidare blev bindande även för efterföljande fastighetsägare. Tvenne rättsfall, i vilka kyrkliga intressen spelat in, äro ägnade att i någon mån belysa detta spörsmål.² Det ena gällde en tvist från år 1441 emellan Söndagsallmosan i Storkyrkan och borgaren Jöns Birgersson. Ehuru omständigheterna i målet ej äro fullt utredda i protokollet, synes saken hava förhållit sig på följande sätt. Föreståndaren för allmosan påstod, att en årlig ränta av två mark borde utgå till allmosan från en viss Jöns Birgersson tillhörig fastighet. Detta bestreds av denne, som uppvisade ett »beseglat köpebrev» av den 13 augusti 1434, enligt vilket han köpt fastigheten av Lasse Nordman »fritt och kvitt för all anmaning». Huruvida gåvobrevet på räntan var förkommet eller icke, framgår ej av sammanhanget. Men föreståndaren för Söndagsallmosan jämte fem andra personer fingo i varje fall rådhusrättens tillåtelse att med ed bekräfta, att allmosan ägde två marks ränta i nämnda fastighet. Sedan eden avlagts, dömde rätten, att Jöns Birgersson skulle utlösa denna ränta, vilket han ock gjorde. Efter all sannolikhet fick Lasse Nordman i andra hand svara för utlösningsbeloppet, vilket sammanhängde därmed, att en säljare efter allmänna rättsregler var skyldig att vid försäljning av sin fastighet för köparen uppgiva alla de räntor och andra onera, som eventuellt åvilade fastigheten.³ Att käranden i detta fall avgick med segern, torde hava berott på att svaranden aldrig fullföljt köpet på rådstugan utan nöjt sig med det enskilt beseglade köpebrevet. Till denna slutsats ledes man i varje fall lätt, om man tager del av det andra hithörande rättsfallet, som dock avgjordes 34 år senare eller först 1475. Föreståndaren för Sjalakoren i Storkyrkan framlade i detta mål en »lös skrift» till bevis för Sjalakorens anspråk på viss årlig ränta ur en guldsmeden

¹ Von Stempel, a. a., s. 28.

² Jb n:r 118 a (1441) och Tb 1475 ²⁹/₅. (s. 13). Jfr Benckert, a. a., s. 28 not 105.

³ Ang. praxis i Stockholm se Jb n:r 167 (1440), 809 (1474) samt 1064 och 1069 (1489). Jfr SRPerg. 1467 ¹²/₁.

Joan Martinsson tillhörig fastighet. Men detta bevis underkändes av rådhusrätten, sedan en officiell undersökning av jordeboken givit vid handen, att fastigheten tydligen vid ett senare tillfälle genom överlåtelse övergått till en viss Jeppe skräddare »fritt och kvitt utan ränta». Grunden till att käromålet i detta fall avvisades, låg alltså däri, att jordeboken tillmättes vitsord gentemot den »lösa skriften.»

Misstanken om att gåvobrevet av de världsliga myndigheterna endast tillmättes obligationsrättslig betydelse har åtminstone i ett fall föranlett en räntegivare att mot vanligheten låta införa ett avtal om själaränta i jordeboken. Den 11 maj 1465 bad sålunda borgaren Erik Jönsson stadsskrivaren anteckna därstädes, »att han haver unt och givit . . . fem mark evig årlig ränta till korgång» i Storkyrkan att utgå ur hans tomt och stenhus. Undantagsvis har även den nye fastighetsägaren förmåtts att officiellt bekräfta tillvaron av en själaränta i fastigheten. Sålunda erkände exempelvis borgaren Anders van Ralen den 8 december 1446 inför rätta, att han vore skyldig utgiva en »evärdlig ränta» från sin fastighet, vilken ränta en förutvarande ägare givit till Fredagsallmosan i Storkyrkan. Och till »fastare förvaring» bad Anders om stadens brev härå. Att dylika anteckningar äro sällsynta, beror förmodligen på att kyrkan som regel ansåg sig äga medel i sin hand att i mån av behov påverka försumliga räntegivare utan anlitande av världsliga myndigheter.

Grunden till att den eviga räntan ägde fast egendoms natur var som nämnt, att den representerade en ideell andel i en fastighet. Detta förutsätter givetvis, att det föremål, som genom räntan belastades, ävenledes måste hava haft samma natur. I regel utgjordes också detta föremål enligt ränteurkunderna av ett stenhus med ty åtföljande tomt. Men å andra sidan uppgives i åtskilliga avtal, att räntan fastställdes skola utgå ur ett visst stenhus, resp. hus, badstuga, gatubod, smedja m. m. dylikt, utan att det samtidigt omtalas, huruvida också tomten var inbegripen i uppgörelsen. Då det är bekant, att icke så få byggnader i Stockholm uppförts på ofri grund, uppstår frågan, om eviga räntor trots allt ansetts kunna belasta även dylika byggnader. Praktiskt sett torde det icke hava mött några större svårigheter, eftersom hyresavkastningen i båda fallen kunde giva upphov till räntor. Enda skillnaden låg däri, att ägaren till ett hus på ofri grund måste betala arrende för tomten i form av s. k. tomtöre. Teoretiskt sett berodde möjligheten på frågan, huruvida byggnader på ofri grund under medeltiden, såsom fallet är i nuvarande tid, haft fast egendoms natur. Detta spörsmål måste därför här först upptagas till behandling.

Problemets lösning kompliceras därigenom, att stadslagen saknar regler om de ofria tomternas rättsliga karaktär. Då emellertid dylika tomter såväl i de kontinentala hansestäderna som i Stockholm mot medeltidens slut innehades med ärftlig och förytterlig besittningsrätt, ligger antagandet nära till hands, att de i analogi med allmännings-intagorna i svenska landslagen haft lös egendoms natur. En direkt bestyrkande ehuru tyvärr relativt sen uppgift härom finnes f. ö. att tillgå i 1640 års tänkebok för Stockholm (7/11 fol. 169), där det omtalas, att »av urålders tid alla åbyggnader, som på annans tomt byggda äro, för lös egendom [äro] hållne vordne», varför »sällan på sådana [byggnader] uppbud eller fasta ågångne eller brukade» blivit.¹ Om detta är riktigt, förefaller det troligt, att då det i vissa urkunder talas om hus som föremål för räntebelastning, orden »med tomt» varit underförstådda, och att sålunda byggnader på ofri grund som regel icke haft något att skaffa med eviga räntor i det medeltida Stockholm.

Egendomligt nog kunde viss bestämd del av en fastighet enbart för sig belastas med ränta. Detta sammanhängde med att man under medeltiden ansågs kunna äga fysiska delar av ett och samma hus, något som tyskarna kallade för »Stockwerkeigentum».² Som exempel må anföras en anteckning i jordeboken för Stockholm den 2 april 1434, enligt vilken en borgare donerat en årlig ränta av 12 öre i sin källare till vax, vin och oblat åt ett visst kor i Storkyrkan. En annan anteckning den 18 april 1450 visar, att en ränta dittills utgått »ur den översta källaren» till ett visst stenhus o. s. v.

Var hyresinkomsten från huset högre än den däri intagna räntan, var det tydligen teoretiskt möjligt, att ägaren i tur och ordning kunde belasta fastigheten med flera räntor. Dylika kunde också uppkomma genom delning av en gammal ränta t. ex. på grund av arvskifte efter en räntetagare.³ Det senare fallet måste hava varit relativt sällsynt i Stockholm med hänsyn till att räntetagaren i allmänhet utgjordes av en kyrklig stiftelse. Däremot hände det, att räntor till olika kyrkliga institutioner utgingo ur samma fastighet. Sålunda hade exempelvis borgaren Erik Jönsson enligt anteckning i jordeboken den 11 maj 1465 i »evig årlig ränta» givit 5 mark till korgång i Storkyrkan, vidare 2½ mark till Söndagsallmosan och till det eviga ljustet, som brinner i

¹ Jfr I. Arnells kommentar till stadslagen (1730), s. 278 och 351; [W. Sjögren i] Lagberedningens förslag till jordabalk, Bd 1 (1905), s. 360. — S. Bergh och L. M. Bååth, Staden mellan broarna (1911), s. 36, lämna ett exempel på fastebrev å ofri tomt från 1500-talet.

² Jfr H. Berglund i Minnesskrift ägnad 1734 års lag, Bd 2 (1934), s. 321.

³ Von Stempell, a. a., s. 22.

Helga lekamens kor samt slutligen 12 öre till Fredagsallmosan, vilka samtliga räntor skulle utgå ur hans stenhus med tomt, »där jag nu uti sitter», som det heter i urkunden. Men dylika räntor kunde också uppkomma genom försäljning. Den 24 maj 1516 erkände sålunda borgaren Didrik Westfal, att han från en sin fastighet försålt dels en ränta på 30 mark till De fem unders prebenda i Uppsala domkyrka, dels ock vid ett tidigare tillfälle en ränta på 5 mark till S:t Petri och S:t Pauli kor i Stockholms storkyrka.¹

Som regel fastställdes i räntebreven, att de eviga räntorna skulle utgå i penningar. Detta förhållande berodde i viss mån på att de kanoniska auktoriteterna ansågo ränta in natura vara ocker.² Detta motiverades därmed, att en dylik ränta i och med ett fallande penningvärde ej minst i städerna lätt kunde komma att medföra en obillighet gentemot räntegivaren. Denne måste nämligen, då ett hus ju ej avkastade naturapersedlar, varje gång räntan skulle erläggas, från annat håll anskaffa sådana (vanligen genom köp) för att fullgöra sin ränteplikt. Det kunde därför ur värdesynpunkt ej på förhand avgöras, hur stor ränta fastighetsägaren i själva verket måste betala. I Lybeck var det fördenskill efter allt att döma stipulerat, att de eviga räntorna alltid skulle utgå i klingande mynt. Andra tyska hansestäder såsom t. ex. Hamburg och Rostock medgåvo däremot undantagsvis naturaräntor.³ Stockholm intog samma ställning, vilket delvis betingades av att själaräntor där voro tillåtna. Det är nämligen obestriddigt, att dylika räntor i hög grad lämpade sig för naturasystemet. En undersökning av de bevarade räntebreven giver också vid handen, att i Stockholm naturaräntor understundom förekommit, men att dessa utgått uteslutande i form av vax eller tran. Då eviga räntor ofta grundades i syfte att låta ljus eller lampor brinna i viss bestämd utsträckning för evärdlig tid, var det av särskild vikt för donator att tillse, hurusom icke en eventuell framtida stegring av priset på råvarorna omintetgjorde hela den planlagda själakulten. Fick räntan däremot utgå in natura, d. v. s. just i de behövliga råvarorna, bortföll tydligen detta riskmoment.

Beträffande ränteterminerna följdes i Stockholm samma regler som på kontinenten. I Lybeck, Hamburg och Bremen⁴ — för att

¹ SRPerg. 1516 ²⁴/6.

² Von Stempell, a. a., s. 45.

³ Pauli, a. a., s. 40.

⁴ Jfr Pauli, a. a., s. 58; Rehme, a. a., s. 52; Gaedeckens, a. a., s. 434; B. Gätjen, Der Rentenkauf in Bremen (in: Veröffentlichungen aus dem Staatsarchiv der freien Hansestadt Bremen, Heft I, 1928), s. 165. — Andra tyska städer, från vilka jämförelsematerial föreligger i tryck, äro München och Köln. Se härom K. Lippmann, Das Ewiggeld in München (Erl. Diss. 1910); O. Cremer, Der Rentenkauf im mittelalterlichen Köln. (Kölner Diss. 1937).

blott nämna några exempel — funnos uttryckliga lagstadganden om att de eviga räntorna in dubio skulle erläggas halvårsvis, och skedde detta vanligen vid påsk och Mickelsmässan (29 september). Intet hindrade dock, att kontrahenterna i räntebreven överenskommo om andra betalningsterminer liksom om helårs- resp. kvartalsränta. I Stockholm betalades i regel halvårsvis vid påsk och Mickelsmässan. Då helårs- eller kvartalsränta undantagsvis var stipulerad, utsattes till räntetermin alltid någon kyrklig högtidsdag, såsom t. ex., förutom de förut nämnda, Palmsöndagen, fastan, juldagen samt S:t Martini, S:t Laurentii, S:t Johannis och S:t Erics dagar.

Den eviga räntan stod vid köp i viss relation till köpesummans storlek. Så var också förhållandet i de tyska hansestäderna, ehuru procentsatsen icke var densamma på alla ställen. I Hamburg var sålunda räntan från och med 1305 fastställd till $6\frac{2}{3}\%$ och i Lybeck från 1350-talet till 5% .¹ Stockholm följde till en början Hamburg och övergick först omkring år 1470 till det i Lybeck tillämpade systemet.² Räntesatsen, vare sig den var $6\frac{2}{3}\%$ eller 5% , sades utgå enligt »stadens villkor».³ Utvecklingen i Stockholm synes hava haft en viss motsvarighet i Bremen, där räntesatserna under 1400-talet angavs i tur och ordning hava varit $6\frac{2}{3}\%$, $6\frac{1}{4}\%$ och 5% .⁴

Uttrycket, att en ränta utgick ur viss fastighet eller var inköpt i densamma, betydde, att räntetagaren in dubio hade att hålla sig till fastigheten. Brann huset upp, eller omintetgjordes på annat sätt möjligheten att erhålla avkastning från fastigheten, skulle således räntegivaren ej vara skyldig att släppa till andra eventuella tillgångar.⁵ Denna regel åsidosattes emellertid i Stockholm under 1400-talets förra hälft ej sällan genom en särskild klausul i räntebreven, enligt vilken räntegivaren uttryckligen åtog sig personligt ansvar för räntebetalningen.⁶ Denna klausul hade sin speciella betydelse under en tid, då husen i allmänhet voro byggda av trä och staden därför ej sällan var föremål för talrika och vittomfattande eldsvådor. Under sådana för-

¹ Jfr Rehme, a. a., s. 53; Gaedeckens, a. a., s. 435 och 443; O. Stobbe, Zur Geschichte und Theorie des Rentenkaufs (i Zeitschrift für deutsches Recht, Bd 19, 1859), s. 217.

² Det äldsta kända fallet är ett pergamentsbrev av den 16 juni 1470, som omtalas i Hist. handl., Bd 4, s. 380 (nr 27).

³ Ordet *villkor* är här översättning av det tyska *Willkür* i betydelse av föreskrift. Jfr t. ex. »Statuta und Willkür der Stadt Mühlhausen» (1788).

⁴ Gätjen, a. a., s. 159.

⁵ Pauli, a. a., s. 59 ff.; von Stempell, a. a., s. 21.

⁶ Se t. ex. SD nr 1200 (1409) och 1814 (1413); JB nr 25 (1420), 26 (1421), 27 (1424) och 213 (1439); Pergamentsbrev 1425 ¹⁰/₁₆ (tryckt i Handlingar rörande Helga lekamens gille i Stockholm, s. 107).

hållanden ansågs räntegivaren skyldig att antingen bygga upp huset på nytt eller placera räntan i en annan lika värdefull fastighet, som den första varit från början,¹ samt under mellantiden hålla räntetagaren skadeslös.

Om räntegivaren vägrade att betala räntan å överenskommen tidpunkt, skilde myndigheterna mellan fall av tredska och oförmåga. I förra fallet ålades räntegivaren att omedelbart betala vid äventyr av vite.² I senare fallet kunde under vissa förutsättningar utmätning tillgripas, vars omfattning givetvis var beroende på huruvida ansvarigheten hade personlig karaktär eller icke.³ Om räntorna voro flera, hade förmodligen liksom i utlandet⁴ äldre dylika förmånsrätt framför yngre, och speciella (t. ex. i viss källare) framför generella.

Tidigare har omnämnts, hurusom det karakteristiska för eviga räntor var, att de i princip förutsattes kunna utgå för all framtid. Detta betyder närmare besett, att de ej kunde bringas att upphöra endast på grund av den ena kontrahentens vilja. Voro båda kontrahenterna eniga därom, var detta av naturliga skäl tillräckligt för att försätta hela ränteavtalet ur kraft.⁵ Denna möjlighet var dock jämförelsevis utan betydelse, eftersom räntetagaren i regel ägde ett berättigat intresse av att fullfölja avtalet. Även om räntan sålunda teoretiskt sett hade förutsättningar att förbli evig, är därmed icke sagt, att kontrahenterna behövd vara desamma. Detta följer visserligen redan därav, att fysiska personer alltid äro underkastade förgångelsens lag. Men i ett fall som detta kan man å räntegivarens sida tänka sig fastighetsägaren som sådan och å räntetagarens sida en kyrklig stiftelse, varigenom det fysiska momentet helt avkopplats. Det är också ett faktum, att så snart räntan hamnat hos någon kyrklig myndighet, vilket som nämnt i Stockholm hörde till vanligheten, räntetagaren praktiskt taget förblev densamma under hela den tid räntan utbetalades. Huruvida fastighetsägaren hade förutsättningar att förbli lika konstant, berodde i första rummet på ränteavtalets beskaffenhet. Det är givet, att räntegivaren ej kunde hava samma intresse som räntetagaren, att räntan skulle utgå för all framtid. En fastighet, som var belastad med en eller flera eviga räntor, hade nämligen i själva verket förlorat åtskilligt av sitt ekonomiska värde och hade dessutom svårt att finna köpare. En allmän tendens begynte

¹ Jfr von Stempell, a. a., s. 21.

² Se t. ex. Tb 1486 ²⁸/₄ (s. 140), där vitet sattes till 3 mark. — Ang. motsvarande förhållande i Lybeck och Hamburg se von Stempell, a. a., s. 20.

³ Ang. försutten ränta se Jb nr 25 (1420) och 44 (1426); Nyttä och nöje 1793, s. 299.

⁴ Jfr von Stempell, a. a., s. 22.

⁵ Von Stempell, a. a., s. 24.

därför vinna utbredning, som gick ut på att i fastighetsägarens intresse begränsa de eviga räntornas skadliga verkningar. En möjlighet härtill fann man genom att i ränteavtalet stipulera, att räntegivaren under vissa förutsättningar hade rätt att ensidigt utköpa eller utlösa räntan. Räntetagaren sökte å sin sida skydda sig häremot genom klausulen, att utlösning fick äga rum endast på det villkoret, att räntan för sådant fall genom räntegivarens försorg placerades i en lika värdefull fastighet. Härigenom skulle uppnås, att räntan ändock förblev evig. Emellertid kan det ej förnekas, att en dylik bestämmelse återfinnes endast i ett begränsat antal räntebrev,¹ och att den saknas även i sådana urkunder, som äro försedda med utlösningssklausul. Detta innebär i själva verket ett betänkligt åsidosättande av de principer och normer, som uppburo de eviga räntorna såsom begrepp. Beträdandet av denna väg måste också leda till att skillnaden mellan låneränta och inköpt ränta alltmera försvann i det allmänna medvetandet. Det egendomliga är emellertid, att det nu anförda icke, som man skulle kunna tro, var resultatet av en utveckling, som medvetet sträfvade att utplåna denna skillnad. Ränteköp resp. räntegåva med utlösningssklausul och utan sådan förekommo nämligen sida vid sida under hela den tid, varom här är fråga. En undersökning av vissa tyska hansestäders rättsförhållanden utvisar också, att möjligheten till ensidig återlösning på sina håll i utlandet tillkommit redan på ett tidigt stadium. Så omtalas exempelvis i Hamburgs stadsrätt av år 1270 (II: 1), att fastighetsägaren ansågs hava rätt att utlösa ett i hans fastighet inköpt kapital ej endast då han sålde sin fastighet, utan även då han på annat sätt förvärvat medel, det vill m. a. o. säga när helst han kunde och ville. Även i Lybecks stadsrätt av år 1240 (art. 195) medges räntegivaren i princip utlösningssrätt.² Detta betydde, att i dessa städer några eviga räntor i egentlig mening ej kunde uppstå, eftersom möjligheten till utlösning där var förutsatt i lagstiftningen och således oberoende av någon eventuellt befintlig klausul i ränteavtalet. Detta hindrade dock icke, att man även i Lybeck och Hamburg talade om eviga räntor. Men man menade då sådana räntor, som måste utlösas för att icke fortsätta att löpa.³ Detta innebar, att det för dessa ansågs finnas en svag teoretisk möjlighet att förbli ständiga, om nämligen räntegivaren ej begagnade den i lag grundade utlösningssrätten.

¹ Se t. ex. SD nr 1814 (1413); Jb nr 32 (1425), 635 (1464) och 1300 (1493); Nyttä och nöje 1793, s. 353 (1493) och s. 299 (1513).

² Von Stempel, a. a., s. 57—58.

³ Pauli, a. a., s. 40—41.

Huruvida det i Stockholm under medeltiden funnits några motsvarande bestämmelser om utlösning av inköpt resp. intagen ränta är i någon mån ovisst, enär källorna för vår kunskap om huvudstadens äldre rättsliv begränsats genom 1419 års brand. Likväl är det tydligt, att utlösningen redan före nämnda år på något sätt måste hava varit reglerad även i Stockholm, ty utlösen förklaras under hela 1400-talet i vissa räntebrev skola äga rum efter »stadens villkor». Detta behöver dock endast betyda, att utköpskapitalet var satt i viss relation till räntans storlek och således undandraget räntetagarens godtycke. Å andra sidan finnes verkligen i behåll ett svenskt lagstadgande om utlösningsrätten i form av ett tillägg till den allmänna stadslagen, vilket är av följande lydelse:

Ingen man må köpa rätt att uppbära ingäld [d. v. s. ränta] i annan mans gård, gods eller fastighet utan blott för vissa år och med stadens fullgiltiga brev tydligt bekräftat å rådstugan, så att den tid [fastighets-] ägaren vill skilja sig från räntan, att han må det väl göra, eller då godset i arv faller eller i köp kommer.

När och under vilka förutsättningar denna bestämmelse tillkommit, är icke bekant. Den enda existerande avskriften finnes bevarad i en lagkodex av okänd extraktion från senare hälften av 1400-talet (SCHLYTER: MESTL n:r 29), vilket naturligtvis icke hindrar, att själva stadgandet kan hava varit betydligt äldre. Ej heller är det säkert, att bestämmelsen varit avsedd att gälla även i Stockholm.¹ Stadgandets giltighet kan sålunda hava varit begränsad till viss annan stad. Enda möjligheten att komma till rätta med problemet är därför att jämföra stadgandet med motsvarande praxis i Stockholm.

Först och främst må konstateras, att ifrågavarande bestämmelse avsåg endast ränteköp, men däremot ej räntegåva. Själaräntorna drabbades sålunda ej av detta förbud. Köpet säges skola omfatta rätten att uppbära ingäld, d. v. s. jus exigendi, och står alltså i full överensstämmelse med kontinentens skolastiska betraktelsesätt. Ett dylikt köp förbjödes emellertid här, såvida det icke skett offentligen på rådstugan och för en genom räntegivarens utlösningssrätt begränsad tidsperiod. Tillägget »då godset i arv faller eller i köp kommer» utgör strängt taget blott exempel på sådana fall, då utlösen lämpligen kunde äga rum eller enligt erfarenheten brukade ske. Det

¹ Förhållandet att tillägget saknas i det av Stockholms rådhusrätt begagnade exemplaret av stadslagen (Schlyter: MESTL n:r 1) är dock icke av någon avgörande betydelse.

erinnrar, som redan VON AMIRA¹ påpekat, i viss mån om 1270 års motsvarande statut för Hamburg.

Formerna för utlösen av ränta i Stockholm synas hava varierat. Enligt de räntebrev, i vilka utlösen stipulerades, skulle denna föregås av uppsägning ett halvt eller ett år i förväg. I två fall (1388 resp. 1420) förutsattes uppsägning jämväl från räntetagarens sida,² men efter sistnämnda år var det endast räntegivaren, som gavs en dylik förmån. Strängt taget var dock räntetagaren näppeligen i behov av någon uppsägningsrätt. Ville han återfå sitt kapital mot avstående av räntan, var det nämligen intet som hindrade, att han sålde denna till tredje man.³ Själva utlösensproceduren försiggick antingen inför rätta eller vanligen privat. I förra fallet inställde sig räntegivaren vid domstolen och lade utköpskapitalet »på disken».⁴ I senare fallet bragtes den privata uppgörelsen till rättens kännedom genom att räntetagaren kom tillstädes och som regel i samband med fastighetens försäljning till tredje man offentligt erkände, att han fått tillbaka sitt kapital, varefter rätten konstaterade, att huset var sålt »fritt och kvitt».⁵

Då man vill sätta de i Stockholm praktiserade utlösningsreglerna i relation till innehållet i ovan anförda additament, inställa sig flera svårigheter. Att döma av de urkunder, som giva upplysning om de utlösta räntorna, synas dessas uppkomst i regel vara hölj d i dunkel, vilket beror på att det ursprungliga ränteköpsavtalet endast i undantagsfall bekräftats inför rätta och därför blott sällan bevarats till våra dagar. Det har sålunda visat sig ogörligt att framskaffa ett ränteköpsavtal utan utlösningsklausul, vilket sedermera bevisligen blivit upphävt. Ej ens om detta varit möjligt, behöver emellertid en dylik omständighet med nödvändighet innebära, att saken reglerats på grundval av förefintlig lagstiftning, ty ingenting hindrar i själva verket, att i detta speciella fall räntetagaren givit sitt samtycke till utlösen. Om räntegivaren blott förband sig att placera räntan i en lika värdefull fastighet, hade nämligen räntetagaren knappast något större intresse av att vägra sitt bifall till åtgärden.

Å andra sidan var utlösen av inköpta räntor redan på ett tidigt stadium ett så pass vanligt fenomen i huvudstaden, att en lagstiftning, motsvarande additamentets innehåll, väl kan tänkas hava existerat därstädes. Uppfattningen att det rent av varit karakteristiskt

¹ A. a., s. 670.

² Jb n:r 25 och 42. Jfr Benckert, a. a., s. 25—26, not 92.

³ Se t. ex. Jb n:r 43 (1396). Jfr Pauli, a. a., s. 79.

⁴ Se t. ex. Jb n:r 626 (1462) och Tb 1506 ⁸⁰/₃ (s. 107).

⁵ Se t. ex. Jb n:r 1053 (1488).

för en inköpt ränta, att den kunnat utlösas, träder till mötes i urkunder redan från 1430-talet. I ett bekant rättsärende från 1437¹ säges sålunda skillnaden mellan tomtöre och inköpt ränta vara den, att den sistnämnda i olikhet mot det förra kunde »utlösas eller utköpas». Det är också ett faktum, att ränteköpen avtogo i antal under 1400-talets senare hälft för att mot århundradets slut helt ersättas av den hypotekariska panten, löpande med 5 % ränta. Denna övergång skedde till en början omärkligt, varvid avtalen avfattades så skickligt, att man numera ej med säkerhet kan avgöra, huruvida de skola räknas till den ena eller den andra kateogrien.² Efter reformationen ansågs låneräntan kunna uppträda med öppet visir, och ränteköpet hade därmed spelat ut sin roll. Denna utveckling kan hava påskyndats genom tillkomsten av additamentet, vars bestämmelser i varje fall voro ägnade att utplåna den gamla skillnaden mellan inköpt ränta och låneränta. Ehuru det icke kan bevisas, tala dock övervägande skäl för att additamentet eller kanske rättare ett stadgande med motsvarande innehåll³ varit gällande rätt i Stockholm, och detta troligen redan under förra hälften av 1400-talet.

Den utveckling, som nyss skisserats, har intet att skaffa med själaräntorna, som i stället följde en annan väg. Då utlösen av själaräntor var ytterst vanligt förekommande, ehuru gåvobreven sällan eller aldrig innehöllo några positiva regler om utlösen,⁴ är det tydligt, att åtgärden redan tidigt måste hava haft legislativ grund. I flera urkunder omtalas också, att själaräntor blivit utlösta eller borde utlösas »efter rådets tillåtelse».⁵ Ganska belysande i detta hänseende är den rättstvist, som 1455 ägde rum mellan föreståndaren för Sjalakoren och hustru Tala Surbekes arvingar angående utbetalandet av den ränta, som hustru Tala i sin livstid skänkt till Sjalakoren. Då arvingarna icke ville fortsätta med räntebetalningen, dömde rådhusrätten, att de skulle giva föreståndaren det kapitaliserade värdet »50 mark reda penningar» och sedan behålla huset »fritt och kvitt». Ty därmed skulle räntan anses utköpt, och »brevet, som däruppå

¹ Jb nr 119 (1437). Jfr [W. Sjögren i] Lagberedningens förslag till jordabalk, Bd 1 (1905), s. 356.

² Se t. ex. Tb 1482 ¹⁵/₄ (s. 340), 1498 ¹⁰/₁₂ (s. 412), 1500 ²⁸/₈ (s. 471) och 1512 ¹²/₆ (s. 247); Jb nr 1130 (1490) och 1251—52 (1492). Jfr Benckert, a. a., s. 25—27. — Ang. motsvarande förhållande i Riga, se F. G. von Bunge, Die Stadt Riga im 13. und 14. Jahrhundert (1878), s. 222.

³ Det kan sålunda tänkas, att själva additamentet utformats med hänsyn till behovet i en annan stad ehuru på grundval av ett motsvarande äldre stadgande för Stockholm.

⁴ Däremot förekom det, att givaren försäkrade, att räntan »må eller skall ej av mig eller mina arvingar utköpas, ryggas eller återkallas utan evärdeligen bliwa», som det heter i ett gåvobrev från 1485 (tryckt i Nytt och nöje 1793, s. 89 ff.).

⁵ Se t. ex. Jb nr 372 (1450) och Tb 1493 ²/₁₂ (s. 132).

lydde», skulle annulleras.¹ Allt detta synes peka i den riktningen, att i Stockholm beträffande själaräntor gällt speciella utlösningsregler, vilka i viss mån utgjort en parallell till motsvarande bestämmelser om jordagåvor till kyrkan. I ett flertal tyska hansestäder voro som nämnt även själaräntorna helt förbjudna.² Myndigheterna i Stockholm hava icke velat gå så långt,³ utan hava i stället medgivit vederbörande fastighetsägare utlösningsrätt, vilken i praxis utnyttjats särskilt »då godset i arv faller eller i köp kommer» för att citera additamentet.

Med hänsyn till att de eviga räntorna i Stockholm till allra största delen haft karaktär av själaräntor, är det uppenbart, att gällande utlösningsbestämmelser utgjort ett ständigt hot mot samma räntors livslängd. De eviga räntorna hade m. a. o. en mycket ringa utsikt att förbli ständiga. I varje fall måste de under sådana förhållanden gång efter annan överflyttas till en ny fastighet vare sig detta skedde genom den förre räntegivarens eller räntetagarens försorg. Det finnes dock exempel på att en ränta utgått från samma fastighet under en period av 65 år.⁴ Huruvida detta hört till ovanligheten eller icke, undandraget sig allt bedömande på grund av det bristfälliga jämförelsematerialet. Det får emellertid antagas, att kyrkan gjort vad den kunnat för att i det enskilda fallet motverka utlösningsmöjligheten, i den mån denna medfört skadliga verkningar för det kyrkliga intresset.

Att själaräntorna icke skulle överleva reformationen ligger i sakens natur. Då läran om skärselden icke längre utövade sin makt över sinena, var det ju meningslöst att årligen utbetala penningar för förrättande av mässoffer. Frågan är emellertid under vilka former, som själaräntorna avvecklades, och på vilken rättslig grund myndigheterna därvid byggde. Upplysande i dessa stycken äro några kungliga brev från 1527—28,⁵ i vilka omtalas, att de räntor, som dittills utgått till prebenden i Stockholms stad, skulle på grund av Västerås recess komma kronan till godo, såvida icke de ursprungliga givarnas rätta arvingar, »om några äro till», infunno sig och gjorde anspråk härpå. Innehållet i dessa brev har i litteraturen⁶ tolkats, som om det här varit fråga om ett slags danaarv. Då prebendena till följd av reformationen upphörde med sin verksamhet, självdago så att säga, uppstod i praktiken spörsmålet, vem som hade rätt till räntan. Synbarligen var

¹ Jb n:r 496 (1455).

² Jfr von Bunge, a. a., s. 222; Gätjen, a. a., s. 147; Pauli, a. a., s. 32.

³ Att farhågorna härför varit levande i Stockholm vid tiden omkring år 1400 visar rådmannen Peter Ålänningss rättegåva. Se härom SRP n:r 3120.

⁴ Tb 1486 ⁹/₁₁ (s. 176). Jfr Jb n:r 26 (1421).

⁵ Gustaf I:s tryckta registratur 1527 ⁹/₁₂ och 1528 ³/₆. Båda breven finnas införda även i Stockholms stads tänkebok.

⁶ A. Klockhoff, Danviks hospital, dess rättsliga ställning (1935), s. 85.

det givaren eller hans arvingar, som närmast kunde komma i fråga härtill,¹ och dessa omnämnas ju också i de kungliga breven. Men om de ej läto sig avhöra inom rimlig tid, tillkom det konungen att taga hand om den herrelösa egendomen. Hur detta skedde i praktiken, framgår av en anteckning i 1529 års tänkebok,² enligt vilken konungens ombud erkände, att han uppburit 140 mark av Hans i valvet, vilken summa denne haft inne i sitt hus av S:t Henrici prebenda. Domstolen konstaterade i detta sammanhang, att ifrågavarande hus numera var »kvitt och fritt». Detta betyder m. a. o., att Gustaf Vasa i detta speciella fall inträtt i prebendans ställe som räntetagare, varvid räntegivaren, måhända först efter påtryckning från högre ort, fann med sin fördel förenligt att utlösa räntan genom att till konungen erlägga dess kapitaliserade värde. Då några nya själaräntor av naturliga skäl ej kommo till stånd efter 1527 och de gamla successivt utlöstes, försvunno snart de sista eviga räntorna från Stockholm. Dessa kommo således trots sin beteckning att i själva verket utgöra endast en relativt kortvarig episod i huvudstadens historia.

¹ Jfr Tb 1498 ¹⁸/₆ (s. 378).

² Tb 1529 ¹⁰/₅.

TILL FRÅGAN OM SKATTEBONDENS JORDÄGANDERÄTT UNDER PERIODEN 1719—89

Vid mitten av 1600-talet hade adel och skattebönder råkat i ett allt starkare motsatsförhållande till varandra. Detta var väsentligen en följd av regeringens finanspolitik. Genom att i stor utsträckning förläna, förpanta, bortbyta eller försälja skattehemmansrätter till enskilda adelsmän hade regeringen i själva verket befordrat en utveckling, som hade alla utsikter att skapa irritation mellan rentegivare och räntetagare. Teoretiskt sett borde det visserligen ha varit skäligen likgiltigt för skattebonden, om han erlade sina utskyld till kronan eller adelsmannen, men i praktiken visade sig det nya systemet medföra åtskilliga olägenheter för bonden. Den enskilde adelsmannen, som av kronan erhållit rätt att uppbära räntan från ett eller flera skattehemman, var nämligen i regel benägen att i överensstämmelse med utländska förebilder betrakta skattebönderna som sina landbor och behandlade dem ej sällan därefter.¹ Ett visst stöd för denna uppfattning lämnade f. ö. ordalagen i myndigheternas abalienationsbrev, vilka ej gjorde någon synbar skillnad mellan krono- och skattehemman, utan i båda fallen talade om en förläning, resp. försäljning, byte eller förpantning av hemmanen.² Därtill kom, att de kamerala myndigheterna vid frälseköp beräknade samma pris för krono- och skattehemman i förhållande till deras räntor³ och sålunda syntes förutsätta, att jordägarätten även i senare fallet skulle överlåtas på köparen. Då från motsidan gjordes gällande, att kronan ej till adelsmannen

¹ Se t. ex. Olof Bärings förslag till jordabalk från 1670-talet (tr. i Förarbeten till Sveriges rikets lag 1666—1686 (ed. J. E. Almquist), kap. 16 § 1, där det bl. a. heter: »Nu kan skattebonde frälsemans landbo vara . . .» Jfr E. F. Heckscher i Historisk tidskrift 1934, s. 320.

² Se t. ex. S. Clason, Till reduktionens förhistoria (1895), Bilagor, s. 15, samt Historiska handlingar, D. 29 (1934), n:o 317. Då det var fråga om skattehemman, brukade dock frälsemannen i överlåtelsebrevet åläggas att icke »tränga jordäganden ifrån dess börd och rättighet».

³ Jfr Clason, a. a., s. 223, not. 2.

kunde avyttra några andra rättigheter än dem, över vilka den själv disponerade, ledde detta till utarbetandet av ett utförligt juridiskt försvar för den adliga ståndpunkten. Till underlag härför begagnades den från utländsk rätt hämtade tesen, att all jord i riket från början tillhört kronan. Konungen hade emellertid i egenskap av kronans representant vid olika tillfällen i viss utsträckning överlåtit denna ägenderätt till enskilda adelsmän, men ingalunda till några skattebönder, vilka från början icke varit någonting annat än kronans landbor. Visserligen förefanns numera en viss skillnad mellan krono- och skattebönder, men denna bestod endast däri, att de senare ej behövde betala städja och i allmänhet tillätos sitta kvar på hemmanen son efter far, under förutsättning att de fullgjorde sina lagliga skyldigheter. Skatterätten innebar m. a. o. endast ärftlig besittningsrätt eller vad man med en dåtida term kallade *dominium utile* eller på svenska bördsrätt och motsvarade sålunda det i justiniansk rätt förefintliga begreppet *emphyteusis*.¹ Denna skillnad mellan krono- och skattebönder hade uppstått genom att de senare vid olika tillfällen medelst bördsrätts- eller skatterättsköp lyckats förbättra sin ställning i berörda avseende. Den rätt, som de därigenom erhållit, var emellertid uteslutande baserad på det med kronan ingångna kontraktet.² En undersökning av dylika kontrakt, i den mån de funnos bevarade, gav också tydligt vid handen, att kronan icke haft för avsikt att avstå jordägenderätten till bönderna. Ej heller kunde ur gällande författningar utläsas någon dylik rätt. Skattebonden var sålunda skyldig att hålla hemmanet väl vid makt genom byggning, dikning och plantering. Han fick icke utan överhetens tillstånd minska jordarealen genom klyvning eller avsöndring, fick icke överlåta nyttjanderätten till någon annan vid äventyr av böter, fick icke hugga bärande träd eller masteträd å hemmanet och vid försäljning utom börd måste han först hembjuda jorden åt räntetagaren. Vidare var han skyldig att ordentligt erlagga sina årliga utskylder, och vid underlåtenhet härutinnan under tre på varandra följande år kunde hemmanet i egenskap av skattevrak utan värdering vederkännas under kronan eller dess rättsinnehavare. Ja, räntetagaren ansåg sig t. o. m. ha rätt att fritt disponera över de ouppodlade delarna av skattehemmanet,

¹ Ang. dessa begrepp, se närmare J. E. Almqvist, Om ärftlig besittningsrätt till jord före det sjuttonde seklets slut (1929), s. 23 ff.

² Jfr Svenska riksrådets tryckta protokoll 1650 ³/₉, där rikskanslern greve Axel Oxenstierna talar om »en contractus, som är emellan dem (skattebönderna) och husbonden». Samma uppfattning går igen i ett uttalande av lagkommissionens ordförande greve Erik Lindschöld 1688 ¹⁹/₁₂ i Förarbetena till Sveriges rikets lag (ed. W. Sjögren), D. 1, s. 61.

eftersom skattebonden enligt landslagen¹ ej syntes kunna göra anspråk på större areal, än han själv förmådde bruka och bearbeta.² Med stöd av anförda skäl frågade adelsmannen, om en dylik skatterätt verkliga kunde rubriceras som äganderätt till jorden.³

Felet med denna argumentering var emellertid, att den utgick från falska premisser. I vårt land hade nämligen kronan aldrig i privaträttslig mening varit ägare till skattejorden, och några skatterättsförsäljningar hade åtminstone i större utsträckning ej ägt rum före konung Gustaf II Adolfs tid. Den inhemska doktrinen från 1600-talets senare hälft tog i regel⁴ ej heller något intryck av det härskande adelsståndets bevisföring. Tidens förnämste rättshistoriker, JOHAN STIERNHÖÖK, refererade visserligen i sitt bekanta arbete »De jure Sveonum et Gothorum vetusto» (1672) utförligt den adliga argumenteringen, men vederlade den därefter punkt för punkt med stöd av historiska fakta. Även CLAS RÅLAMB försvarade i sina »Observationes juris practicae» (1674, andra uppl. 1679) skattebondens jordäganderätt. Enligt denne författare ägde sålunda skattebonden ej endast *dominium utile* som den justinianske emphyteuta utan även *dominium directum*, varav följde, »att han är fullkomlig ägande av jorden och fördenskull må hava däröver en fri disposition», såvida det blott »sker förutan den tredjes skada och förfång».⁵

Det härskande adelspartiet, som särskilt under Karl XI:s omynighetstid innehade hela regeringsmakten, arbetade emellertid sakta men säkert på sitt program att med alla till buds stående medel beröva den svenske skattebonden hans jordäganderätt. Med tillhjälp av en

¹ Här åsyftas tydligen Kon. B. 30 § 2, där det heter: »Engin bonde hafwi wåld at köpa mera skattaiord under sigh, än han är sielfwer fulsädhe och besittande uppå.»

² Se diskussionen härom i lagkommissionen 1689 i Förarbetena till Sveriges rikets lag (ed. W. Sjögren), D. 1, s. 102. Jfr B. L ö v g r e n, Ståndsstridens uppkomst (1915), s. 52.

³ Den adliga argumenteringen är hämtad från bl. a. följande arbeten: Oförgripeliga bewis emot adelens rättighet öfwer skattegods (anonym förf. 1649, tr. 1769); J. S t i e r n h ö ö k, De jure Sveonum et Gothorum vetusto (1672), s. 278—82; Samtaal emellan juncker Påär, mästare Hans, Niels Andersson borghare och Joen i Bergha danneman, hwilkett i Thomesmässan marchnadh hållet blef i Linköping 1650 (anon. förf. 1650, tr. 1768 i Samling af curieuse samtal, politiske anecdoter, gamla sagor och forntidens hemligheter II). Jfr även L ö v g r e n, a. a., s. 143.

⁴ Ett undantag utgör J. L o c c e n i u s, som i de båda första upplagorna av sitt arbete Synopsis juris (1648, resp. 1653) jämställt skattehemman med emphyteusis. Loccenius var emellertid holsteinare till börden, vilket i viss mån förklarar hans inställning till frågan. I tredje upplagan (1673) har han f. ö. ändrat mening. Se härom närmare min utredning i SvJT 1944, s. 336 f.

⁵ A. a. (andra uppl.), s. 43. Jfr s. 181, där samma sak uttryckes på följande sätt: »En emphyteuta haver allenast *utile dominium*, men skattebonden haver *directum dominium*, så att han är rätta ägare av sin jord och hemman.» — En utförlig redogörelse för Rålambs inställning till ifrågakvarande spörsmål och om motivet härför har jag publicerat i SvJT 1943, s. 664 ff. Se även Svensk juridisk litteraturhistoria (1946), s. 153 ff.

rad kungliga resolutioner sökte man sålunda ställa skattebonden i paritet med skatterättshavaren,¹ som ju intog en annan ställning så till vida, att hans rätt uteslutande var grundad på ett kontrakt med kronan. Som regel synes utvecklingen ha gått i den riktningen, att de rättsinskränkande bestämmelserna först infördes i skatterättsbrevet och sålunda blevo gällande för skatterättshavarna samt därefter utsträcktes till att omfatta även skattebönderna under motiveringen, att dessa båda kategorier borde behandlas lika. Därvid torde regeringen låtit leda sig av fiktionen, att även skatteböndernas urgamla rätt vilade på dylika skatterättsbrev, ehuru dessa antogos ej numera vara bevarade. Såväl vid riksdagarna som vid domstolarna sökte skattebönderna motsätta sig den nya ordningens genomförande, men deras ojämn kamp för sina fäderneärvda rättigheter hade givetvis slutat illa, såvida icke den politiska maktställningen vid 1680-talets början plötsligt blivit omkastad. I första hand är det enväldet, i andra hand reduktionen, som åt vårt land räddade ett fritt bondestånd. Reduktionens betydelse får dock ej överskattas. Det var huvudsakligen endast räntorna från de förlänta hemmanen, som därigenom återgingo till kronan, medan adeln i stor utsträckning behöll räntorna från köpegodsens.² Därtill kom, att åtskilliga reducerade skatteräntor istället indelades åt militien.³ Ej heller upphävdes de under förmyndarregeringens tid utgångna resolutionerna, som tillkommit i avsikt att sänka skatterättens nivå. Tvärtom fortsatte Kungl. Maj:t under 1680-talet understundom på den inslagna vägen, ehuru reformerna numera åsyftade att gynna uteslutande kronans intressen. Det nya och för skattebönderna förmånliga i enväldets politik bestod i själva verket endast däri, att en mängd skattebönder genom reduktionen sluppo ifrån de adliga husböndernas övervälde, att skattebondens jordäganderätt officiellt erkändes i vissa kungl. förordningar,

¹ Med detta uttryck betecknas här den person, som (i regel efter år 1625) förvärvat skatterätt genom köp av kronan. Den teoretiska förebilden till skatterättshavaren har tvevelsutan varit den justinianske emphyteuta, vars rätt ävenledes var beroende av ett kontrakt. Jfr J. E. Almqvist, a. a., s. 120 ff.

² Jfr J. A. Almqvist, Frälsegodsens i Sverige under storhetstiden, D. I, bd 1 (1931), s. XIV. Genom kungl. brev 1691 ¹⁹/₁₀ förklarades dock, att, även om han erlade räntan till enskild man, skattebonde skulle gälla såsom sådan samt i bevilningar räknas lika med övriga skattebönder (B. E k e b e r g, Om frälseränta, 1911, s. 42—43).

³ I regel skedde detta genom att vissa skatteräntor anslogos till officerarnas löner. Genom olika reglementen, av vilka det viktigaste är utfärdat 1684 ⁶/₁₁, sökte Karl XI emellertid i detalj reglera förhållandet emellan indelningshavarna och bl. a. skattebönderna i syfte att därigenom förebygga irritationsmoment. Undantagsvis fingo även rusthållare uppbära skatteräntor. Se härom närmare S. Å g r e n, Karl XI:s indelningsverk för armén (1922), s. 32 ff., 80 ff.; F. L a g e r r o t h, Statsreglering och finansförvaltning i Sverige (1928), s. 74 ff.

som därvid förklarade börsrätten vara identisk med äganderätt,¹ och att skatterättshavaren även i detta hänseende jämställdes med skattebonden.²

Det vore emellertid ett misstag att tro, att rikets första stånd genom enväldets ingripande tvungits att förändra sin tidigare uppfattning beträffande skattebondens jordägarätt. Som exempel på enskilda adelsmäns ställning till frågan under enväldstiden må anföras generalguvernören friherre Göran Sperlings skrivelse till Kungl. Maj:t 1683,³ där bl. a. uttalas, att skatterätten icke bör innebära mera, »än att skattebonden man efter man får sitta odriven vid hemmanet, dock icke längre än han tillfyllest och riktigt betalar sin skatt och utlagor», varför skattebonden ej heller borde anses såsom ägare till »skattegrunden». Och den 19 december 1688 fällde i lagkommisionen dess ordförande greve Erik Lindschöld följande yttrande: »Emedan här talas om bönder, som till Kungl. Maj:t och kronan skattskyldiga äro, synes ej så stor skillnad emellan dem, nämligen skattebönder och landbor, göras kunna, utan bekvämast dem lika göra efter lagen.»⁴ Under sådana förhållanden var det att vänta, att den gamla striden mellan adel och skattebönder skulle återupptagas, så snart enväldet icke längre lade hinder i vägen härför. Så blev också förhållandet. Det är denna kamp för och emot erkännandet av skattebondens jordägarätt — i princip slutförd först 1789 — som kommer att utgöra föremål för den följande framställningen. Den naturliga utgångspunkten blir därvid 1734 års lags bestämmelser rörande skattebondens rättsliga ställning.

Av de inskränkningar i skattebondens rätt, som gällde under 1600-talet, återfinnas de flesta i 1734 års lag. Stundom äro de där blott antydda eller förutsatta, med hänsyn till att hela detta komplex av rättsregler egentligen ansågs tillhöra den s. k. ekonomiska lagstiftningen och således på grund av sin föränderliga natur borde gälla vid sidan av den allmänna lagen. Efter några detaljerade föreskrifter i ämnet letar man därför förgäves i 1734 års lag. Då det som här blott kan bli fråga om att utreda själva huvudprinciperna, synes emellertid 1734 års lag i regel erbjuda tillräckligt material. Till belysning av lagstadgandets innebörd och nyhetsvärde blir det dock ej sällan nödvändigt att i viss utsträckning även undersöka de supplerande för-

¹ Se t. ex. kungl. brev 1695 ¹⁶/₁ ang. börsrättshemmans förmedling (tr. hos S c h m e d e m a n). Jfr kungl. brev 1707 ¹⁸/₁ (tr. i Bergsordningar).

² J. E. A l m q u i s t, a. a., s. 128.

³ 1683 års kungl. brevbok (KA), fol. 516.

⁴ Förarbetena till Sveriges rikets lag (ed. W. Sjögren), D. 1, s. 63.

ordningarna. De olika moment, som nedan skola upptagas till behandling, äro följande: 1) Räntetagarens lösningsrätt vid försäljning av skattejord utom börd. 2) Räntetagarens förmånsrätt vid underlåten betalning av skatteränta och de därmed sammanhängande skattevraksbestämmelserna. 3) Förbudet för skattebonde att på det ena eller andra sättet minska sin jordareal. 4) Kontrollföreskrifterna rörande skattebondes hushållning. 5) Förbudet att å skattejord hugga eller fälla bärande träd. 6) Förbudet att å skattejord hugga eller sälja masteträd. 7) Räntetagarens rätt till jordägarandel i sakören.

Vad först räntetagarens lösningsrätt beträffar, hade denna före 1734 års lag reglerats genom olika författningar. Bestämmelserna om kronans lösningsrätt återfinnas i 1684 års plakat om bördsrätters försäljande.¹ Det heter där, »att ingen skattebonde, som gör sina utlagor till Oss och kronan, skall understå sig att försälja åt någon utom börden — vilken alltid efter lag bör föregå — sin jord och skatterättighet, förrän han först hembjuder Oss densamma som ägande av räntan». Kammarkollegium hade sedermera att pröva, huruvida »en slik skatterättighet är Oss och kronan anständig och nyttig att utlösa eller icke.» Angående lösningsvillkoren nämnes intet. Dessa under enväldet tillkomna bestämmelser hade allmogen hoppats undslippa under frihetstiden och hade därför ingått till Kungl. Maj:t med en underdånig ansökan härom. Genom kungliga resolutionen på allmogens besvär 1723, § 84, hade emellertid denna begäran avslagits. Samtidigt utfärdades några förtydligande tillägg till 1684 års plakat. Det föreskrevs sålunda, att hembudet till Kungl. Maj:t borde ske, »så snart tredje uppbudet försiggått», då vederbörande landshövding, sedan han härom blivit underrättad av häradshövdingen, skulle införskaffa kammarkollegii utlåtande, huruvida Kungl. Maj:t önskade »lösa skatterättigheten» eller icke. Skedde detta ej förrän köpet blivit »lagständet», fick häradshövdingen tillstånd att utfärda fastebrev för köparen. — Frälsemannens lösningsrätt åter hade nyligen ånyo fixerats genom 1723 års adliga privilegier, § 11. I ungefär samma ordalag upprepades här den tidigare bestämmelsen i kungl. resolutionen på ridderskapets och adelns besvär 1660, § 10, att, när frälseman innehade räntan från ett skattehemman, han framför andra skulle ha rätt till lösen, då detta såldes utom börd. Vid privilegiernas tillkomst 1723 hade bondeståndet förgäves påyrkat, att »en sådan lösningsförmån måtte upphävas och friheten uti köpande och säljande efter lag bibehållas». ² Och då frågan ånyo blev aktuell vid lagverkets framlägg-

¹ Tryckt bl. a. hos Schmedeman.

² Hederwårda bondeståndets den 10 aug. 1723 gjorde påminnelser, anmärkningar och

gande på 1731 års riksdag, förnyades protesterna. I det senaste förslaget till jordabalk hade nämligen lagkommissionen under kap. 4 § 5 formulerat bestämmelserna om räntetagarens lösningsrätt på följande sätt: »Nu kan skattejord utom börd säljas, då skall köparen den hembjuda honom, som räntan därav äger, innan uppbud därå tages; och have han makt den jord att lösa och sedan lagligen uppbjuda låta, som sagt är.»¹ I förhållande till då gällande rätt innehöll detta förslag två nyheter. Dels överflyttades hembudsskyldigheten från säljaren till köparen, och dels var det meningen, att hembudet skulle göras redan innan något uppbud skett på tinget, och ej, som tidigare föreskrivits, först efter tredje uppbudet. Den förra nyheten hade föreslagits, för att säljaren ej skulle kunna omöjliggöra all inlösen genom att kräva ett orimligt högt pris på fastigheten.² Den senare nyheten åter åsyftade att vara till fördel för köparen, som härigenom snarast möjligt kunde erhålla kunskap om, huruvida räntetagaren ville begagna sin lösningsrätt eller icke. Gentemot själva förslaget gjorde bondeståndet i sina »påminnelser vid lagbalkarna» gällande, att förste köparen borde få behålla vad han köpt, då ingen bördeman anmält sig. Detta motiverades med att räntetagaren ej hade någon som helst rätt till skattejorden och därför varken kunde eller borde anses som bördeman.³ Då denna ståndpunkt ej vann de övriga ståndens gillande,⁴ hemställde bondeståndet, att åtminstone formuleringen skulle ändras, så att räntetagaren uttryckligen angavs, nämligen kronan på kronoskatte och frälsemannen på frälseskatte, »emedan den enfaldiga allmogen befruktar, att det ordet *ränteägare* på ett eller annat sätt

påstående emot projectet til adeliga privilegierne (tr. 1771). Jfr B. Ekeberg, Om frälseränta (1911), s. 76.

¹ Förarbetena till Sveriges rikes lag (ed. W. Sjögren), D. 6, s. 150—51.

² Måhända hade hembudsskyldighetens överflyttande till köparen ett samband med förhållandet, att köparen i 1734 års lag, JB 4: 1, efterträtt säljaren även ifråga om skyldigheten att uppbjuda hemmanet å tinget. Det senare hade nämligen redan långt tidigare genomförts i praxis i strid mot landslagens bestämmelse i JB 3, där det heter: »Säljer man jord från fränder sina och bjuder ej den lagligen upp, böte tre marker.» Ang. praxis säger P. A. Brahamsson i sin kommentar till landslagen (1726) följande: »Nu för tiden är tillåtligt att sälja sin jord, förrän den uppbjudes. Därför belägges ej säljaren med böter, för det att han säljer det han ej uppbjuda låtit. Men köparen, som medelst köp blivit ägande till den jord, som står under bördslösen, bör låta den uppbjuda. Gör han det ej utan söker att hålla köpet lönt, så kan han fällas till dessa böter, som förr varit säljaren föresatte.» (s. 354).

³ P. A. Östergren, Till historien om 1734 års lagreform, D. 2 (1902), s. 108. Östergrens hypotetiska antagande, att dessa påminnelser ej framburits inför ständerna, vederlägges av honom själv i den på samma sida förekommande not 2.

⁴ Lagkommissionen hade tidigare framhållit det vara nödvändigt, att jorden och räntan i så stor utsträckning som möjligt konsoliderades. Förarbetena till Sveriges rikes lag (ed. W. Sjögren), D. 8, 32.

torde förorsaka någon tvetydighet».¹ Detta yrkande bifölls av ständerna, och vid 1734 års riksdag framlade lagkommissionen ett nytt förslag till berörda paragraf, i vilket hänsyn tagits till böndernas senaste hemställan. Vid denna riksdag ansågs emellertid onödigt, att hembudet skulle ske redan före uppbuden på tinget. Istället fixerades tidpunkten till tiden närmast före tredje uppbudet. Efter dessa förändringar erhöll paragrafen följande lydelse: »Nu kan skattejord utom börd säljas. Är det kronoskatte, hembjude det kronan och det, som frälreskatte är, honom, som frälserätt därå äger, innan tredje uppbud därå tages; och have de makt den jord att lösa och sedan lagfarten fullfölja låta, som sagt är.» Med denna formulering ingick paragrafen i 1734 års lag. Bondeståndet hade emellertid även påtalat förhållandet, att intet stadgande givits i lagen beträffande formerna för kronans lösningsrätt. För att undanröja denna brist i förslaget utarbetade lagkommissionen ett tillägg till paragrafen. Detta tillägg, som ävenledes vann ständernas godkännande, insattes sedermera i Rättegångsbalken kap. 2, där det fick bilda en särskild paragraf (§ 4) med följande lydelse: »När fast gods uppbjudes, där kronan äger räntan av, give häradshövdingen det konungens befallningshavande tillkänna, då tredje uppbudet sker, men i de orter, där allenast ett ting om året hålles, göre det vid andra uppbudet. Och konungens befallningshavande skaffe sedan besked, innan lagfarten ute är, om kronan det lösa vill. Sker det ej, have häradshövding våld att giva där fasta å.» Som av innehållet synes, utgör denna paragraf i stort sett endast ett uppreparande av de i 1723 års kungl. resolution på allmogens besvär, § 84, givna bestämmelserna. En jämförelse mellan JB 4: 5 och RB 2: 4 ger vid handen, att tidpunkterna för hembudets avgivande ej äro fullt överensstämmande. I det förra lagrummet talas nämligen om tiden »innan tredje uppbud därå tages» och i det senare »då tredje uppbudet sker». Denna brist på överensstämmelse är dock ej liktydig med redaktionsfel, ty, såsom den samtida doktrinen² mycket riktigt påpekar, JB 4: 5 handlar om köparens hembudsskyldighet och RB 2: 4 om häradshövdingens motsvarande skyldighet, som inträdde först då köparen försummat att hembjuda hemmanet till kronan. Av den samtida doktrinen inhämtas också, att räntetagaren vid begagnande

¹ Bondeståndets (1945) tryckta riksdagsprotokoll 1731 ²⁷/4. Jfr Östergren, a. a. D. 2, s. 109.

² Se t. ex. D. Nehrmann, Föreläsningar öfver jordabalken, hållna vid Lunds universitet (mskr. i UB, sign. B 186 f.) och D. Solander, Föreläsningar öfver jordabalken, hållna vid Uppsala universitet år 1744 (mskr. i UB, sign. B 190 e).

av sin lösningsrätt var skyldig erlægga den vid köpeavtalet stipulerade köpeskillingen.

Betraktad såsom inskränkning i skattebondens jordäganderätt är räntetagarens lösningsrätt ett typiskt exempel på en medveten reception av främmande grundsatser. Den ursprungliga förebilden är hämtad från de bestämmelser, som reglerade emphyteutas ställning i det justinianska rättssystemet. Men emphyteuta var som bekant icke jordägare utan endast ett slags arrendator (ehuru såsom sådan begåvad med ärftlig besittningsrätt), och husbondens möjlighet till konsolidering vid försäljning av åborätten var därför väl motiverad just på grund av detta förhållande.¹ Tillämpad på skattebonden saknade däremot lösningsrätten varje rättsgrund och passade så mycket mindre in i det svenska systemet, som den till följd av historiska skäl måste placeras efter släktens bördsanspråk. Två motsatta principer kommo nämligen härigenom att skära varandra. Bördsrätten var ett minne från den tid, då hela släkten betraktades såsom jordägare. Lösningsrätten skulle erinra om att räntetagaren var den verkliga jordägaren. Men icke desto mindre nödsakades lagstiftaren taga större hänsyn till släkten än till den föregivna »husbonden». Att räntetagarens lösningsrätt bibehölls ännu i 1734 års lag trots bondeståndets protester utgör i varje fall ett bevis bland många på att frågan om skattebondens jordäganderätt ännu ej var slutgiltigt avgjord.

Jämlikt 1734 års lag medgavs räntetagaren vidare en tyst förmånsrätt (tacita hypotheca) till betalning av utskylderna. I JB 17: 3 stadgades härom följande: »Vare ock alltid skattejorden underpant för tre års ränta framför alla dem, som sin fordran hava in-teckna låtit eller med dom vunnit.» Detta stadgande supplerades genom analoga bestämmelser i HB 17: 6, där det heter: »För avrad, tionde och all annan avgäld av fast egendom have ock den företräde till samma jord, som den ränta äger, där den ej längre stått inne, än i 17 kap. Jordabalken stadgat är» (d. v. s. under tre år).² In-teckning erhöll vid denna tid förmånsrätt först genom HB 17: 9. Att just tre år valts såsom maximum för den tysta förmånsrätten berodde på förhållandet, att underlåten betalning av utskylderna under tre på varandra följande år medförde s. k. skattevrak. Egendomligt nog ha skattevraksbestämmelserna ej fått något direkt uttryck i 1734 års lag. Huvudstadgandet var därför allt fortfarande 1681 års husesynsordning, § 27,³ där det heter:

¹ Jfr J. E. Almqvist, a. a., s. 36.

² Ang. den närmare tolkningen av dessa paragrafer hänvisas till Ekeberg, a. a., s. 67—68.

³ Tryckt hos Schmedeman.

»Skattehemman, som öde bliva och ägande icke själva vilja eller kunna besitta, ej heller vilja androm inom eller utom deras ätt och börd för reda betalning upplåta, skall häradshövdingen lagligen uppbjuda, och varest rätta ägande eller arvinge innan natt och år efter uppbuden icke vill skattejorden själv upprätta och utgöra all återstod, som han är kronan eller husbonden skyldig, ej heller androm jord säljer, känne då fogden samma jord under kronan eller skattäganden och skaffe därpå åbo, som kunne därav giva kronan deras utlagor, som det kan läggas för efter gode mäns rättvisa rannsaking.» Detta stadgande bör jämföras med 1688 års häradsfogdeinstruktion, § 10, vars senare del lyder som följer: »Vad ödesmål uti skattehemmanen vidkommer, efterleves den tillförende däröver utgångne kungl. resolution, havandes häradsfogden för all ting att så laga, det Kungl. Maj:t och kronan däri- genom i dess räntor intet tager någon avsaknad, utan när det tre år öde legat, erkännes och införes det för skattevrak eller krono¹ och tillåtes intet någon vidare skatterättighet, varmed vid tingen skall lagligen förfaras.² Men har det allenast legat ett år eller två öde och någon av bördägarna vill upptagat, giye då ut full ränta för ödesåren och njute sin skatterättighet. Vid skattefrälse, som förmedelst ödesmål komma att bliva skattevrak och frälse mannen istället för de bortmistade räntorna söker att bliva ägare av själva jorden och skatterättigheten, bör häradsfogden invigilera, att på den händelsen frälse- mannen betalar för skattehemmanet allt det kronan därav tillkommer för de åren detsamma varit öde, förrän honom på skatterättigheten därå bliver meddelad laga fasta.»³ Redan samma år hade emellertid Kungl. Maj:t i en särskild resolution på vice landshövdingen i Viborgs län Johan Creutz' frågepunkter den 22 december fastslagit, att det ej var tillräckligt, att bördemannen erlade restantierna, utan skulle han vara skyldig att »giva så mycket som en annan bjuder, eftersom skattejorden häftar för gäld och det är en pur exekutionssak».⁴ Genom kungliga brevet till kammarkollegium den 21 februari 1691 hade

¹ Jfr Lagkommissionens prot. 1688 ¹⁹/₁₂ (ed. W. Sjögren, D. 1, s. 60): »Praxis är, att för tre års dröjsmål förverkas skatterätten, och kallas den jord skattevrak.»

² Ätminstone dittills hade i praxis förhållandevis få skattevrak i jordeböckerna omförs från skatte till krono. Anledningen härtill framgår av kungliga brevet till vice landshövdingen Johan Creutz den 17 oktober 1687 (Riksregistraturet, RA, fol. 616—22), där det bl. a. heter: »Eljest är ock till befruktandes, där bonden får veta jorden intet mera vara dess egen, att han antingen torde rymma därifrån eller ock yttermera föga värda sig om dess bruk.» Se härom även H. S w e n n e, Svenska adelns ekonomiska privilegier 1612—1651 med särskild hänsyn till Älvsborgs län (1933), s. 172.

³ Tryckt i Samling af instructioner för högre och lägre tjenstemän vid landtreg- ringen i Sverige och Finland (ed. C. G. Styffe, 1852), s. 58—59. Ang. tidigare praxis, se J. E. A l m q u i s t, a. a., s. 138.

⁴ Riksregistraturet (RA) 1688 ²²/₁₂ fol. 926—27.

slutligen den adlige räntetägaren förbjudits att vid skattevrak tillägna sig skatterätten.¹ Det vill dock synas, som om de två senare författningarna med tiden fallit i glömska.² Åtminstone upprepas deras innehåll icke längre i de under 1700-talet utfärdade föreskrifterna i ämnet.³ I kungl. resolutionen på allmogens besvär den 10 september 1743, § 13,⁴ heter det nämligen: »Kungl. Maj:t vill i nåder hava samtyckt till allmogens gjorda underdåniga ansökning, att, när någon skattebonde igenom varjehanda tillstötta olyckor eller eljest kommit att åsamka sig tre års obetald ränta och hemmanet följaktligen med en annor åbo bör besättas, den då av släkten, som efter lag äger rättighet till börd, må även i detta fall, sedan han de återstående trenne årens räntor utbetalt, hemmanet under skattemannarätt framför någon annan få tillträda, när han inom laga tid bevakar sin rätt.» Här är det tydligen fråga blott om tre års obetald ränta såsom lösesumma, och bördemannen hade också företrädde framför alla andra, även om någon utomstående skulle ha velat betala mer för hemmanet. Även kammarkollegii kungörelse den 27 november 1730, § 3,⁵ utgår från samma princip, men talar också om möjligheten, att »någon annan» efter bördemannen skulle vilja tillösa sig skatterätten på enahanda villkor. Då något undantag här ej stipuleras för den adlige räntetägaren, får alltså antagas, att han haft kvar denna möjlighet till konsolidering.

Även skattevraksbestämmelserna utgjorde, åtminstone i den form de slutligen erhöilo genom 1681 års husesynsordning, ett hot mot skattebondens jordägarerätt. I förhållande till lösningsrätten vid försäljning, som är en typisk 1600-talsprodukt, hade emellertid skattevraksbestämmelserna införts i svensk rätt under ett relativt tidigt

¹ Kungl. brev (KA) 1691 21/2 fol. 29—30.

² 1688 års resolution återopas dock av P. A b r a h a m s s o n i hans kommentar till landslagen (1726), s. 151.

³ I lagkommissionens prot. 1727 17/10 (ed. W. Sjögren, D. 3, s. 282) förekommer ett uttalande av följande lydelse: »Härvid discurerades om skattevrak och förmentes, att när räntan icke blivit betald på tre års tid, så borde den, som räntan hava bör, få sälja bort hemmanet och bjuda det upp för bördemannens skuld, men att rätta ägaren icke mer får rätt det att lösa, på det räntebetalaren dymedelst må vara angelägnare att betala ränta och icke låta den vänta, som haver att njuta räntan. I synnerhet borde det observeras, att fastän tre års ränta innestår, när första uppbudet går för sig, skall likväl de två årens ränta tillika kallas vara uppbuden, som existerar, sedan lagfarten begyntes.» Åtminstone den förnämnda principen synes emellertid icke ha tillämpats i praxis att döma av kammarkollegii skrivelse den 13 november 1758, enligt vilken en bonde tilläts att fortfarande innehava sitt hemman, enär de tre årens restantier numera blivit betalda.

⁴ Tryckt hos M o d é e, bd 3.

⁵ Tryckt hos M o d é e, bd 2.

skede. Redan vid nya tidens början¹ om ej förr² möta sålunda uttalanden, som visa, att Kungl. Maj:t ansett sig berättigad att disponera över skattehemman, som under flera år häftat för ogulden ränta. Däri ligger f. ö. intet märkvärdigt. Skattebönderna opponerade ej heller mot denna princip, men krävde å andra sidan, att hemmanet före indragningen skulle värderas, och att det eventuella överskottet skulle tillställas den gamle ägaren, på samma sätt som skedde vid utmätning av gäld i allmänhet.³ Av äldre urkunder framgår, att treårsperioden tidigare ej varit utslagsgivande på samma sätt som senare. Det talas sålunda i rättgångshandlingar från 1600-talets början stundom om ödeshemman ända upp till 20 år.⁴ Å andra sidan torde dock treårsperioden ha varit vanligast förekommande,⁵ vare sig detta berodde på de vart tredje år återkommande husesynerna eller på uppfattningen, att ett hemmans värde i regel motsvarade blott tre års sammanlagda räntor. Själva principen torde dock ej ha fastslagits förrän under Gustaf II Adolfs regering,⁶ varvid påverkan från motsvarande regler rörande emphyteusis⁷ säkerligen spelat in. Genom att på detta sätt med stöd av främmande rättsgrundsatser en gång för alla fästa skattevraksbestämmelserna uteslutande vid treårsperioden alldeles

¹ Ett synnerligen typiskt exempel på förfarandet vid skattevrak återfinnes i Gustaf I:s tryckta registratur 1530 ¹⁰/10. I den 1649 författade, men först 1769 tryckta anonyma stridsskriften »Oförgripeliga bewis emot adelens rättighet öfwer skattegods» heter det bl. a. (s. 21—22) härom: »Conrad Pyhy, gamle konung Gustafs cancellarius . . . haver allra först varit uti denna meningen, varför han ock uti denna landsregering, som han fattat haver, allt vad som egentligen hörer och förstås de bonis emphyteuticariis, det drager han till skattegodsen, varutav är kommet, att man icke må skattegodsen styckevis partera eller försälja, att skattegodsen falla under kronan för skattevrak, som vi det kalla, när trenne års utlagor stå inne, och annat sådant, som intet uti lagen utan sedan långt efter utan tvivel utav detta principio är igenom edicta eller instructiones antingen utav konungarna själva eller deras utskickade och guvernörer uti landet påbjudet och praktiserat.»

² Jfr B. Ekeberg, Ett och annat om det svenska vattenregalet (1914), s. 9.

³ I den ovannämnda 1649 författade stridsskriften heter det (1769 års edition, s. 26—27) härom bl. a.: »När tre års utlagor stå inne hos bonden, så kan hemmanet då straxt icke bliva skattevrak, att det faller utan någon condition till kronan (ehuru väl uppå somliga orter sådant emot lag och rätt förövas), utan det bör såsom för annan gäld lagligen uppbjudas (efter som ock mångenstädes sker), och släkten haver makt det att inlösa för så mycket, som det uppbjudes. Vill då intet släkten eller nästa börde-mannen det lösa, då säljes det så dyrt som det ske kan, och tage då först kronan sin del. Men det övriga bör ägaren eller dess arvingar hava, efter såsom uti alla sådana skuldsaker efter lag praktiseras. Men är där ock ingen, som vill för mera det behålla, än kronans utlagor draga, då behåller kronan det för sitt eget och kronogods.» Jfr Gustaf I:s tryckta registratur 1553 ⁴/2.

⁴ Se t. ex. olika originaldombrev från 1615—16 i Sandbergsska saml. (KA), sign. F. 893 och 898.

⁵ Sandbergsska saml. (KA), sign. F. 887 och 998; Smålands handl. (KA) 1598 nr 3. Jfr Swenne, a. a., s. 171—72.

⁶ Se t. ex. Kammarens resolution (KA) 1632 ¹²/8 § 12. — I 1602 års fogdeinstruktion, § 7 (tr. hos Styffe, a. a., s. 31), där skattevraksbestämmelserna återfinnas, är det ej tal om någon treårsperiod.

⁷ Jfr J. E. Almqvist, a. a., s. 39—40.

oberoende av hemmanets värde hade de svenska myndigheterna infört en princip, som i hög grad var ägnad att undergräva det juridiska stödet för skattebondens jordäganderätt. Som vi sett tillämpades denna princip allt fortfarande under 1700-talet.

Förbudet för skattebonde att genom klyvning eller avsöndring minska sitt hemman hade däremot en annan karaktär och hade sålunda ej utfärdats i någon avsikt att sänka skatterättens kvalitet. Klyvningsförbudet hade tillkommit redan under medeltiden genom 1459 års plakat om skattegodsens vidmakthållande och hade sedermera upprepade gånger förnyats senast den 10 juni 1684. Förbudet mot avsöndring går tillbaka till kungliga plakatet den 2 maj 1673, vilket förnyades den 21 juli 1677. I båda fallen hade åtgärden motiverats med nödvändigheten att bibehålla hemmanens skatteförmåga.¹ Lagkommissionen hade tydligen från början ansett det vara onödigt att införliva innehållet i dessa »ekonomiska» förordningar med den allmänna lagen, ty ännu i 1731 års förslag till jordabalk saknades varje antydning i ämnet. Det år 1734 framlagda förslaget till rättegångsbalk innehöll emellertid i 20 kap. 3 § ett förbud mot att i förlikningsväg minska skattejord, och sedan detta vunnit ständernas gillande, ingav lagkommissionen opåmint² ett ytterligare förslag, som slutligen infördes i 1734 års lag såsom JB 4: 9 med följande lydelse: »Ej må den, som å skattskyldig jord sitter, genom köp, skifte eller på annat sätt något söndra eller minska av det, som därtill med rätta hörer. Gör det någon, vare ogilt.» Samma princip gick sedermera igen i kungl. förordningen den 30 juni 1741, varigenom den enskilde räntetagaren förbehölls rätt att beträffande skattejord förbjuda sådan klyvning till smärre delar än ett fjärdedels hemman, som i allmänhet genom samma förordning medgavs.³

Beträffande kontrollföreskrifterna rörande skattebondes hushållning hade lagkommissionen i 1731 års förslag till byggningsabalk under 28 kap. 1 § likställt skattebonde med vanlig landbo i överensstämmelse med de principer, som tidigare gällt jämlikt 1681 års husesynsordning. Vart tredje år eller oftare, där så tarvades, borde sålunda kronofogde eller länsman med tvenne av nämnden »skåda huru bonde så å skatte- som kronojord byggt och hävdat haver». Detta förslag blev dock starkt

¹ Se härom närmare N. Wohlin, Den svenska jordstyckningspolitiken i de 18:de och 19:de århundradena (1912), inledningen; H. Forssman, Om skifte och annan jorddelning i by (i Svenska lantmäteriet II 1928), s. 46 ff. Förbudet mot jordavsöndring anses i verkligheten vara ungefär lika gammalt som klyvningsförbudet, ehuru lagstiftningen härom gått förlorad. Goda skäl för denna åsikt ha framlagts av N. Edling i SvJT 1941, s. 93. ff.

² Östergren, a. a., D. 2, s. 110.

³ Ekeberg, Om frälseränta, s. 65.

kritiserat från olika håll. Sålunda yrkade bl. a. den bekante härads-hövdingen Petter Abrahamsson, att skattebonden ej borde besväras med husesyn så ofta som vart tredje år. Och i samma riktning uttalade sig även borgarståndet i gemen. Sedan jämväl flera adelsmän förklarat så täta besiktningar obehövliga, särskilt med hänsyn till att räntetagaren alltid hade jorden i underpant för utskylderna, omarbetade lagkommissionen på uppdrag av ständerna sitt förslag, vilket sedermera i sin nya formulering kom att ingå som BB 27: 1 i 1734 års lag.¹ Enligt detta lagrum skulle husesyn å skattejord äga rum först »när vanhävd och missbyggnad därå märkes». Vem som skulle träffa anstalt härom säges icke uttryckligen. Det kan dock tagas för givet, att kontrollrätten tillhörde kronans ombud å kronoskatte och den enskilde räntetagaren å skattefrälse. Denna slutsats vinner i styrka vid en jämförelse med BB 10: 8, som reglerade skattebondens rätt att nyttja sin enskilda skog, och där det bl. a. heter: »Finnes skattebonde sin frihet missbruka, böte tio daler. Den räntan av hemmanet äger have där inseende å.»²

Även bestämmelserna om husesyn torde ursprungligen ha införts i rent statsfinansiellt intresse. Då Gustaf Vasa under 1540-talet föranstaltade om husesyner å skattejord, möttes han emellertid av motstånd från bönderna, som därvid bl. a. betonade, att hållandet av dylika syner »tillförende icke haver varit sedvana».³ Otvivelaktigt vittnar också konungens motivering om en viss påverkan av utländska rättsföreställningar, då han säger: »Så mena Vi, att det ju såväl må Oss, såsom är riksens herre, efterlåtet bliva att låta hålla husesyn med föreskrivne skattebönder, såväl det adeln efterlåtet bliver att hålla husesyn med deras landbor.»³ Men dylika överord, vilka ha samma källa som den adliga argumenteringen på 1600-talet, förmå icke överskyla det faktum, att åtgärden i första rummet tillkommit för att kontrollera förutsättningarna för skatternas utgörande särskilt med hänsyn till då rådande naturasystem. En annan sak är, att husesynerna å skattejord, vilka med ett längre avbrott under senare hälften av 1600-talet⁴ ånyo sattes i gång 1681, för den enskilde bonden känts som en kränkning i hans jordägarätt särskilt i det fall, då de verkstälts på uppdrag av den enskilde räntetagaren, med vilken ha måhända redan tidigare levde i spänt förhållande.

För att i det allmännas intresse skydda de bärande träden, d. v. s.

¹ Förarbetena till Sveriges rikes lag (ed. W. Sjögren), D. 8, s. 56.

² Jfr Ekeberg, Om frälseränta, s. 64—65.

³ Gustaf Is tryckta registratur 1550 ⁶/₁₂. Jfr 1541 ¹⁵/₄ och 1550 ¹²/₅.

⁴ Jfr J. E. Almqvist, a. a., s. 129, not 3.

ek, bok, apel och oxel (i äldre tid stundom även hägg, rönn och hassel), hade Kungl. Maj:t allt sedan medeltiden¹ utfärdat talrika förordningar, vilka slutligen gjort dylika träd till föremål för ett slags regale å skattejord. Skattebonden fick m. a. o. vid äventyr av skadestånd och böter ej hugga eller fälla sådana träd å sin egen mark eller på annat sätt fördärva dem. Adelsmannen var däremot på grund av 1617 års privilegier, § 29, uttryckligen tillförsäkrad dispositionsrätten över bärande träd å sina ägor, en rätt, som genom 1647 och 1664 års stadgar om bärande skogsträd i princip bekräftades, ehuru samtidigt en återplanteringsskyldighet då infördes.² I praxis torde den adlige räntetagaren ha tillämpat samma regel å skattefrälse, ehuru förordningarna icke uttryckligen medgävo honom en dylik rätt. Denna praxis ville lagkommissionen lagfästa genom 1731 års förslag till BB 13: 1. Häremot opponerade sig häradshövding Abrahamsson, under motive-ring att förslaget saknade stöd i »förordningar och privilegier» och f. ö. medförde en minskning av kronans rätt. Lagkommissionen gav emellertid det betecknande svaret, att ingen förordning stadgade annorlunda, än att frälseman på frälse och frälsekatte skulle ha samma rätt som konungen på krono och kronoskatte, och då någon vidare opposition ej förekom, godkände ständerna förslaget utan ändring.³

Till maste- och storverksträd å skattejord hade kronan genom 1668 års riksdagsbeslut tillförsäkrat sig en förköpsrätt. Denna princip hade uppstått på grund av nödvändigheten att skaffa kronan lämpligt virke vid byggandet av speciellt krigsfartyg. I 1734 års lag, BB 10: 3, stadgades härom följande: »Finnes masteträd å skattejord, det må ej huggas eller säljas, förrän det kronan hembudet är.» Den, som bröt häremot, fick enligt samma lagrum böta 50 daler. Genom kungl. förklaringen den 5 april 1739, § 16, stadgades vidare, att de masteträd, som ej voro för kronan behöfliga, skulle sex månader efter det de till amiralitetskollegium blivit hembjudna genom landshövdingens föranstaltande fällas och försälas till den mestbjudande. Den härför influtna penningssumman skulle oavkortad tillställas skattebonden. Det är emellertid att märka, att någon motsvarande förköpsrätt aldrig tillkommit frälseränteägaren, som sålunda icke på alla punkter lyckats skaffa sig samma rätt som kronan över skattejorden. Något försök att erhålla en dylik förköpsrätt synes ej heller ha gjorts från ridderskapets och adelns sida.

¹ Jfr L. G. Linde, Sveriges finansrätt (1887), s. 95.

² Jfr B. Boëthius i Svenska skogsvårdsföreningens tidskrift 1933, s. 406; Swenne, a. a., s. 275 ff.

³ Förarbetena till Sveriges rikets lag (ed. W. Sjögren), D. 8, s. 38. Jfr Östergren, a. a., D. 2, s. 133—34.

Sedan lång tid tillbaka hade enskilda adelsmän haft rätt till den s. k. jordägarandelen i sakören å dem tillhörig jord,¹ och denna rätt hade ytterligare bekräftats genom 1723 års adelsprivilegier, § 31. Under 1700-talet ville enskilda adelsmän tillämpa denna rätt jämväl å skattefrälse, vilket var så mycket farligare för bönderna, som detta kravs förverkligande automatiskt skulle hava medfört ett principiellt erkännande av räntetägararens ägarerätt till skattejorden. Såsom i allmänhet då det rörde sig om starkare ståndsmotsättningar, saknade 1734 års lag några vägledande stadganden i ämnet. I BB 14: 2 föreskrevs emellertid, att den, som svedjade å skatte- eller kronojord utan lov, skulle plikta tio daler. Denna bestämmelse bör jämföras med RB 32: 1, där det stadgades, att böterna i dylikt fall skulle fördelas treskiftes mellan konungen, häradet och målsäganden. Då det gällde olaga svedjande kunde dock endast jordägaren betraktas som rätt målsägande. Men om svedjandet företagits av skattebonden själv å skattejord, kunde denne av naturliga skäl icke samtidigt vara målsägande, och frågan uppstod då, vem som i detta fall hade att tillgodogöra sig jordägarandelen i de sakören, som blevo en följd av förseelsen. Svaret gavs först genom ett kungl. brev den 21 november 1744. Där bestämdes bl. a., att eftersom räntetägararen »genom ett dylikt olagligt förfarande synes mista något av den säkerhet, som han om räntans utgörande i skattehemman äga bör», det icke vore mer än rättvist, att »kronan av skattekronohemman och frälseman eller den, som räntan av skattefrälsehemman äger, bör till denna andel i böter (d. v. s. jordägarandelen) vara berättigad». Dock tillades, att då annan än skattebonden olovligen svedjat å skattehemman och skattebonden härom vid domstol fört talan, skulle denne tillgodonjuta »målsägandeandelen i böterna».² Själva tvistefrågan kan sålunda sägas ha blivit löst genom ett slags kompromiss.³

Härmed har jag genomgått de viktigaste inskränkningarna i skattebondens jordägarerätt på grundval av 1734 års lag. Åtskilligt vore att tillägga, om hänsyn skulle tagas jämväl till samtliga ekonomiska förordningar vid sidan av allmänna lagen,⁴ men det anförda må vara

¹ Jfr Swenne, a. a., s. 273 ff.

² Jfr Ekeberg, Om frälseränta, s. 69 ff.

³ Icke desto mindre förklarar B. Nyström, Beskrifning om svenska hemman och lägenheter (1784), s. 63, med hänvisning till 1744 års brev, att »jordägandeandelen av böter för brott å skattefrälsejord icke tillkommer skattemannen, utan frälseägaren.»

⁴ Såsom exempel på här förbigångna ekonomiska förordningar må anföras den under 1700-talet ännu gällande jaktstadgan av den 29 augusti 1664 och kungl. förordningen den 4 maj 1731 ang. pärlfiske å skatteägor. Frågan om jakträtten å skattejord har utförligt behandlats hos P. A. Östergren, Tvisten om ägande- och nyttjanderätten till skattejord vid pröfningen af lagkommissionens förslag till Sveriges rikets lag hos 1731

nog. Jag har nämligen här icke åsyftat någon fullständighet utan har endast velat framlägga några av de mest typiska exemplen på den skillnad, som i 1734 års lag uppdragits mellan rätten till frälse- och skattejord. Denna skillnad är redan i det här framlagda begränsade materialet så iögonenfallande, att den mer än väl förklarar den även under 1700-talet ej sällan uppdykande föreställningen, att skattebondens jordäganderätt — om man ens kunde tala om en dylik — likväl var av lägre art än frälsemannens. Inom den samtida doktrinen har detta förhållande jämväl väckt uppmärksamhet och redan vid frihetstidens början lett till införandet av läran om den delade äganderätten. Då denna lära hittills inom den moderna litteraturen ansetts ha ägt stort inflytande på utvecklingen, är det lämpligt att här närmare skärskåda densamma.

Först och främst är det av vikt att fastslå, att denna lära ej, såsom tidigare antagits, utövat något som helst inflytande på svensk rätt under 1600-talet. Begreppen *dominium directum et utile* funnos visserligen redan då, men åt dem gavs en helt annan innebörd än senare. *Dominium directum* ansågs sålunda under 1600-talet vara identiskt med själva äganderätten (*proprietas*) till jord, *dominium utile* åter betydde detsamma som ärftlig besittningsrätt eller bördsrätt i kameral mening. Äganderätt och bördsrätt innefattade tillsammans *dominium plenum*, varav följer, att *dominium* ansågs vara av högre art än äganderätten eller *proprietas*. I detta sammanhang skulle *dominium* lämpligen kunna översättas med herravälde.¹ Ett delat *dominium* var alltså icke detsamma som en delad äganderätt. Från denna konstruktion, som lånats från samtida tysk-romersk rättsdoktrin,² utgingo bland andra LOCENIUS, STIERNHÖÖK och RÅLAMB samt den anonyme författaren till »Oförgripeliga bewis emot adelens rättighet öfwer skattegods».³

och 1734 års ständer (akad. avh. Lund 1896). Rörande pärlfisket, se EKEBERG, Om frälseränta, s. 72 ff., ävensom DEN S., Ett och annat om det svenska vattenregalet, s. 15 ff.

¹ Denna översättning återfinnes redan hos STIERNHÖÖK, nämligen i hans Förarbeten till Sveriges rikets lag (ed. J. E. ALMQUIST), s. 134. Jfr R. SCHRÖDER, Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte (1922), s. 789, not 62, där det bl. a. heter: »Das Wort *dominium* für sich kommt (im Mittelalter) nur in süddeutschen Urkunden, und auch hier nur ausnahmsweise, in dem Sinne von 'Eigentum' vor. Sonst wird es durchweg als gleichbedeutend mit Herrschaft in den verschiedenen Richtungen, welche dieses Wort im Mittelalter angenommen hat, gebraucht. Auch *dominium directum* des Lehnsherrn und *dominium utile* des Lehnsmannes ist zuerst im Sinn einer geteilten Herrschaft und nicht in dem des geteilten Eigentums aufgekommen.»

² Här om se närmare J. E. ALMQUIST, a. a., s. 72 ff., 89 et passim.

³ I Palmskiöldska saml. (UB) nr 119, fol. 97 ff., finnes ett memorial av assessor L. LILLIEMARCK, som ingivits till lagkommissionen i augusti 1690, och som berör frågan, »huruvida mannens giftorätt må extenderas till dess hustrus fasta odalgods' årliga räntor och om mannens kreditorer utan hans andel i samma lösören må söka sin betalning för

Den förste, som i Sverige tillämpat teorien om den delade ägarätt på skattejorden, är DAVID NEHRMAN, som alltsedan 1720 tjänstgjort som lärare vid Lunds universitet. I hans år 1729 genom trycket utgivna föreläsningar med titeln »Inledning til then swenska jurisprudentiam civilem» återfinnes den nya läran. Nehrman förnekar i detta arbete (s. 116), att någon skillnad förelåg mellan begreppen *dominium* och *proprietas*, »ty bägge betyda de ägarätten». Härmed drog han i själva verket ett brett streck över den gamla tysk-romerska rättsteorien. *Dominium directum* et *utile* måste nämligen under sådana förhållanden bliva delar ej av ett högre herravälde utan av själva ägarätten såsom sådan. Det befinnes också, att Nehrman (s. 121) definierat *dominium utile* såsom den rätt, som uppstod, »när ej allenast nyttan, utan ock en del av ägarätten lämnas åt en annan och dess arvingar emot någon viss erkänsla och avgift». *Dominium directum* däremot hade enligt samme författare »den, som lämnat nyttan åt en annan och förbehållit sig största delen av *proprietas* jämte någon viss erkänsla och avgift samt rättighet att få det åter vid vissa tillfällen». Såsom exempel anger Nehrman bl. a. skattebonden som innehavare av *dominium utile*, medan kronan hade *directum*.

Nehrman har emellertid i vissa otryckta specialföreläsningar med titeln »*Termini technici juris*» från 1750¹ ytterligare utvecklat ämnet. Då de uttalanden han där gjort icke hittills uppmärksammats i den tryckta litteraturen och då de äro av vikt bl. a. för att visa, att Nehrman icke efter tillkomsten av 1734 års lag frångått sin tidigare ståndpunkt, återgivas de här in extenso, ehuru med modern ortografi:

Dominium, ägarätt, består i ett *jus utendi re et excludendi alios ab usu ejusdem*. *Dominium* et *proprietas* äro efter lag synonyma. Bägge översättas genom ägarätt. Detta [*dominium*] har åtskilliga fördelningar, vilka vi intet fått av *jus Romanum* utan av *jus feudale* och *canonicum exempli gratia*: *Dominium plenum*, då *proprietas* är indivisa [och] tillika med *jus utendi* hos en. [*Dominium*] *minus plenum*, då *proprietas* är divisa och delas i [*dominium*] *directum*, vilket den säges äga, som har *particulam proprietatis* och i stället för *usum fructum* antingen vissa *servitia* eller en

den skuld, som han före äktenskapet gjort haver». I detta memorial omtalas bl. a., att mannen genom giftermålet icke kan anses ha fått något »*dominium directum* till själva fundum, utan allenast ett *dominium utile*, nämligen så, att han fuller den pro rata till sin näring och underhåll [må] nyttja, men icke till sin enskilda gälds betalning.»

¹ UB, sign. N 1272. Visserligen har denna uppteckning, som verkstälts av Peter Olof Cervin, förmodligen tillkommit utan föreläsarens medverkan, men en jämförelse med andra bevarade uppteckningar (t. ex. i LB av C. A. Swanhals) har givit vid handen, att den förnämnda är den bästa och att den i hithörande delar så gott som ordagrant överensstämmer med de övriga. Dessa föreläsningar ha för övrigt uppenbarligen dikterats för studenterna, och möjligheten till felskrivning eller missuppfattning har därför i detta fall varit reducerad till ett minimum.

viss canon (denne kallas dominus directus och in jure feudali längivare, feudator), et [dominium] *utile*, vilket den säges hava, som har particulam dominii och all usumfructum, men i det stället ger något visst åt domino directo (in jure feudali kallas han vasallus eller feudatarius). Denna läran plägar endast appliceras till feuda, men kan ock tjäna till förklarande av vår skatterättighet, jus censiticum. Ty där är dominium divisum emellan skattebonden och kronan uti kronoskatte och emellan skattebonden och frälsemannen i frälsekatte, då kronan och frälsemannen ha dominium directum, men bonden dominium utile.

Den nya teori, för vilken Nehrman här gjort sig till målsman, bottnar i naturrättsliga föreställningar. Ursprungligen har läran uppkommit inom feodalrättens område, tvivelsutan i det praktiska syftet att stärka vasallens rättsliga ställning gentemot länsfursten. Det nya momentet ligger däri, att äganderätten, som tidigare på grundval av romersk och hellenistisk rättsåskådning allmänt uppfattats såsom odelbar, under senare hälften av 1600-talet av naturrättens representanter¹ började konstrueras som ett delbart begrepp. Från feodalrätten letade sig teorien snart fram till civilrätten, och vid 1700-talets början hade den redan begynt sitt segertåg vid de tyska universiteten. Särskilt universitetet i Halle med lärare sådana som CHR. THOMASIUS och N. H. GUNDLING fick ryktet om sig att i allmänhet vara en plantskola för de naturrättsliga teorierna på civilrättens område.² Att Nehrman anslutit sig till läran om den delade äganderätten, är så mycket mindre förvånansvärt, som han själv under år 1716 studerat i Halle.³ Året innan Nehrman anlände dit, hade Gundling därstädes utgivit ett arbete med titeln »Jurisprudentia naturalis sive jus naturæ ac gentium», vilket sedermera tycks ha fått bilda underlag för hans undervisning vid universitetet. De föreläsningar han under årens lopp höll över detta ämne utgavos 1734 genom trycket under titeln »Ausführlicher Discours über das Natur- und Völkerrecht».⁴ I dessa föreläsningar återfinnes i varje fall samma uppfattning beträffande den delade äganderätten, som Nehrman förfäktat i Sverige. Till jämförelse må följande utdrag ur Gundlings arbete (s. 253) anföras: »In dem dominio directo habe ich den grössten Theil vom Eigenthum, der andere hat etwas aber dagegen omnem utilitatem, als wie der emphy-

¹ Se t. ex. G. A. S T R U V I U S, Syntagma juris feudalis (Jena 1659), s. 438; S. P U F E N D O R F, De jure naturæ et gentium (Lund 1672), s. 454.

² Jfr E. L A N D S B E R G, Geschichte der deutschen Rechtswissenschaft (1898), s. 78 ff., 122 ff.

³ Nehrman inskrevs vid universitetet i Halle den 19 oktober 1716. Se härom Historisk tidskrift 1931, s. 444. Dessförinnan hade han besökt universiteten i Rostock (inskr. okt. 1714), Jena och Leipzig.

⁴ Jfr Gundlingiana, zwölfftes Stück (Halle 1717), s. 156: Abh. II. Von dem Ursprung des Wortes Dominii directi.

teuta alles thut in dem fundo und omnem utilitatem hat; der andere aber, welcher ihm emphyteusin gegeben, hat noch ein jus übrig, nämlich dass ein canon muss præstiret werden.»

Det är emellertid ett faktum, att läran om den delade äganderätten under 1700-talet icke fick någon större betydelse för den svenska rättsutvecklingen. För såvitt det gäller skattejorden¹ ligger anledningen här till i öppen dag. Varken frälsemännen eller skattebönderna hade nämligen något större intresse av att ansluta sig till densamma, då de var för sig pretenderade hela äganderätten till skattejorden. Ur adelns synpunkt var den nya naturrättsliga teorien snarast att betrakta som ett kompromissförslag, på vilket det någon gång kunde vara fördelaktigt att falla tillbaka, men som i regel avvisades såsom stridande motståndets verkliga uppfattning. Som exempel må anföras en situation vid 1734 års riksdag, då adeln, hårt pressad av de andra stånden, erkände, att skattebonden vore jordägande »på sätt som lag och förordningar förmå». Landshövdingen Erik Ehrencrona tog emellertid omedelbart därefter till orda och urgerade skillnaden mellan skattemannarätt och vad han ansåg karakteristiskt för jordägarätt. Det senare begreppet medförde sålunda bl. a. rätt att fälla bärande träd och njuta sakören.² Dessutom var det »klart», att ej den som gav, utan den som mottog räntan, vore jordägande. Några månader tidigare hade samme person förklarat i plenum plenorum, att »hela vår lag vet ej av annan jordägande än kronan och frälseman-
nen».³

Huruvida den i 1720 års börsrättsförordning för första gången uttalade principen, att frälseränta kunde bli föremål för börsrätt på samma sätt som skattejord,⁴ är en konsekvens av läran om den delade äganderätten, kan numera icke med säkerhet avgöras. Reformen, som genomfördes på tillskyndan av ridderskapet och adeln mot bondeståndets vilja,⁵ behöver dock ej med nödvändighet ha haft något gemensamt med det nya naturrättsliga betraktelsesättet. En undersökning av handlingarna vid 1720 års riksdag giver intet belägg härför. Det bakomliggande motivet synes snarare ha varit, att den enskilde frälseränteägaren betraktade såväl frälseskatte- som skatte-

¹ Beträffande allmänningssjorden, se J. E. Almquist, Skogskommissionerna under det karolinska enväldet (Studier i svensk jordrätt, 1928), s. 89. Rörande allmänt vatten, se Å. Holmbeck, Kvarnkommissionerna enligt kungl. breven den 13 april 1697 (1914), s. 35.

² Jfr ovan s. 121 f. och 123.

³ Förarbetena till Sveriges rikets lag (ed. W. Sjögren), D. 8, s. 168 och 297.

⁴ Jfr J. C. Almquist, Börsrättsförordningen 1720 och dess historiska förutsättningar (i Tidskrift utg. av Jur. För. i Finland 1934).

⁵ Jfr Ridderskapet och adelns tryckta riksdagsprotokoll 9/8 1720, s. 223.

frälsejorden som sin egendom och såsom en följd härav ansåg, att frälseräntan såsom representerande jorden¹ borde få bördas i likhet med vanliga arvegods.² En helt annan sak är, att NEHRMAN sedermera 1729 (a. a., s. 115) utnyttjade bördsrättsförordningens hithörande princip såsom ett belägg för tesen, att frälseränta innefattade »en particulam domini över en rem immobilem» och därför borde »kallas fast egendom».

Förutom Nehrman hava förvånansvärt få av doktrinen män helt anslutit sig till läran om den delade äganderätten. Frånsett författarna till några skäligen betydelselösa akademiska dissertationer, av vilka en f. ö. utgivits under Nehrman's eget presidium,³ är det i själva verket blott A. BOTIN, som i sin Beskrifning om svenska hemman och jordagods (1755—56) byggt sin framställning på grundval av den naturrättsliga konstruktionen. Ehuru denne författare icke använder termerna dominium directum et utile, räknar han (a. a. II, s. 1 ff.) till kronohemman alla gods, »av vilka kronan tillkommer räntan», vare sig de »innehas under skatterättighet eller ej». Till yttermera visso framhåller han, att alla hemman numera erkände »kronan eller någon frälseman för sin huvudägare» . . . »Skatterättigheten långt ifrån att giva någon oinskränkt äganderätt, fast skattemannen lika fullt kan kallas jordägande,⁴ vill egentligen ej säga annat, än en emot vissa villkor avstådd rättighet att få bruka och besitta en annans egendom, vilken rättighet även sträcker sig in på skattemannens arvingar eller in på dem, till vilka han den lagligen vill överlåta.» Botin har tydligen här bemödat sig om att få till stånd en kompromiss mellan adelns och

¹ Det bör ej förglömmas, att skattefrälseräntan vi denna tid, vilket torde hava framgått av den föregående redogörelsen, ej endast var en ränta i ordets egentliga bemärkelse, utan även inbegrep viss föfoganderätt över fastigheten såsom sådan. — Efter 1720 förekom det på sina håll, att både adelsmannen och bonden var för sig fingo fastebrev å ett skattefrälsehemman. Att det i förra fallet var fråga om allenast frälseräntan, låtsade myndigheterna icke om. Se olika uppländska lagfartsprotokoll från senare hälften av 1700-talet (ULA).

² Ur Ridderskapets och adelns tryckta riksdagsprotokoll den 9 juni 1720 må följande anföras:

»Därpå upplästes justitiedeputationens betänkande om bördsrätten, varutinnan göres den position, att fuller arvejord på landet, men ej skattefrälse, må bördas, såvida man äger allenast räntan och ej jorden.»

»Herr S t i e r n c r o n a: Som samtliga äro ense därom, att all jord, som gått till arv i familjen, må gå i börd, så förfaller den position, att man intet skall få bördä frälseränta å skatte.»

»Ridderskapet och adeln funno rättvist, att frälseränta även bördas må ej mindre än jord å landet, vilken, om den är skatte eller frälse, börd underkastas.»

³ E. B e n z e l i u s, De jure censitico sive skatterättighet (Lund 1732).

⁴ Jfr adelns ovan (s. 127) anförda uttalande vid 1734 års riksdag. Botin talar också passim om skattebondens »jordäganderätt», vilket förlett bl. a. Östergren att i sin 1896 utgivna, ovan anförda akademiska avhandling (s. 83, not 1) tro honom hava »obetingat» erkänt skattebonden såsom jordägare. Jfr A. T h o m s o n, Grundskatterna i den politiska diskussionen I (1923), s. 63, not 49.

böndernas i själva verket oförenliga anspråk. Såsom en följd härav har han tvungits att konstruera det otympliga begreppet *huvudägare* som ett uttryck för kronans och den enskilde frälseränteägarens påstådda ägenderätt till skattejorden, och samtidigt som han realiter förnekar skattebondens jordägenderätt, dekreterar han, att skattebonden »likafullt kan kallas jordägande».¹ Uttrycket »huvudägare» skall förmodligen utgöra en översättning av »dominus directus» enligt den naturrättsliga terminologien.

Det finns emellertid en författare, som klart och tydligt ställt sig på ridderskapets och adelns sida i den pågående rättstvisten, nämligen A. C. WESTDAHL i sin Uttydning öfver Sweriges rikets lag (1770). I kommentaren över JB 4: 9, vilket ovan (s. 120) behandlade lagrum innehåller förbudet att minska skattejordens areal, säger han (s. 200) bl. a.: »Orsaken till denna förbjudna skingring är denna, att åbon uti hemmanet ej har någon *particulam proprietatis* utan allenast minus plenum eller utile dominium, varemot kronan eller frälseman har directum och således jus tertii härigenom skulle komma att lida.» På ett annat ställe (s. 367) talar han om »den *particulam dominii*, som skattebonde i sin skattejord äger». Westdahl har genom dessa uttalanden visat, att han för sin del utgår från den gamla tysk-romerska rättsteorien och alltså ej sätter likhetstecken mellan *dominium* och *proprietatis*. Om någon delad ägenderätt är sålunda här intet tal. I olikhet mot sina flesta föregångare inom den äldre doktrinen har emellertid Westdahl tilldelat såväl kronan som den enskilde frälseränteägaren *dominium directum*, och skattebonden har som en följd härav blott tillerkänts ett *dominium utile*, som visserligen innefattat en *particulam dominii* men därför ingalunda någon *particulam proprietatis*.

Men även skattebönderna ägde sina försvarare inom 1700-talets doktrin. Såsom sådan bör i första rummet nämnas juris professoren i Uppsala D. SOLANDER, som förutom i sina ovan (s. 115 n. 2) omtalade otryckta föreläsningar även uttalat sig över ämnet i en dissertation från år 1777.² Ej heller denne författare laborerar med någon delad ägenderätt. Skatterätten definieras (s. 22) som ett *jus proprietatis*, och till yttermera visso säges, att skattebönderna »non modo dominium utile habeant, quemadmodum in jure emphyteutico, sed etiam ut proprietate fundi gaudeant». Några sidor längre fram (s. 25) defini-

¹ På denna punkt kritiseras Botin i en 1772 anonymt utgiven skrift med titeln: »Om ofrälse mäns jordägenderätt.» Man har antagit, att författaren till denna skrift, som tecknar sig Patridophilus, skulle vara A. M. Sahlstedt.

² Dissertatio juridica de natura et indole privilegiorum realium in patria. Uppsala 1777. Resp. E. O. Hartzell.

eras dominium utile såsom identiskt med vad »in statutis publicis vocatur *besittningsrätt*».

Även CHR. KÖNIG intager ungefär samma ståndpunkt i sin Lärdomsöfning, Tom. 2 (1745). Sålunda säger han inledningsvis (s. 33 ff.), att dominium minus plenum består av två arter, nämligen å ena sidan odalrätten, proprietas eller dominium directum, å andra sidan besittningsrätten eller dominium utile. Och han fortsätter (s. 100): »Således är en stor skillnad mellan skatterättighet och emphyteusis, vilken mening icke allenast varit tillförene hos några lärda utan ock nu blivit påstådd, men den är eftertryckligen förlagd av Stiernh[öök] de j[ure] S[veonum et Gothorum] v[etusto], p. 286.»¹

Av det ovan anförda framgår bl. a., att den gamla tyskromerska rättsteorien rörande ett dominium duplex under 1700-talet i Sverige ingalunda undanträngts av den naturrättsliga läran om en delad äganderätt, utan att båda förkunnats sida vid sida ehuru av olika auktoriteter.²

Kampen för och emot erkännandet av skattebondens jordägarerätt under 1700-talet avspeglar sig ej endast i lärda mäns skrifter. Denna fråga var från samtidens synpunkt sett ingalunda att betrakta utslutande som ett terminologiskt spörsmål, utan ansågs bottsna i en realitet, som kunde få de mest praktiska konsekvenser. Så länge skatterätten ej av myndigheterna utan vidare erkändes vara identisk med äganderätt till jorden, hade nämligen rätetägaren alltjämt stora möjligheter att trakassera bonden genom att behandla honom såsom en landbo. Rent juridiskt sett borde visserligen terminologien ha varit skälig likgiltig, men man måste i ett fall som detta i hög grad räkna med ordets makt över tanken. En jordägare kunde enligt tidens sätt att se ej behandlas hur som helst. Härmed samman-

¹ Bland övriga författare, som försvarat skatteböndernas jordägarerätt, märkes J. F. Serenius i en akademisk avhandling Om skattehemman (Uppsala 1782).

² Stundom hände det, att anhängarna av den ena teorien kommo i strid med anhängarna av den andra, såsom då man exempelvis år 1734 tvistade om, huruvida innehavaren av ett kronorusthåll innehade dominium utile eller ej. De, som påstodo det förre, utgingo ifrån den tysk-romerska teorien, de som påstodo det senare, ifrån den naturrättsliga. Båda parterna hade sålunda rätt från sin utgångspunkt, och det hela kunde därför endast bliva en tvist om påvens skägg. Stridsskrifterna äro följande: De jure hæreditario privatorum in prædia vectigalia militiæ equestri prætorianæ addicta, vulgo crono-rusthåld, disquisitio juridica (anon. utan ort och årtal). — [C a r l R i b e n], Oförgripelige tankar angående krono rusthåld (utan ort, årtal och censur). — Bref rörande oförgripelige tankar angående crono-rusthåld (anon. utan ort och årtal). — Reflexion öfver de emot hwarannan af trycket uthkomne skrifter angående krone-rusthåld (anon. utan ort och årtal, men undertecknad Stockholm den 18 oktober anno 1734). — Samtliga dessa fyra skrifter finnas i UB. K ö n i g, a. a., Tom. 2, s. 91, omtalar ytterligare en fente skrift i ämnet med följande titel: De jure retractus circa prædia in sustentationem militis prætor assignata (1734).

hängde, att ett erkännande av skattebondens jordägenderätt förr eller senare måste leda till ett avskaffande av åtskilliga inskränkande rättsregler, i den mån de ansågos ha ursprungligen tillkommit i avsikt att sänka skatterättens kvalitet. Att ännu så länge ett hemmans natur av skatte ej gav bonden något effektivt skydd mot räntetagarens trakasserier berodde f. ö. ej endast på den dåtida lagstiftningens innehåll, utan även på de rättstolkande myndigheternas, särskilt kammarkollegiums, inställning till jordägenderätsfrågan. Efter allt att döma voro nämligen kammarkollegii ledamöter allt fortfarande influerade av den under 1600-talet gängse ohistoriska uppfattningen, att all Sveriges jord från början tillhört staten, och att därför till grund för skattenaturen måste föreligga ett kontrakt med kronan. Denna uppfattning blev i sin mån utslagsgivande för frågan rörande vilka bevismedel, som skulle tillerkännas giltighet vid tvist om jordnaturen. Beträffande skatte hade man att välja mellan tre olika slags bevis: 1) Gamla fastebrev. 2) Anteckningar i officiella jordeböcker samt indelnings- och roteringsverket. 3) I vederbörlig ordning utfärdade skatterättsbrev. Fastebreven betraktades i och för sig icke såsom tillräckligt bevis. Det var nämligen bekant, att åbor med stubbe- och röjselrätt ej sällan erhållit fasta å sina hemman, ehuru dessa numera allmänt ansågos vara av krono natur.¹ Om jordeböckernas vitsord förefunnos däremot delade meningar. I olika resolutioner på allmogens besvär, nämligen 1723, § 77 (för skären och bergslagen), 1731, § 42 (för Österbotten och Finland) samt 1739, § 48 (för Västernorrland och Västerbotten) hade emellertid Kungl. Maj:t på riksdagens anmodan fastslagit, att de hemman, som i gamla jordeböcker samt indelnings- och roteringsverket stodo införda såsom skatte, även för framtiden skulle bibehållas under denna titel. Därmed borde saken hava varit avgjord. Att så icke blev förhållandet, berodde på att kammarkollegium hyllade den motsatta uppfattningen och icke drog sig för att även tillämpa denna i praxis. Det är sålunda bekant, att kollegiet under 1750-talet i ett flertal fall tillåtit utomstående personer, vanligen bruksägare, att skatteköpa hemman, som alltsedan sin tillkomst stått antecknade som skatte i jordeböckerna.² Såsom

¹ I syfte att åstadkomma rättelse härutinnan hade i 1723 års kungl. resolution på allmogens besvär, § 77, förklarats, att de i bergslagen på stubbe- och röjselrätt utfallna gamla lagmans- och häradsfastebrev icke förmådde tillägna åborna skatterätt på deras hemman. Trots detta klagas ännu i kungl. brevet den 7 oktober 1742 till Svea hovrätt över att en och annan domare, särskilt i Västernorrland, beviljat åbor å kronohemman uppbud och fasta, vilket förfarande givetvis var ägnat att äventyra kronans rätt till samma hemman. Se härom Åbokommitténs betänkanden, D. 4 (1920), s. 20—21.

² Exempel härpå i Åbokommitténs betänkanden, D. 4 (1920), s. 220 och 224—25. Jfr C. W. U. K u y l e n s t i e r n a, Om rekognitionsskogar och under bruk skatteköpta

motiv anfördes bl. a., att jordebokstitlarna ej utgjorde bevis för hemmanens skattenatur, då nybyggen, särskilt i Norrland, alltifrån deras skattläggning ofta felaktigt införts som skatte i jordeböckerna.¹ Detta motiv underkändes sedermera i ett visst mål såväl av riksens ständer i skrivelse den 30 oktober 1766 som av Kungl. Maj:t genom resolution den 14 november s. å.² Men detta underkännande kom likväl icke att medföra något upphävande av de skatterättsbrev, som kollegiet tidigare utfärdat i strid mot den av statsmakterna gång efter annan hävdade principen om jordeböckernas vitsord. Och även efter 1766 har f. ö. kammarkollegium i praktiken understundom visat sig fasthålla vid sin gamla ståndpunkt genom att tillåta skatteköp å fastigheter, som i jordeböckerna redan förut stått antecknade för skatte.³

Om varken fastebrev eller jordeböcker fingo åberopas till stöd för ett hemmans skattenatur, återstod endast skatterättsbrevet. Men som bekant var det endast skatterättshavarna, som kunde prestera ett dylikt av alla parter såsom fullgiltigt ansett bevis. Skattebönderna åter, som i regel alltsedan urminnes tider son efter far brukat den egna torvan, borde under sådana omständigheter i fall av tvist om jordnaturen ha stått tämligen försvarslösa mot kammarkollegii godtycke.⁴ Att så i praktiken också stundom varit fallet, visar ett rättsfall från 1750-talet, vilket är så pass typiskt för de dåtida kamerala myndigheternas inställning till frågan om skattebondens jordäganderätt, att det förtjänar att här närmare återgivas.⁵

hemman (1916), s. 44 noten. Det bör emellertid ej fördöljas, att det i samtliga dessa fall icke var fråga om urgamla skattehemman, utan om jord, som tidigast vid början av 1600-talet uppstått i form av nybyggen.

¹ Detta sammanhänge historiskt sett med förhållandet, att de stora obygderna i Norrland från början betraktas såsom *res nullius*. Nybyggena blevo följaktligen skatte till följd av ockupationsrätten. Då sedermera på grundval av 1683 års avvitringsförordning (tr. hos S c h m e d e m a n) obygderna kommo att uppdelas mellan kronan och privatos, befunnos åtskilliga skattehemman vara belägna å den numera utbrutna kronoallmanningen. Höga vederbörande ville emellertid ej erkänna, att de norrländska kronoallmanningarna legaliter tillkommit först genom 1683 års förordning. Denna förordning förklarades ju (ehuru felaktigt) endast utgöra ett återupplivande av 1542 års kungl. brev. Och såsom en konsekvens härav ansågos nybyggarna olagligt ha tillägnat sig en skatterätt å kronans allmänningar, enär de endast varit berättigade till stubbe- och röjserätt, d. v. s. årtflig besittningsrätt, i analogi med förhållandet å lands- och häradsallmänningar jämlikt landslagens bestämmelser. Jfr J. E. Almqvist, Det norrländska avvitringsverket (Studier i svensk jordreätt, 1928), s. 14—15, och Å. Holmbäck, Studier över de svenska allmanningarnas historia (1920), s. 34.

² Kuylenstierna, a. a., s. 45 noten.

³ Kuylenstierna, a. a., s. 45, omtalar ett exempel härpå från 1770-talet.

⁴ Kuylenstierna, a. a., s. 44, säger på tal här om: »Följden härav blev, att äganderättsförhållandena i Norrland blevo ganska otrygga, och åborna å en del hemman togo sig före att för säkerhets skull begära skatteköp å sina i jordeböckerna för skatte antecknade hemman. Dylika skatteköp hava i ett flertal fall beviljats.»

⁵ Källorna till detta rättsfall äro i stor utsträckning tillgängliga i samtida tryck.

Tvisten gällde dispositionsrätten över vissa hemman i byarna Kåversta, Nässja, Vista, Gryt och Färmansbo i Österfärnebo socken (Gästrikland). Förhistorien var följande. Hemmanen hade ostridigt varit antecknade såsom skatte i jordeböckerna alltifrån äldsta tid eller 1553, och dessutom utvisade fastebrev ända från medeltiden, att samma hemman redan då ägts av sina innehavare. Den 23 juni 1649 hade emellertid drottning Kristina enligt kungliga brevets egen ordalydelse donerat dessa jämte andra »hemman» under Norrköpings besluts villkor såsom manslän åt revisionssekreteraren Johan Olofsson, som några månader senare adlades med namnet Stiernhöök.¹ I donationsbrevet uppgavos hemmanen vara skatte och förbehölls, att jordägarnes rätt till hemmanen skulle vara oförkränkt enligt lag. År 1667, då Gysinge bruk skulle anläggas på Kåversta och Nässja byars ägor, utfärdade Kungl. Maj:t den 22 februari ett brev till guvernören i Gävle med befallning, att denne skulle söka förmå »jordägarne» att på denna punkt tillmötesgå bruksintressenterna. Sedermera träffades den 13 november 1669 en överenskommelse, som gick ut på att Gysinge bruk såsom ersättning för bruksplatsen från och med 1670 årligen skulle betala 20 daler k. m. till såväl dåvarande hovrådet Stiernhöök som »de andra jordägarne».² Redan i början av den stora reduktionen indrogs emellertid den donationsrätt hovrådet Stiernhööks arvingar haft till hemmanen, som då befunnos ränta tillhopa 103 daler 29 öre s. m., och något senare eller den 16 december 1680 utfärdade Kungl. Maj:t ett s. k. rustningsbrev åt inspektoren å Gysinge bruk Anders Larsson Höök med innehåll att »berörda hemman, räntor och lägenheter» efter därom gjord ansökan blivit Höök och hans arvingar förunnade och efterlåttna, så att de dem »oturberade under bruket Gysinge skola få åtnjuta, behålla och besitta, så länge han och de förmå fyra laggille och varaktiga munderingar under Vårt livregemente (till häst) därför prestera och underhålla». Av samma brev framgår vidare, att Kungl. Maj:ts beslut var motiverat ej endast av behovet efter munderingar utan även av övertygelsen, att bemålde Höök »förutan dessa ovannämnda hemman och räntor omöjligen lærer kunna konservera och vid-

En på dessa och andra handlingar grundad utförlig framställning av målet i dess helhet återfinnes i Åbokommitténs betänkande, D. 4 (1920), s. 227—33.

¹ Enligt donationsbrevet voro dessa hemman följande: fyra hemman i Kåversta, ett i Kungsgården, fem i Nässja, ett i Färmansbo, tre i Gryt och två i Vista, samtliga i Österfärnebo socken.

² Att Stiernhöök i detta sammanhang kallas jordägare är icke något bevis på en i praxis tillämpad delad äganderätt mellan räntetagare och räntegivare, utan har avseende å förhållandet, att den förre gjort Kåversta till säteri, för vilket ändamål han genom köp tillägnat sig skatterätten å flera hemman därstädes.

makthålla Gysinge, av vilket bruk likväl Vi med tiden årligen ett anseeligt intresse hava kunna.» I det samma dag utfärdade kungliga brevet till kammarkollegium heter det bl. a.: Som »bemålte inspektör för räntan verkligen inställt fyra goda och dugliga munderingar under Vårt livregemente och ryttmästare greve Oxenstiernas kompani, så hava Vi honom berörda gods förunt och efterlåtitt under rustningsvillkor, så länge hans hustru, barn och arvingar vilja och kunna uti rusttjänsten kontinuera». Med stöd av det sistnämnda brevet anbefallde kammarkollegium den 23 december 1680 guvernören i Gävle att för år 1681 inrymma Höök i nämnda hemman och lägenheter »med de räntor, som rustningshållarna äro tillslagne». Hemmanen upptogs därefter i 1687 års indelningsverk för livregementet till häst under nummer 81—84 vid ryttmästaren Cruses kompani med anteckning, att inspektören Höök rustade för räntan. Ungefär motsvarande uppgifter återfinnas även i de allmänna jordeböckerna. Av särskild vikt är, att hemmanen i båda fallen införts under sin gamla skattetitel.¹ Även i övrigt behandlades hemmanen under tiden 1680—1750 såsom skatte, vilket framgår såväl av utfärdade fastebrev som av byteshandlingar och domstolsprotokoll.

Under 1750-talet gjorde emellertid dåvarande ägaren av Gysinge bruk, kammarherre Fredrik Ulrik Insensstierna, som var dottersons son till inspektören Höök, gällande, att Karl XI genom 1680 års rustningsbrev avsett att lägga ej endast räntorna av berörda hemman utan även själva jorden under bruket. Han stödde sig därvid i första rummet på brevets ordalag, enligt vilka konungen förklarar sig överlåta såväl räntor som hemman och lägenheter. Aktionerna inleddes med Insensstiernas begäran hos landshövdingämbetet att erhålla handräckning i och för böndernas vräkande från hemmanen. Denna anhållan kommunicerades bönderna, och sedan dessa protesterat häremot med hänvisning till sin skatterätt, resolverade konungens befallningshavande den 8 maj 1753, att ärendet, då tvist om äganderätten här tydligen förelåg, borde vid vederbörlig domstol först avgöras. Över denna resolution anförde Insensstierna besvär hos kammarkollegium. Bönderna fingo därvid tillfälle att inför detta forum framlägga ett vidlyftigt bevismaterial, varmed de sökte styrka,

¹ I kammarkollegii prot. (KA) 1680 ²⁸/₁₂ står antecknat, att då A. Stiernhöök (= hovrådets son), som hade skatterätt till vissa av hemmanen, erbjudit sig att för dem hålla lika många munderingar som Höök, ärendet ånyo skulle underställas Kungl. Maj:t, innan immission utfärdades. Kungl. Maj:t hade nämligen tidigare förordnat, att de, som innehade skatterätten, skulle framför andra tillåtas att rusta för sina hemman. Av obekanta skäl ledde emellertid Stiernhööks begäran icke till någon påföljd.

att de i alla tider ansetts såsom skattebönder och jordägare. Till stöd anförde de även 1739 års kungl. resolution på allmogens besvär, § 48,¹ varigenom utlovats, att hemman bl. a. i Västernorrlands län,² vilka i gamla jordeböcker stått antecknade såsom skatte, även i framtiden skulle bibehållas vid denna jordnatur. Enär det här gällde en fråga, som hade sammanhang med indelningsverket, associerade sig kammarkollegium författningarna likmätigt med krigskollegium, och sedan båda parterna lämnats tillfälle att inkomma med sina skäl och bevis, avkunnade kollegierna den 20 maj 1756 utslag i ärendet. I detta utslag fästes intet avseende vid böndernas erinringar om skatterätten. Det enda, som ansågs äga betydelse, var innehålllet i 1680 års rustningsbrev, och då det där talades om att »berörda hemman, räntor och lägenheter» överlåtits till Gysinge bruks ägare såsom gengäld för vissa prestanda, kunde slutsatsen endast bli en, nämligen att bruksägaren över dessa hemman ägde fri dispositionsrätt. Bönderna klagade inom behörig tid hos Kungl. Maj:t och invände därvid bl. a., att kammar- och krigskollegierna icke kunde anses såsom behörigt forum, eftersom tvisten i själva verket rörde äganderätten till hemmanen. Genom utslag den 16 februari 1759 fastslog emellertid Kungl. Maj:t, att kollegierna i detta fall på sätt som skett varit behöriga att yttra sig över ärendet. Ty någon tvist om äganderätten till hemmanen kunde här enligt Kungl. Maj:ts mening så mycket mindre föreligga, som denna fråga redan avgjorts genom 1680 års rustningsbrev, med stöd av vars innehåll Insensstierna framställt sin anhållan om handräckning. Sedan ärendet härigenom begränsats till att omfatta rätta tolkningen av detta brev, eller m. a. o. hur långt bruksägarens rättigheter på grundval härav kunde sträcka sig, prövade Kungl. Maj:t för sin del rättvist att i princip »gilla och fastställa» kollegiernas nyss anförda mening. Under åberopande av Kungl. Maj:ts utslag anhöll därpå Insensstierna, att kammarkollegium ville låta honom få skatteköpa de hemman, om vilka tvisten rört sig. Nämnade begäran bifölls av kollegiet den 29 mars 1759, under motivering att åborna ej företett några bevis för sin påstådda jordägenderätt, medan däremot Insensstierna betalt sex års ränta och skattelösen. Samma dag utfärdades också det skatterättsbrev, varigenom de omtvistade hemmanen försåldes till Insensstierna i egenskap av »rusthållare».³ Efter skatteköpet träffades den 5 maj

¹ Jfr ovan s. 131.

² Gästrikland räknades före 1762 till Västernorrlands län.

³ Ang. rusthållares företrädesrätt till skatteköp, se Åbokommitténs betänkanden, D. 4 (1920), s. 9.

s. å. mellan Insenstierna och bönderna en överenskommelse, enligt vilken de senare tillätos att under vissa villkor såsom landbor få besitta sina forna hemman. Formellt var saken dock ännu icke utagerad. Med den för svenska jordägare karakteristiska segheten i försvaret för fäderneärvda rättigheter fortsatte bönderna tvisten vid 1765—66 års riksdag, där de som en sista möjlighet sökte åstadkomma ett upphävande av Kungl. Maj:ts beslut. I kammar-, ekonomi- och kommersdeputationen, till vilken ärendet remitterades, lyckades de också erhålla majoritet för sin ståndpunkt. Klart och tydligt uttalade deputationen i ett digert betänkande den 1 juli 1766, att hemmanen otvivelaktigt alltifrån äldsta tider varit av skatte natur, och att följaktligen endast räntorna av hemmanen kunnat doneras till Gysinge bruks ägare för rustningens fullgörande. Då den uppkomna tvisten sålunda måste sägas röra äganderätten, hade den enligt deputationens mening lagligen bort upptagas av domaren i orten, där jorden var belägen, och icke av kammar- och krigskollegierna. Målet hade m. a. o. avdömts av obehörig domstol, varför deputationen fann rättvist och skäligt tillstyrka, att Kungl. Maj:ts överklagade utslag måtte »till sin verkan alldeles upphöra» och målet anses vara i samma skick, som före meddelandet av kollegiernas resolution den 20 maj 1756. För att klagandena ej skulle hindras i sin rätt tillstyrkte deputationen slutligen, att Insenstierna skulle förklaras skyldig att till dem genast överlämna hemmanen, ävensom i ersättning för rättegångskostnader och såsom skadestånd till en var av dem betala 100 daler s. m. Deputationens betänkande föredrogs i bondeståndet den 17 juli 1766 och blev av ståndet bifallet. Samtidigt bestämdes, att betänkandet, skulle tryckas. Den 18 september s. å. upplästes det nu tryckta betänkandet i prästeståndet, som i princip anslöt sig till detsamma, men av formella skäl önskade dröja med sitt definitiva beslut, till dess ärendet förekommit i borgarståndet. Av obekanta skäl kom emellertid betänkandet aldrig att föredragas i de två övriga stånden, och såsom en följd härav fattade riksdagen aldrig något beslut i frågan.

Det, som vid läsningen av detta rättsfall mest är ägnat att väcka förvåning, är givetvis kammarkollegii ståndpunkt. Detta ämbetsverk om något måste nämligen förutsättas ha ägt kunskap om det även för samtiden i övrigt ingalunda okända förhållandet,¹ att de flesta, för att icke säga alla förlänings- och frälseköpebrevet från det sjuttonde

¹ Se t. ex. den anonyma skriften: Utdrag af et bref angående donerade skattehemman (tr. 1766). Förhållandet hade tidigare påpekats av J. Stiernhöök, *De jure Sveonum et Gothorum vetusto* (1672), s. 283.

århundradet talade om överlåtelse av hemman även i sådant fall, där det uppenbarligen endast kunde vara fråga om skatteräntan med vad därtill hörde. Att kammarkollegium under sådana omständigheter kunnat fästa större avseende vid ordalagen i 1680 års rustningsbrev än vid såväl tidigare som senare jordeböckers uttryckliga vittnesbörd i motsatt riktning visar mer än allt annat den fara, som hotade skattebönderna till följd av de kamerala myndigheterna formalistiska och ohistoriska betraktelsesätt.

Av olika tecken att döma synas skattebönderna också hava varit fullt medvetna om denna fara. Det var nog icke bara en tillfällighet, att i bondeståndet just vid 1765—66 års riksdag, å vilken ständerna f. ö. ånyo fastslog principen om jordeböckernas vitsord,¹ för första gången lär ha väckts fråga om nödvändigheten att kräva särskilda privilegier för allmogen.² Visserligen ledde detta uppslag icke för tillfället till något resultat, men själva tanken var väckt, och den återkom inom ståndet vid nästföljande riksdag år 1770 i form av ett nytt yrkande rörande samma sak.³ Ehuru det icke direkt utsäges, är det tämligen tydligt, att man genom dessa privilegier i främsta rummet önskade säkerställa skattebondens jordägarätt. Under ett tidigare skede skulle dylika planer ej haft den minsta utsikt att kunna realiseras, men den politiska situationen var numera en annan än vid tiden för 1734 års lags tillkomst. Bondeståndet hade under mellanperioden gått betydligt framåt i makt och anseende, och härtil kom den genom tidsandan ökade allmänna förståelsen för allmogens behov. Den nationalekonomiska litteraturen hade sålunda från mitten av 1700-talet ställt sig i opposition mot den vidsträckta statskontrollen över bl. a. skattejorden och därjämte med skärpa betonat den enskilda ägarättens betydelse för jordbruksnäringen. I den mån dylika idéer vunno en allt vidsträcktare utbredning bland olika befolkningslager, voro de tydligen ägnade att understödja skatteböndernas krav på full ägarätt, d. v. s. att få förfoga över sin jord med samma frihet som adeln över frälsejorden. Då det visade sig, att borgarståndet och i någon mån även prästeståndet hyste sympatier för en dylik utveckling, fann man opportunt att i denna fråga söka samla de tre lägre stånden till en aktion mot ridderskapet och adeln, som av naturliga skäl fann yrkandet utgöra ett hot mot ståndets egna privilegier. I detta syfte bildades slagordet »rikets trenne odalstånd», och i borgarståndet framlade borgmästaren A. Kepplerus vid 1770 års

¹ Kuylenstierna, a. a., s. 45. Jfr ovan, s. 131—132.

² Enligt uppgift i det i nästföljande not anförda memorialet.

³ Se riksdagsmannen ifrån södra Ångermanland Jonas Olofsson Norbergs tryckta memorial, som upplästes i bondeståndet den 18 januari 1770.

riksdag ett memorial med åtföljande privilegieförslag,¹ som bl. a. gick ut på att bekräfta dessa tre odalstånds »urgamla och fulla äganderätt . . . såsom den av ålder riksens allmoge tillhört» (§ 2). I övrigt sysselsatte sig förslagsställaren huvudsakligen med borgarnas och allmogens privilegiekrav. Vad skattebonden beträffar, föreslogs i § 20, att denne skulle få samma slags fullständiga äganderätt till skattejorden, som Kungl. Maj:t hade till krono- och adelsmannen till frälsejorden. Och såsom en följd härav krävdes i § 23, att bestämmelserna om skattevrak skulle upphävas, och i § 26, att husesyn ej längre skulle förekomma å skattejord. Det senare motiverades med att »det icke kan presumeras, att jordäganden, som ej kan betagas fri disposition över sin egendom . . . skulle vilja illa medfara eller fördärva sitt jordbruk».²

Upplivade av borgarnas initiativ läto bönderna till följande riksdag år 1771 utarbета och trycka ett särskilt »project til bondeståndets privilegier». Det mesta av innehållet däri hade hämtats från Keppleri memorial, men formuleringen var en annan, och flera nya punkter hade tillkommit, dock närmast i förtydligande syfte. Sålunda innehöll t. ex. § 7 ett förslag om frihet från hembudsskyldigheten till kronan vid försäljning utom börd.

På grundval av dessa båda projekt utarbetade grosshandlaren i Stockholm Henrik Albrekt Brandenburg något senare under år 1771 ett nytt förslag till gemensamma privilegier för de ofrälse stånden, vilket s. å. trycktes under titeln »Swenska odalfolkets rätt». Något egentligt nytt innehöll detta förslag ej i hithörande avseende, ehuru det kan förtjäna anmärkas, att denne författare på ett ställe (§ 4) begagnat termen *dominium directum* i den gamla betydelsen av odelad äganderätt. — Ännu ett projekt till gemensamma privilegier för »odalfolket» utarbetades vid 1771—72 års riksdag. Detta skedde efter officiellt uppdrag genom vissa ledamöter från de tre lägre stånden. Projektet hann aldrig fullbordas, men innehåller i § 4 en utförlig redogörelse för skatteböndernas olika krav.³ Den allmänna tendensen vid riksdagen hann likväl komma till uttryck i Gustav III:s den 4 mars

¹ Tryckt under titeln: »Borgmästarens och riksdagsfullmäktigens ifrån Lovisa stad herr A. Keppleri memorial rörande privilegier för borgare- och bondestånden, uppläst i borgarståndet d. 26 jan. 1770, jämte project til samma privilegier.» Sthlm 1770, ny uppl. 1771. Jfr Harald Odalsson, Enfaldige anmärkningar vid hr b. Keppleri 1770 ingifne project til odalståndens privilegier (dat. den 20 febr. 1770), mskr. i UB, sign. F 279.

² Jfr Thomson, a. a., 82 ff.

³ Detta projekt föreligger endast i koncept och återfinnes i Borgarståndets riksdagsakter (RA) 1771—72, Tom. I, n:o 37. Den för hithörande ämne viktiga § 4 finnes avtryckt hos P. J. Edler, Om börd och befordran under frihetstiden (1915), s. 196, not 3.

1772 avgivna konungaförsäkran, § 22, där konungen förklarade sig vilja »bibehålla Vår och kronans allmoge samt var man vid deras undfångne äganderätt till skattejord». Några månader senare inträffade emellertid statsvälrvningen, som för tillfället gjorde ett hastigt slut på böndernas förhoppningar om att erhålla särskilda privilegier till skydd för sin jordägenderätt.

Under den gustavianska tiden synes privilegiefrågan till en början fått vila. Först vid 1786 års riksdag togs ett nytt initiativ i ämnet genom Anders Andersson från Västerbotten jämte några andra av bondeståndets ledamöter,¹ men det stannade därvid. Följande riksdag 1789 ingick under nya auspicier. Den politiska situationen hade nu blivit en annan så till vida, att Gustaf III i sin kamp mot adeln behövde de lägre ståndens stöd. Redan i sitt första hälsningstal förebadade den av konungen utsedde sekreteraren i bondeståndet, lagmannen Per Zacharias Ahlman, vad som komma skulle. »Den tidpunkt», framhöll han bl. a., »synes vara inne, då svenska odalfolkets rätta frihet skall befastas, då dess i längre tider ivrigt ådagalagda, men ännu icke i hela sin vidd uppnådda önskan skall bliva fullbordad.»² Några dagar senare (9 febr.) yrkade Anders Andersson på nytt, att man skulle göra ansökan om privilegier för bondeståndet. I samband härmed uppsattes ett protokollsutdrag, vari bl. a. utvecklades behovet att på ett ställe sammanföra gällande stadgar för bondens fri- och rättigheter och att i allmänhet bestämma och begränsa varje stånds naturliga och för dess ställning lämpade rättigheter och skyldigheter. Till detta ändamåls vinnande önskade allmogen konungens tillstånd och de andra ståndens biträde. Under den följande diskussionen påmindes om att saken redan 1771 varit föremål för utredning och att flera förslag i ämnet då författats och utgivits genom trycket. Den 14 februari är i bondeståndets protokoll antecknat, att »en del av det vid riksdagen 1771 föreslagna projekt till privilegier för de tre ofrälse stånden» då upplästes. Under tiden hade bondeståndets protokollsutdrag behandlats av de övriga stånden. Borgarna ställde sig genast tillmötesgående. Prästerna ställde sig icke direkt avvisande, ehuru de samtidigt enligt biskop O. Wallquist hyste »mycken farhåga

¹ Bondeståndets tryckta protokoll vid 1786 års riksdag s. 76 och 152. — Anledningen härtill var förmodligen att söka i de upprepade klagomålen över de enskilda råntetagnas övergrepp. Så klagades exempelvis 1779 från Vartofta härad, att indelningshaverna behandlade bönderna som sina landbor, fodrade städja, hotade att vråka dem o. s. v. (C. T. O d h n e r, Sveriges politiska historia under konung Gustaf III:s regering, D. 2, 1896, s. 55).

² Bondeståndets tryckta protokoll vid 1789 års riksdag, s. 8. Jfr W. T h a m, Konung Gustaf III och rikets ständer vid 1789 års riksdag (1866), s. 28.

för sina egna enskilda ståndsprivilegier». ¹ Ridderskapet och adeln hade egendomligt nog ej heller något att invända, utan läto meddela, att de, så snart Kungl. Maj:ts tillstånd därtill kunde utverkas, voro beredda att utse deputerade till det gemensamma utskott, som skulle taga ärendet i närmare överbägande. Anledningen härtill var emellertid, att ståndet utan vidare utgått ifrån, att meningens endast var att till ett helt sammanfatta varje stånds rättigheter, samt att något intrång i gällande privilegier ej kunde komma i fråga. Att bönderna i själva verket syftade betydligt längre med sin aktion framgår likväl av ett förslag till svenska odalståndens privilegier, som bondesekreteraren Ahlman uppsatt med ledning av 1771 års projekt. I förslaget 17:de moment² behandlades skatteböndernas önskemål, av vilka följande fyra punkter i detta sammanhang äro av intresse:

Skatteman äger lika dispositionsrätt över sitt hemman som adelsman över sitt säteri, så att han må anlägga bruk, hammarverk och husbehovskvarnar, dock utan förfång av andras rätt, idka jakt och fiske på egna ägor och strand, nyttja skogen, dock med dess bestånd och varaktighet, men storverks-, eke- och bokträn böra förut till Kungl. Maj:t och kronan hembjudas.

Bördsrätten skall beständigt orubbad förbliva sådan den av ålder varit, men om hemmanet säljes utom börd, må det hädanefter icke behöva till kronan hembjudas.

Åsamkar sig skatteman så stor skuld av obetald ränta å hemmanet, att han den för trenne år icke mäktar betala, skall hemmanet förty ej anses för skattevrak, utan äge den skyldige skattemannens barn eller skyldemän rättighet att emot den bristande räntans betalande och särskild överenskommelse med förre ägaren hemmanet tillträda. Finnes av dem icke någon hugad, må hemmanet säljas på auktion, då den åsamkade räntebristen blir insättningssumman, varunder hemmanet ej får säljas. Vad inropssumman skulden överstiger, tillfaller förre ägaren eller dess rättsinnehavare.

Skattefrälseägare, dess barn och arvingar bibehållas vid de kontrakter och beting, som med frälsreränteägaren ingångna äro, utan minsta rubbning och förtydning med lika säkerhet, som skattekronojordägaren sitt hemman besitter. Men när ett sådant hemman försäljes utom börd, njute [ränte-]ägaren préferance och optionsrätt till köpet.

Det är givet, att dessa och andra önskemål av liknande beskaffenhet icke skulle ha kunnat genomföras vid riksdagen, såvida konungen icke genom den s. k. förenings- och säkerhetsakten lyckats bryta adelns motstånd. Innan ännu allmogens privilegiekrav hunnit närmare skärskådas av de olika stånden, hade Gustaf III ingripit till böndernas

¹ Hist. handl. D. 5 (1866), s. 303.

² Tryckt i Hist. handl., D. 5, s. 306—07.

förmån genom att den 21 februari 1789 — samma dag statsvälningen genomfördes — utfärda en kunglig förordning »om kronohemmans försäljning till skatte samt de förmåner och villkor, varunder skattehemman hädanefter skola innehavas». Åtminstone i förevarande avseende bygger denna förordning i sak på det Ahlmanska projektet. Ovan anförda fyra punkter återfinnas sålunda även i förordningen, ehuru själva formuleringen är en annan. Hithörande paragrafer äro av följande lydelse:

(§ 2). Alla skattemän, evad de innehava hemman, som redan från Oss och kronan äro försålda eller hädanefter kunna försälas eller ock urgamla skattehemman, äga över skattehemmanet och dess genom laga revning och rågång fastställda byamål både uti in- och utägor samt skog och mark med därå varande fiske, jakt och djurfång, uti allt lika orubblig ägande- och lika fri dispositionsrätt, som frälseman över frälsehemman enligt privilegier, lag och författningar; dock att däriifrån undantagas de för Kungl. Maj:ts och kronans behov tjänliga eke-, bok- och masteträd, varmed efter förra författningarna bör förfaras.

(§ 3). Då kronoskattehemman hädanefter försälas utom börd, må varken av köparen eller genom domarens åtgärd, såsom hittills skett, hembud därav till Oss och kronan göras.

(§ 4). Enär ägare av skattehemman, det vare kronoskatte eller frälsskatte, ej mäktat betala tre års räntor, skall hemmanet likväl icke förty anses för skattevrak, utan med utsökning av räntan så förhållas, som angående försäljning av gäldbundens mans egendom i allmänhet är stadgat.

(§ 5). Ägare av skattefrälsehemman må njuta lika fullkomlig, fri och obehindrad ägande- och dispositionsrätt över sitt skattefrälsehemman, som uti 2 § om skatte i allmänhet är sagt. Är räntan kommen ifrån Oss och kronan uti frälsemanna hand genom byte, köp eller annat laga fång, vare då om räntans utgörande till frälseman lag samma, som om kronoskattehemman är fastställt . . .; men säljas slika hemman utan börd, så hembjudas de till den, som räntan äger, efter lag.

En jämförelse med de tidigare privilegieförslagen utvisar till fullo, att innehålllet i 1789 års förordning åtminstone i hithörande avseende ej var ett tillfälligt hugskott från konungens sida, utan stod i full överensstämmelse med de krav, som redan under frihetstiden gång efter annan framförts av bönderna. En annan sak är, att Gustaf III ej endast på grund av politiska skäl kände sig nödsakad att göra bönderna till viljes, utan personligen även var sympatiskt stämd mot deras krav.¹ Detta senare berodde på att konungens allmänna inställning till de jordbruksekonomiska spörsmålen var färgad av ett fysiokratiskt betraktelsesätt. Då fysiokratismen som bekant hävdade, att

¹ Jfr Odhner, a. a., D. 1 (1885), s. 352 och 356, samt Thomson, a. a., s. 87.

jordbruket allena var produktivt, att äganderätten och dess säkerhet var samhällets grundval och att medborgarna så mycket som möjligt borde lämnas fria från statens störande ingripande,¹ kan det väl sägas, att konungen och bönderna i själva verket möttes på halva vägen, låt vara, att Gustaf III ej fann lämpligt att anlita privilegieformen.² Att fysiokratismen icke varit utan inflytande vid tillkomsten av 1789 års förordning, framgår bl. a. av själva författningens inledningsord, vilka underströko betydelsen av att »säkerhet till egendom och frihet till dess nyttjande» vore så »fullkomlig och oinskränkt», som kunde vara förenligt med »fäderneslandets bestånd och nytta». Såsom motiv för förordningens utfärdande anfördes, att konungen funnit »det åtskilliga av de rättigheter, som skattehemmans åbor av forno tillhört i avseende på den säkerhet och nyttjorätt, varunder de böra innehava slika hemman, blivit inskränkta samt genom åtskilliga förtydningar uti flera särskilda författningar kringspridda, allmogen till osäkerhet och skada».

Genom 1789 års förordning hade striden för och emot erkännandet av skattebondens jordäganderätt äntligen avgjorts i positiv riktning. Uttryckligen förklarades sålunda, att skattebondens dispositions- och äganderätt till skattejorden skulle vara lika fri och fullständig som adelsmannens till frälsejorden. En dylik förklaring skulle emellertid ha saknat större värde, om de dittills gällande inskränkande bestämmelserna samtidigt lämnats orubbade. Det befanns därför lämpligt att upphäva åtminstone reglerna beträffande skattevrak jämte kronans lösningsrätt³ till skattejord vid försäljning utom börd samt att begränsa regalrätten till bärande träd till att gälla allenast ek och bok.⁴ Att döma av formuleringen i 2 § var det också meningen att för framtiden avskaffa alla husesyner å skattejord, ehuru någon direkt föreskrift härom ej kom att inflyta i förordningen.⁵ Beträffande rätten till jakt, djurfång och fiske å egen mark likställdes skattebonden uttryckligen med frälsemannen. Det är givet, att dessa förändringar inom jordlagstiftningen i hög grad voro ägnade att stärka skatterättens

¹ Se härom närmare G. Weulersse, *Les physiocrates* (1931).

² Jfr Th a m, a. a., s. 122. Biskop Olof Wallquist hade under riksdagen talat med konungen om det Ahlmanska projektet, varvid den senare förklarat sig ogilla detsamma, emedan det innefattade ekonomiska frågor, som aldrig kunde fastställas under privilegii säkerhet.

³ I förordningen talas det visserligen blott om upphävande av hembudsskyldigheten till kronan, men detta har alltid tolkats såsom inbegripande även kronans lösningsrätt.

⁴ Att märka är, att § 2 dessutom talar allenast om »de för Kungl. Maj:ts och kronans behov tjänliga» ek- och bokträd. Jfr 1793 års skogsordning, § 28, där samma princip förekommer i utvecklat skick.

⁵ En dylik tolkning förutsattes utan vidare i senare lageditioner, enligt vilka bestämmelsen i BB 27: 1 om husesyn å skattejord satts inom klammer med bifogad hänvisning till 1789 års förordning. Jfr även K u y l e n s t i e r n a, a. a., s. 230.

kvalitet, men å andra sidan får ej förglömmas, att åtskilliga inskränkningar kvarstodo ännu efter 1789, särskilt å skattefrälsejord.¹ 1789 års förordning, som med rätta karakteriserats såsom en böndernas *magna charta*,² utgjorde därför endast ett betydelsefullt steg i riktning mot skattejordens fullständiga emancipation. Genom det legala erkännandet av själva principen, att skatterätten var identisk med jordägarätt, och genom borttagandet av de förnämsta juridiska stöden för en motsatt uppfattning hade emellertid Gustaf III lyckats skapa en fast grund för den kommande utvecklingen.³

¹ Se härom närmare Ekeberg, Om frälseränta, s. 80 ff.

² Jfr C. G. Bergman, Översikt av svensk rättsutveckling (1918), s. 46; Å. Malmström, Till frågan om villkor vid fastighetsköp I (1932), s. 24.

³ Ang. denna se t. ex. K. Haataja, Om några förändringar i rättsåskådningen under senare tider (SvJT 1934), s. 4 ff.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

	Sid.
Förord	3
Förkortningar	4
Om blodsskyldskap såsom äktenskapshinder enligt svensk rätt	5
Om morgongåvas stadfästelse med glaven	23
Den svenska kvinnans arvsrätt	33
Den s. k. mellersta lagens bestämmelser om istadarätt	43
Om s. k. eviga räntor i det medeltida Stockholm	89
Till frågan om skattebondens jordäganderätt under perioden 1719—89	108
